لێکۆڵینەوەی

دوکتۆر حەسەن جاف

پێشەکیی

محەمەد عەلی قەرەداغی

چاپی یەکەم

١٤١٦ ك - ١٩٩٥ ز

داودبەگی جاف

محەمەدبەگی فەتاحبەگی جاف

سەرەتایەك

ئەو کەسەی بیەوێ شتێك دەربارەی مێژووی گەلی کوردو کوردستان بزانێت ، لە یەکەم هەنگاودا یەکەم کۆسپ کە پێی لێی هەڵدەکەوێ نەبوونی سەرچاوەی باشە دەربارەی ئەو مەبەستەی ، چ بە زمانی کوردی بێت یان زمانانی دیکە ، هەر لەبەر ئەمەیشە هەندێ نووسەری پشووقوول ، کە دەیانەوێ شتێك بۆ مێژووی کۆنی کورد بکەن بە ناو کتێبە مێژوویی یە گەورەکاندا دەگەڕێنو ، چییان دەربارەی باسەکە دەست بکەوێت کۆی دەکەنەوە .

ئەم دەردە سەختو کوشندە تا ماوەیەکی درێژ هەروا بەردەوام دەبێتو ، زانایانو لێکۆڵەرەوانمان بەدەستیەوە دەناڵێنن . خوالێخۆش بوو کەریم بەگی فەتاح بەگیش کە بیری لەوە کردوەتەوە شتێك دەربارەی مێژووی جاف بنووسێت ، ئەو تەگەرە گەورەی لەرێگەدا بوەو ، خەمبارانە دوای ئەوەی پێی هەڵکەوتوەو خەریك بوە نووچ بسات ئاوا دەردی دڵی خۆی دەربریوە :

« بۆ موحافەظەی تێکنەچوونی ئیستیقلالی بابان زۆر بەگزادە لە بەگزادەکانی جافو پیاوی چاکی جاف کوژراونو ، بەم رەنگە رۆییونو ، خۆیان فیدای وەطەنی کورد کردوەو ناویشیان نیە ، ئەمەش بە واسیطەی ئەمەوەیە کە ئومەراو پاشاکانی کورد موبالاتیان بە تەئریخی کورد

نەکردوەو ، تیکرار ئەینووسمو بەیانی دلگیریی ئەکـەم کـە رابوردووی هەموو میللەتێ ئەچێتە عەوری تەئریحـەوە ، ئـەمما رابوردووی کـوردی بێچارە چۆتە ژێر خاکو خۆی بێ تەئریخیوە • ئەکەنا ئەتوانم بنووسم بۆ موحافەظەکردنی ئەم خاکە کەمەی بابانە نیوەی میللەتەکەی خوێنی خۆی رژاندوەو ناویشیان نیە ! » •

کەریم بەگ بەم پێزانینەوە کە خاوەنی ئەو هەستو سـۆزەیش بـوە ویستوویەتی هەستەکـەی بە هەناسەهەلکیشـانی رووتو دەستەوسـانیو دەستەوئەژنۆ دانیشتنەوە نەباتەسەرو ، بەوەی پێی دەکـرێ شتێك بکـات • ئەوەتا هـاتوە ـ با کـەمو بچووکیش بێـت ـ گەوهـەرێکـی گرانبەهـاو ملوانکەیەکی مرواریی دوای خـۆی بە یادگارێکـی زینـدەو نـەمر بـۆ بەجێ هێشتووین • یادگارێك ، ئەگەر لە صەدانو هەزارانی زاناو رۆشنبیرانی پێشوومان یەکێکیان ـ هەرکەسەو لەبواری خۆیدا ـ کارێکی وای بکردایە ئێستە شتێکی دی دەبووینو ، ئێمەیش وەك گەلانی خوداپێداوی جیهـان خاوەنی سەروکلاوی خۆمان دەبووین •

خوالێخۆش بوو کەریم بەگی جاف هاتوە نووسینی مێـژووی جـافی هەلبژاردوە بۆ ئەوەی وەك یادگاریکی شاداری بابەتی خۆی بمێنێتـەوەو ، پشتاوپشت یادی بکرێتەوەو ، ریزی زیاتر ببێـت •

ئەگەر بمانەوێ بەکورتیی لە بایەخی ئەم کارە شاکارە بدوێین بایەخی سەرەکیی لەوەدایە پیاوێکی شارەزای کارامەی بەتەنگاوەهاتوو لە بوارێکدا، کە خۆی شاسوار بوە تێـیدا ، ئەسپی بیـرو قەلـەمی ژێری لنگداوەو ، ئەنجامەکەی (تەئریخی جاف) بوە ، تەئریخێك کە نووسراوی دەستی پیاوێکی قالبووی ناو دیوەخانو رەشدەواری جافو ، گەڕیدەو دنیادیدەی بەهـارو پایزو گەرمیانو کوێستانکەری ئێرانو عێراقەو ، هەرچی نووسیوە یـان خۆی دیویەتیو تیا ژیاوە ، یان وەك تەواتور دەماودەم چەندین جار لە کۆڕو دیوەخاناندا بۆی گێڕراوەتەوەو بوە بە بەشێکی بیرو هۆشو هەستی •

ئەوەتا دەبینی کە گەرمیانو کوێستانت پێدەکات هەر ئەوەندەی لە تۆ دەوێ کە شوێن فەلەمەلەی بکەوی‌و بەس ، ئیتر ئەو لە قەرەتەپەوە بیگرە بە دەشتی ترك‌و کاکیی‌بەکاکیی گەرمیاندا دەت باو خاڵ بە خاڵ‌و نوختە بەنوختە ، وارگەبویری ناکات تا لەلەلی پەیکولیی ، یان سەگرمە ، یان هەر نوختەیەکی دیکەوە ئاوات دەکات‌و ، ڕێگەی خێڵەکانت یەکە ـ یەکە نیشاندەدات‌و ، گشتیان دەباتە ئێران‌و ئەردەڵان‌و وارگەو لەوەڕگەو بەهارخۆریی‌و هەوارەو هەواری ئەویشت بۆ دەنووسێ !

یان کە دێتە سەر هەڵدانی ناوی سەرەك‌هۆزو خێڵەکان بە ناوی خۆیان‌و باوباپیرو بنەچەیانەوە ناوی ئەو صەدان‌و هەزارانەی لەبیر ناچێت ..

هەروەها هەر فەصڵێك لەو سیازدە فەصڵەی کە نووسیویەتی ئەوەندە وردو شارەزایانە نووسیویەتی لەوە چاکترو باشتر نانووسرێت . ئەمانەیش هەمووی بێ ئەوەی کتێبێکی لەو بابەتەدا خوێندبێتەوە ، یان کەسێك پێش ئەو شتێکی وای نووسیبێ .

ئەمە بە تەنها بەسە بۆ ئەوە ئەم کتێبە لە بواری خۆیدا وەك شاکارێك بچێتە ناو مێژووی کوردەوەو ، بەردی بناغەی ئەم لایەنەی مێژووی گەلی کورد بێت‌و نەوەکانی دوای ئەو لێی‌زیاد بکەن .

خۆ ئەگەر لە کاتی خوێندنەوەیدا هەست بە هەندێ لاوازیی لە رووی داڕشتن‌و رستەسازی‌یەوە بکرێت ، ئەوە تێروتەسەلیی ناوەرۆك‌و ، پوخت‌و دروستیی زانیاری‌یەکانی‌و ، بەبڕشتیی‌و بەپێزیی تۆمارکردنی رووداوەکانی ئەو لاوازی‌یە لەبیری خوێنەر دەبەنەوە .

لەگەڵ ئەوەدا ـ وەك گوتوومە ـ کە ئەم کتێبە لەسەرنووسینی زۆر هەڵدەگرێت‌و ، لەمەوولا دەمەتەقێی لەسەردەکرێت ، ئێستە ئەوەندە دەڵێم: ئەگەر بە وردیی سەرنجی ناوی تیرەکانی کۆن‌و نوێی جاف بدرێت لەوانەیە چەند تیرەیەك ناویان لەم کتێبەدا نەبێت ، وەك تیرەکانی : گورگ‌کوش‌و ،

قەڵخانچكو ، ئیلیاسییو ، گاخۆرییو ، داراو ، بیبانییو ، خێڵی صۆفیو ، گشكیو ، یوسف یارئەحمەدیی (یوسوور ئەحمەدیی) ، هورمزیارو ، زەهاوییو ، دارخۆرو ، كافرۆشییو ، چنگنییو ..

منیش كە ئەم كتێبەم دۆزییەوە چیمكرد ؟ بێگومان نووسەری ئەم كتێبە كە خاوەنی ئەو بیرو هەستە پیرۆزو دڵسۆزییە كەم وێنەیە بوویێت ، ئاواتی گەورەیشی ئەوە بوە رۆژێ لە رۆژان كتێبەكەی بگاتە دەست خوێنەرانی كوردو ، وەك دەڵێن : (ماڵو پیاوی شارەزوور) تا (ماڵو پیاوی كورد) دانەیەكی لە كتێبەی هەبێتو ، مێشكیان بە زانیارییەكانی زاخاو بدەنەوەو ، شتێك لە رابوردووی بەشێك لە گەلەكەیان بزانن . جا بۆ هێنانەدیی ئەمئاواتەو ، خزمەتێك بە مێژووی گەلی كورد لەم دەرفەتەدا ئەم كتێبە ـوەك خۆی ـ وەك بەڵگەنامەیەكی مێژوویی ، دوای ئەوەی بە رێنووسی باوی ئەمڕۆی كوردی نووسیمەوە .. پێشكەشی كتێبخانەی كوردیی ئەكەم .

گومان لەوەدا نیە ئەم كتێبە كەلێنێكی گەورە لە كتێبخانەی كوردیدا پڕدەكاتەوەو ، لەمەولا سوودی باشی لێوەردەگیرێو ، سەرچاوەیەكی دروستو جێگەی متمانەی كاری ئەمەولای ئەو كەسانە دەبێت دەیانەوێ شتێك بۆ مێژووی گەلی كورد بكەن . جگە لەوەیش ئەم كتێبە جێگەی دەمەتەقێو قسەوباس دەبێتو ، لە فرە لاوە لەسەر نووسین هەڵدەگرێت . بەڵام ئێمە لەم دەرفەتەدا تەنها كتێبەكە دەبووژێنینەوەو گیانی پاكی نووسەرە دڵسۆزە بەڕێزەكەی لە ئارامگای هەمیشەییدا بەوە شاد دەكەین كە بەرهەمەكەی لە چنگی مۆتەكەی لەناوچوون رزگار دەكەینو بڵاوی دەكەینەوە .

لێرەدا ئەوەندە نابوێرم کە دۆزینەوەی کتێبێکی ئاوا بەڵگەی زیانی قەرەبوونەکراوەیە لەگەلەکەمان ، چونکە پیاوێکی وەکوو کەریم بەگ کە ماوەیەکی زۆر نی‌یە ماڵئاوایی لە جیهان کردوەو ، لە ژیانی خۆیدا بەدەستەڵاتو دەستڕۆیشتوو بوەو ، مەبەستیشی بوە رەنجەکەی بەفیڕۆ نەڕواتو ، دوای خۆیشی ماڵو شوێنەواری پارێزراوەو ، نەوەکانیشی خوێندەوارو رۆشنبیر بوون ، کەچی ئەم کتێبە بەنرخەی ، کە یادگاری گەورەی بوە بۆ گەلەکەی ، بەو دەردە چوە کە تا ئێستە سەرو سۆراخی نەکراوەو ، لەوانەیش بوو بۆ یەکجاریی سەری تێدابچێت ئەگەر ئەو رێکەوتە نەبوایەت کە ئەم دەستخەتەم تێدا دۆزی‌یەوە ! جا ئەمە حاڵی ئەم کتێبە بێت دەبێ مەلایەکی هەژاری بێدەرامەت کە ٢٠٠–٣٠٠ ساڵ یا زیاتر لەمەوپێش لە کوێرەدێیەکی چەپەکی دوور لە ئاوەدانیی کوردستاندا ژیابێت ، هاتبێ بەرهەمێکی باشی بەسوودی بۆ گەلو وڵاتەکەی نووسیبێ ، کە بەهەزار ناری عەلی کاغەزو مەرەکەبی نووسینەوەی نوسخەیەکی دەستکەوتبێتو ، نوسخەکەیش لەژیانیخۆیدا بڵاونەبووبێتەوەو ، دوای خۆیشی دەست بێوەژنێکو دوو سێ زەڕنەقووتەی سەلکەوپێچکە کەوتبێت •• دەبێ چی لێچاوەڕوان بکرێت ؟ گومانیش لەوەدا نیە لەم بابەتانەمان زۆر بوە •

ئەم دەستخەتە چۆن دۆزرایەوە ؟

ئەم پیاوە –خوالێخۆشبوو کەریم بەگ– پیاوێکی وردبینو دووربین بوەو ، بەپارێزەوە بۆ شتی روانیوە ، هەر ئەو پارێزو دووربینییەیشی ئەم کتێبەی لە چنگی لەناوچوون –کە دەیانو صەدان بەرهەمی کۆنو نوێی زانایانی کورد بەقوڕگیدا چوون – پارازتوە • چونکە –وەك دەحەسەنی کوڕی دەڵێت – کاتی خۆی کە ئەم کتێبەی داناوە چوار نوسخەی لێ نووسیوەتەوەو ، بۆ لای پیاوانی رێزلێگری ئەم جۆرە شتانەی ناردوون ،

کەچی هێشتا لەم ماوە کەمەدا خەریك بوە ئەمانیش تێدابچن‌و ، تەنها ئـەم دانەیان ـ کە تا ئێستە زانرابێت ـ بە پەلەقاژە قوتاربوە •

خوالێخـۆشبـوو نوسخەیـەك لـەو چوارەی بـۆ لای مێژوونووسی بەناوبانگ خوالێخۆشبوو عەباس عەزاویی ناردوە • ئەمیش بـەداخەوە‌ـکە خۆی نەخۆشیی کەنەفتی کردوە‌ـهێشتا لە ژیانداو لە سەر نوینی نەخۆشی‌و پەککەوتەیی‌و سەرەمەرگ بوە، نەوەکانی دەستیان خسنوەتە لیبیخانەلەیی‌و پرژوبلاویان کردوەتەوە ، لە پاشماوەی ئەو کتێبانەو ـدیارە دوای چەنـد کەوو بێژنگێك‌ـکۆمەڵێ شڕەوپڕە ماونەتەوە راجیحەخانی کچی‌ـکاری راست بێت ـ لە باتی ئەوەی بیاندا بە دەمی گڕی ئاگرەوە هێناونی بۆ (دار صدام للمخطوطات)و ،لە ناو ئەوانەیش‌دا (تەئریخی جافی کەریم بـەگ) بـوو ؛ بەڵام کە هاتبوە ئەوێ بێ‌ناوونیشان‌و بێ‌نازو ناو لە سـەری نووسرابـوو (مخطوط ترکی ٠٠٠)و ئەگەر ئەم گەشت‌وگێڵەی من نەبوایـە لەوانە بـوو ـهەر هیچ نەبێ‌ـ تا ماوەیەکی دوورو درێژ هەواڵێك لەم یادگارە نەبوایەت •

ئەم نوسخەی بەردەستیشمان پەڕەی یەکەمی کەوتوەو هەندێـك لـە پێشەکی‌یەکەی دانەر تێداچوە •

دوایی کە بەرێز حەمەسەعیدبەگی جاف نموونەی ئەم دەستخەتەی بینی ئاگاداری کردمەوە کە ئەمە خەتی رەزابەگی جافەو ، ئەم پیاوەیش سـاڵی ١٩٤٠ کۆچی دوایی کردوە • واتە دەبێ ئەم دەستخەتە پێش ئەو مێژووە نووسرابێتەوە •

ئەم دەستخەتە لە(دارصدام للمخطوطات)دا بە ژمـارە (١٤٢٧٠) پارێـزراوە •

دەمێنێتەوە ئەوە بڵێم ـکەزووتریش ئیشارەم بۆ کرد ـ دانەری ئـەم کتێبە مێژووی گێڕاوەتەوەو ، شێوازی ئەدەبیی لە گێڕانەوەکەدا بەکـار ـ

نەهێناوەو ، جارجاریش دووچاری ئاڵۆزیی‌و لاوازیی لە داڕشتن‌دا بوەو ، کەم‌کەمیش لەبیرچوونی هەیە • ئەوانەم وەك خۆیان نووسیوەو چەند جارێك، لە پەراوێزەوە ـبۆ نموونەـهەندێك لەو کەم‌وکووڕییانەم دیاریی کردوەو ، ئەوانی دیکەیشیم داوەتە دەست هەست‌و بیرو شارەزایی خوێنەر •

دەبێ ئەوەیشم لەبیرنەچێت کە دانەری ئەم کتێبە ناوی دەیان گوندو شاخ‌و کانیاوو ملەو هەڵەت‌و ••• هێناوە ، ئەو ناوانەیش گەرمیان‌و کوێستانی ئێران‌و عێراقیان گرتوەتەوە ، خۆشبەختانە لەگەڵ بەشێکی زۆری ناوی ئەو شوێنانەی گەرمیان‌و سەنگاوو قەرەداغ‌و شارەزوور ، شارەزا بووم‌و ، هەندێکیشیانم لە شارەزایان پرسی‌و ، بە تایبەتیی حاجی ئیبراهیمی شاتریی گەلێ شوێنی پێ‌وتم‌و ، یارمەتیی‌دام لەوەدا ناوەکان بە گوێرەی ڕێنووسی ئێستە بە دروستیی بنووسم ، خودا لەشی ساغ‌و تەمەنی درێژی پێ ببەخشێت • هەرچەند هێشتا چەند ناوێکیشم وەك پێویست بۆ ساغ نەکراوەتەوە •

محەمەدعەلی قەرەداغی

لێکۆڵینەوەیەکی « تەئریخی جاف »

ئـەم کـوردە کـە لە لاپەڕەی مێژووی دێرینیـدا بـەو ناوەوە کـە نەتەوەیەکە ناسراوە • بێگومان کورد لە چەند هۆزو ، تیرەو ، خێڵو بنەماڵەو خێزان پێکهاتوە ، بەمانەو بە مەرجەکانی تری نەتەوە ، وەك بوونی مێژووی هاوبەشو ، سەرزەمینێکی ناسراو کە ولاتیان بێو ، ئابووریی هاوبەشو ، هاوقازانجییو ،•• چەند مەرجێکی تریش •• بنچینەی بوونی نەتەوایەتیی بۆ خۆی چەسپاندوە کە پێی دەڵێن (نەتەوەی کورد) •

بۆ زیاتر شارەزابوون لە نەتەوەی کـوردو ، زانینی مێژووی گـەلی کورد پێویستمان بە شارەزابوون لە تیرەکانی کورد هەیەو ، هۆزێك لـە هۆزەکانی گەلی کوردیش هۆزی ناسراوی جافە ، کە یەکێکـە لە هـۆزە سەرەکییەکانی میللەتی کورد ، کە مێژووی پڕ لەشانازیی ئەم میللەتەیـان پێکهێناوە •

ئاشکرایە زانینی مێژووی هۆزی جاف دەبێتە بەڵگەنامەیەکی شایان کە مێژوونووسان لە داهاتوودا سوودێکی باشی لێوەربگرن بۆ نووسینی مێژووی میللەتی کورد ؛ چونکە ئەوانەی ئەیانەوێ دەربارەی گەلی کـورد شتێ بزانن‌و تۆماری بکەن لە یەکەمهەنگاودا یەکەم کۆسپ کە پێیان لێی هەڵدەکەوێ نەبوونی سەرچاوەیەکی باشە دەربارەی گەلەکەیـان • ئـەم

دەردە سەختە کوشندە تا ماوەیەکی درێــژ هــەروا بــەردەوام دەبێــتو ، نووسەرانو لێکۆڵەرەوانو ڕۆشنبیران بەدەستیەوە دەناڵێنن •

بێگومان یارمەتیدەری نووسەران بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو کۆسپانەدا یاداشتو نووسینی پیاوەناسراوەکانی میللەتی کوردە کە لە قۆناغێکــی تایبەتیی مێژووی گەلەکەمــاندا نووســراون • ئەم جــۆرە نووسراوانــە یارمەتیەکی شایانــی ڕۆشنبیرانو زانایانــی میللــەتی کــورد ئــەدەن بــۆ باشترلێکۆڵینەوەی مێژووی کۆمەڵایەتیو سیاسییو ئابووریی میللەتەکەیان، چونکە نووسین لەسەر هەر بابەتێکی سیاسییو کــۆمەڵایەتییو زانســتیی پێویستیی بە چەند گەڕانەوەیەك بەرەودواوە هەیە بۆ بنەوانی مەسئەلەکەو ڕای مێژوو بەڵگەی باوەڕپێکــراوی نووسراو ، یــان قســەی ریشسپییو پیاوە بەتەمەنەکان ئەگەر ڕووداوەکە دوور نەبێت ، چونکە بەم جۆرە لــە حەقیقەتی مێژوویی نزیك ئەبینەوەو غایەی مێژوویش گەیشتن بەحەقیقەت بەولاوە شتێکی تری تێدا وەدەر ناکەوێ •

خوالێخۆشبوو کەریمبەگی جاف ١٨٨٥ ـ ١٩٤٩ یەکــێ لەو پیــاوە ناسراوانەیە کە دەربارەی مێژووی هۆزی جاف نووسراوێکی بەنرخی بــۆ بەجێهێلاوین • ئەوەی شایانی باسە ئەم نووسراوو یاداشتانە بوونە مایەو کەرەسەی نووسراوی زۆربەی مێژوونووسەکانی وەك خوالێخوشبووان : محەمەد ئەمین زەکی بەگو ، عەلادین سەجادیو ، عەبــاس عەزاویــیو ، هەندێ لەمێژوونووسانی تر کە لەم دواییەدا لە مێژووی کورد دوواون •

کەریمبەگی جاف (تەئریخی جاف)ی بە چوار نوسخــە نووسیبــووەوە : یەکەمیان : لای مستەفابــەگی کــوڕی بــوو ، لە ڕووداوەکــانی ١٩٦١دا لەناو چوو •

دوەمیان : لای حەسەن فەهمیجاف بوو •

سێیەمان : لای مێژوونووسی کورد ئەمینزەکی بەگ بوو • کە باسی

جافی لە کتێبەکانیدا نووسیوە پەنجەی بۆ نووسینەکەی کەریم بەگ ڕاکێشاوە •

نوسخەی چوارەم : لای خوالێخۆشبوو عەباس عەزاویی بوو •

بەندە لە وتارێکدا بە سەردێڕی دۆزینەوەی هەندێ یاداشتی ونبوو بەشێ لەو یاداشتانەم لە کتێبخانەی حەسەن فەهمی جافدا وەچنگ کەوت و بڵاوم کردەوە[1] •

لەو وتارەدا هیوام دەربڕی کە نوسخەیەکی تەواومان دەست کەوێت و لە هەلێکا پێشکەشی خوێندەوارانی کوردی بکەین ، چونکە ئەو نووسراوە بەنرخە یادگارێکی گەورەی باوکم بۆ مێژووی گەلی کورد بوو •

لە ڕاستیدا ئەگەر هیمەتی دۆستی بەڕێز مامۆستا شێخ محەمەدعەلی قەرەداغی نەبوایە لەوانەبوو هەتا هەتایە بەدەست نەکەوتایەو ، ئەم بەرهەمە لە کیسی میللەتی کورد بچوایە • بێگومان دۆزینەوەی ئەم نووسراوە لەلایەن شێخ محەمەدعەلی قەرەداغییەوەو ، خستنە سەر ڕێنووسی باوی کوردی کارێکی بەنرخەو جێی سوپاس و پێزانینە •

شایانی باسە دانەری ئەم کتێبە مێژووی گێڕاوەتەوەو ، شێوازی ئەدەبیی لە گێڕانەوەکەدا بەکارنەهێناوەو جارجاریش دووچاری ئاڵوزیی و لاوازیی لە داڕشتنی نووسینەکانیدا بووەو ، کەم کەمیش هەڵەی مێژوویی تێدا دەبینرێ ، چونکە ناوبراو سەرچاوە فارسیی و تورکییەکانی چنگ نەکەوتوە بۆیە دووچاری ئەو هەڵانە هاتوە •

بەندە هەوڵ ئەدەم لە لێکۆڵینەوەی ئەم کتێبەدا دەست بۆ ئەو هەڵانە ڕاکێشم و ، بەگوێرەی توانا تێبینیەکانم تۆمار بکەم ، بەهیوای ئەوەی

---

(١) بڕوانە : ڕۆژنامەی (العراق) ژمارە ٢٧٦٧ چوارشەمە ٦ی ئازاری ١٩٨٥ •

سوودمەند بن • بێگومان ئەم هەڵانەو ئەو لاوازیە کەمانە لە رستەسازیـدا نابنە هۆی کەمکردنەوەی نرخی بەرزی ئەم بەرهەمە ، چونکە تێرو تەسەلیی ناوەرۆكو ، پوختو دروستیی زانیاریەکانی ئەو لاوازییانە لـە بیری خوێنەر دەبەنــەوە •

کەریمبەگی نووسەری ئەم کتێبە دڵسۆزی هۆزو میللەتەکەی بوەو ، ئاواتی گەورەی ئەو بوە رۆژێ لە رۆژان کتێبەکەی بگاتە دەست خوێنەرانی کورد • جا بۆ هێنانەدیی ئەم ئاواتەو خزمەتێك بە مێژووی گەلی کــورد ، لەم دەرفەتەدا ، بە یارمەتیی مامۆستا شێخ محەمەدعـەلی قەرەداغـی ئــەم کتێبەمان بەرێکوپێکیــی وەك بەڵگــەنامەیەکــی مێژوویــی پێشکەش بــە کتێبخانەی کوردی کرد •

گومان لەوەدا نیە ئەم کتێبە کەلێنێکی گەورە لە کتێبخانەی کوردیدا پڕدەکاتــەوەو ، لەمــەودوا سوودی بــاشی لێ وەردەگیــرێو ، ئەبێتــە سەرچاوەیەکی دروستو جێگەی متمانەی مێژوونووسانی کورد •

بێگومان ئەو نەتەوانەی مێژوویێکی هەژارو لاوازیــان هــەیە دەبێ رۆڵەکانیان هەوڵو تەقەلا بدەن مێژووی نەتەوەکەیان لە هەموو روویەکەوە تێروتەسەل بکەن • ئێمەی کورد ناڵێین مێژوەکەمان لاوازە ، بەلام زۆریش بەسامان نیەو ، پێویستمان بە کۆششو هەولێکی فراوانو بەربلاوە کــە نەخشی هەر مرۆڤێکی هەڵکەوتووی کورد لەهەر چینێك بێ ، لەهــەر رشتەیەکدا هەڵکــەوتبێ ، بخەینــە بەرچاوو پێیــدا هەڵــدەینو گەورەی بکەینو ، پتر رەنگو رووی ئاشکرا بکەین •

بەڵام بەداخەوە ، هەر وەك مامۆستای بەڕێز مەسعوود محەمەد دەڵێ ، رۆشنبیری کوردی سەردەم وەها لەبەر زمانی خۆشدێت هەڵنانو رێزلێنان بۆ مرۆڤـی بێسامــانو رووتوقووت بێ ، رقــی لە شۆرەتــی پیاوانــی خاوەنسامانو دەسەلات هەڵدەستێت ، حاڵ گەیشتۆتە ئەو بارەی رۆشنبیرە

نەوباوەکانمان بە نووسینی بێ پێچوپەنا هەموو سەرۆك شۆڕشەکانی لەمەوپێشی کورد سەرکوتو تاوانبار دەکەن ، ئاشکرایە ئەو کوردەی بە چاوێکی سووکەوە بڕوانێتە گەورەپیاوانی میللەتەکەی خۆی بەهەلەدا چوە ، چونکە ئەوەی ڕێز لە گەورەپیاوانی نەتەوەکەی نەگرێ بەهیچ جۆرێ نیشتمانپەروەر نیەو ، شۆڕشگێڕو خەباتگێڕانی میللەتانی تریشی خۆش ناوێ • ئەمجا برا سەیرێکی دڵو دەروونی خۆت بکەو ، خورتەی هەناوت بەعەیارە دابنێ بۆ بەرتەك (رد فعل)ی ئەو خەبەرەی کە لە بارەی داخوازیی مەردایەتیی دەرەبەگێکی ٢٠٠ـ٣٠٠ساڵ لەمەپێشت بۆ باس دەکرێ ، تا ئەگەر خەبەرەکە بەلای تەبیاتەوە تاڵو تفت بوو خێرا بڕۆ بۆ لای پزیشکێکی نەفسییو لێیمەگوێزەوە هەتا ئەو بێژدۆکە دەمارەی هەناوت لە رەگەوە هەڵدەبڕێتەوە ، تۆ ئەگەر ئەو نەخۆشییە دەروونییەت چارەسەر نەکەیت هەمیشە ئامادەئەبیت لە بۆ بڕێ بەرژەوەندیخۆت بابدەیتەوە سەر دۆستو هاوڕێو هاومەذهەبو هاوئامانجەکانتو تەپڵی تۆپانیان پێبکەیتو بۆیاخێکی درۆزنیی لە کارەکەت هەڵسویو بیکەیت بە فەرمانی خەبات مێژوو چاکەی گەل چارەنووس(٢) •

میللەتی کورد بە درێژایی مێژوو قارەمانی لە هەموو چینو توێژاڵەکانی هەڵکەوتوەو هەڵیش دەکەوێ ، بێگومان نەتەوەی کورد لەم بارەوە نەزۆك نیە ، کەوابوو دانمان بە قەدیسیەتی کوردا نا بۆمان دەرئەکەوێ نەتەوەی کورد هەیەو ، نەتەوەیش هەبوو ئەبێ هەموو جۆرە کەسێکی تیدا هەبێ ، چونکی وەکوو بێشەلانی لێ دێ ، چۆن بێشە هەموو جۆرە دارێکی تێدایە لە : گەورە ، لە بچووك ، لە وەچ••• نەتەوەیش هەموو جۆرە

---

(٢) بڕوانە : حەمەئاغای گەورە ، مەسعوود محەمەد ، بەغدا ١٩٨٦ ، ل : ٥ – ١٠ •
هەروەها : شێخ مەحموودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خوارەوەی کوردستان ، لەندەن ، ١٩٩٠ ، ل : ١٧ •

کەسێکی تێدایە ، کەوابوو ئێمەی کوردیش هەموو جۆرە کەسێکمان تێدا پەیدابوە چ لە خاوەن شیر یابیر ، بێجگە لەوانەش کەلێ لەو پیاوە غەیـری کوردانە کە ئێستا لە بەرچاوی منو تۆدا بە دیمەن وەك کێوی هەلـگـورد دێتە بەرچاومان ئەوە خاوەن قەڵەمەکانیان نەیانهێشتوە ئەو دیمەنانەیان ون بێ ، ئەگینا لە راستیدا وەنەبێ دیمەنی ئەوان زۆر لە دیمەنی پیاوەکانـی ئێمە بەرزترو بەتەنو مەنتر بووبن .

ئەگەر پیاوانی ئێمەیش بنووسرایەنەوەو کردەوەکانیان بخرایەتـە بەرچاو لەوان کەمتر نەئەبوون . جا بۆ ئەوەی زیاتر مێژووی میللەتەکەمان بە راستیی بنەخشێنینو بچەسپێنین پێویستمان بە لێکۆڵینەوەی بێپشووی زۆر هەیە ، بەڵام بێ ئەوەی لە رابوردوو و ئێستەمان بتۆقـینو شـەرم بمانگـرێ .

دەبـا بە راستەقینـە کێ لە مێژووی پڕ لـە شانـازیی کوردەواریـدا هەڵکەوتوە پیاهـەڵدەیـن و ببوورن بەنـدە نەختـێ زیاتـر لـەم روەوە پێرادەکێشم دەڵێم : ئەگەر بۆرەقارەمانێکیشمان لێهەڵکەوتبێ بیکەینـە قارەمان ساختە نیەو جێی خۆیەتـی ، وابزانـم هەر ئەمەیشـە کە ئەرکـی قسەراستەکـانی سەرشـانی رۆشنبیـریو خوێنـدەوارانی کوردە لـەم قۆناغەدا[3] .

لە بارەی وشەی جافەوە :

بەشێ لە مێژوونووسان مێژووی هۆزی جاف ئەگێڕنەوە بۆ ٣٩٤٠ ساڵ لەمەوبەرو دەورەی ساسانیەکان[4] . بەڵام ئەوی راستیی بێ هێـچ

---

(٣) بڕوانە : نەخشی هۆزی جـاف لە سایـەی چەنـد سەرۆکێکیـەوە لـە مێژووی‌کوردا ، د. حەسەن جاف . گۆڤاری کۆڕی زانیـاری عێـراق ، دەستەی‌کورد ، ژ : ٢١ ـ ٢٢ .

(٤) بڕوانە : جریدة العرب مێژووی ١٩٩٠/٥/٢٩ .
هەروەها : رۆژنامەی ژیان ، ژمارە : ٤٥١ ساڵی ١٠ ، ١٩٣٥ .

جۆرە بەڵگەیەکی زانیاریی لەم روەوە بەدەستەوە نیە قسە نەبێتو ، قسەی رووتیش ، وەکوو وتراوە ، ناڕواتە گیرفانی مێژووەوە •

لە دەورەی فوتووحاتی ئیسلامدا ، بە تایبەت لە سەردەمی فەرمانڕەوایی خەلیفەی دوەمی ئیسلام عومەری کوڕی خەتابدا ـ خودا لێی رازیی بێ ـ ئەنصاریی لە سیروان ئەکەنە ئەوبەرەوەو ، لە شـەڕێکـدا عوبەیدیلـلای ئەنصاریی لە سیروان ئەکەنە ئە وبـەرەوەو ، لە شەڕێکـدا عوبەیدیلـلای ئەنصاریی ئەکوژرێو ، لە جێگایەکدا کە لە بناری چیای شنرۆیی نزیـك بە هەڵەبجە کە پێی دەڵێن : (عەبابەیلێ) نێژراوە ، واتە رێکـەوتی سـاڵی ١٨ کۆچیی کوردەکانی شارەزوور ، کە مەڵبەندی ئێلاتی جافە ، دێنە سـەر ئایینی ئیسلام • بەڵام هیچ سەرچاوەیەکی ئیسلامیی باسی ئێلی جافی لـەو ناوچەدا بەسەربەخۆیی نەکردوە •

وە لە سەردەمی دەوڵەتەکانی ئیسلامدا ئەمەوییەکانو عەباسییەکـانو ئەو دەوڵەتانە پاش رووخانی بەغدا لە لایەنی هۆلاکۆوە لە ئێرانو ناوچەکانی کوردستاندا فەرمانڕەواییان کرد ناوی ئێلاتی جافمان بەرچاو ناکەوێ •

مایەی سەرسامییـە خـوالێخۆشبـوو شەرەفخـانی بەدلیسـیی لـە شەرەفنامەکەیا کـە لـە سـەدەی یازدەهەمـی کۆچی (١٠٠٥ك ١٥٩٦ز)دا دایناوە ، باسی خێڵی جافی نەکردوە • وا دیارە ئەم خێڵە لـەو سەردەمـەدا دەسەڵاتێکی ئەوتۆی نەبوەو پەرەی نەسەندوە بێ بە شایانی ئەوەی ناوی بچێتە دووتوێیی مێژوویەکی وەك شەرەفنامەوە ، بۆیە ئەویش خـۆی لـە قەرەی نەداوەو باسی نەکردوە •

بەڵام ئەوەی راستیی بێ ناوی جاف پێش ئەو سەردەمەشو ، ئەگـەر بمانەوێ ورد مێژوو دەستنیشان بکەین ، لە سـەدەی حـەوتو هەشتـی کۆچیدا لە کتێبە دەسنووسەکانی تایفەی (یارسان)ی ئەهلی حەقدا بەروونیی بەرچاو ئەکەوێت • بۆ نموونە دایکی سولتـان سـاق (سۆلتـانئیسحـاق)

سوهاك[٥] تازەکەرەوەو گەشەپێدەری ئایینی یارسان ناوی (دایراکخاتوون)ی کچی حسەین بەگی جلەیجاف بوە[٦] بەڵکو ئاشکرایە هەندێ لە زانایانی یارسان خۆیشیان لە تایفەی جاف بوون ، وەك عێل‌بەگی جاف[٧] ، عابدینی جاف‌و ئیبراهیمی جاف • پاشتریش لە سەردەمی سەفەوییەکان‌و نادرشای ئەفشار ، (٦٨٨-١١٦٠/١٧٤٧)[٨]دا باسی جاف کراوە • میرزا مەهدی استرآبادی کە مونشی نادر بوە دوای کوشتنی نادر داوای یارمەتیی لە تیرەو هۆزەکانی کورد کە بریتیی بوون لە پەنجا طایفەی ناودار لە کرماشان‌و کوردستاندا کردوە • بەلام لەو سەرەك هۆزانەدا جگە

(٥) لە بارەی مێژووی لەدایکبوونی سوڵتان ساقەوە کە لە بنەماڵەیەکی ئایینیی دانیشتووی بەرزنجە بوە ، جیاوازییەکی زۆر لە نێوان نووسەرەکاندا هەیە ، حاجی نیعمەتوڵلای جەیحوون‌ئابادیی ئەڵێ : لە ساڵی ٦١٢ی کۆچیدا لەدایك بوە . بەلام لە دەستنووسێکی فەیضی کارکاردانی ، کە لە سەدەی نۆهەمی کۆچیدا نووسراوە ، وتراوە لە ساڵی ٤٤٥ی کۆچیدا لەدایك بوە . ماشائەڵلاسووریش ساڵی ٥٢٨ی نووسیوە . بڕوانە : شاهنامە حقیقت ، تهران ١٩٦٦ ، ل:٤٢٦ هەروەها سرودهای دینی یارسان ، تهران ، ١٣٤٤،ل:٩٥٨ .

(٦) بڕوانە : برهان‌الحق ، نور علی الهی ، تهران ، ١٣٢٤ ، ل٣٨ . هەروەها: بزرگان یارسان ، صدیق صفی‌زادە ، تاران ، ١٣٥٧ ، ل : ٦ .

(٧) عێل‌بەگی جاف (٨٩٨ ـ ٩٦١)سۆفیەکی ناودار بوە،هاوچەرخی صەفەوییەکان بوە ، زوربەی مێژوو نووسان ئەیگێڕنەوە سەر طایفەی جاف‌و ، پێشگۆیەکانی بە شیعر ، بە ناوی (هەروا بوەو هەروا دەبێ) لەناو کوردا زۆر بەناوبانگە . بڕوانە : پیشبینییەکانی عێل‌بەگی جاف ، صدیق صفی‌زادە بۆرەکەیی ، تهران ، ١٣٦٠ ، ص : ٥ ـ ٦ . هەروەها : حیات فرهنگی کورد در پرتوی ئیسلام پایان نامەدکتوراە ، د. حەسەن‌جاف ، سالی تحصیلی ٥٢ ـ ١٣٥٣ ، ص : ٢١٥ . هەروەها : گۆڤاری کەلاوێژ ، ژ : ٣ ، ساڵی شەشەم ، ساڵی ١٩٤٥ .

(٨) بڕوانە : تاریخ نادرشاە ، مینورسکی ، ترجمە رشیدیاسمی ، تهران ، ١٣١٣ ، ص : ٨ .

له سەرۆکی هۆزی جاف‌و هـۆزی مەنگـوڕ هۆزێکـی تر نەهاتـوە بـە دەنگیەوە[9] •

وە لە سەردەمی دەسەلاتی زەندیەکانا (١١٦٦ هـ - ١٢٠٩هـ ١٧٥٣ - ١٧٩٤ م) هۆزی جاف بەم ناوە ناسراوبوە[10] •

ئەمە لە بارەی خێلی جافەوە ، لە بارەی وشـەی جافیشـەوە ئـەوەی ئاشکرایە بۆچوونی زۆر بۆ ئەم وشەیە لە ئارادایە •. گومـان لەوەدا نیـە زوربەیان بەهەلەدا چوون لەم روەوە • کەریم‌بەگی باوکم لەو بڕوایەدایـە کە ناوی جاف لە جەفاکێشەوە هاتوە • ناوبراو لەم بارەوە ئەڵێ : هۆزی‌جاف هۆزێکی ئازاو دلێر بوەو ، هەمیشە پێشتازی لەشکـری کاربەدەستـانو حوکمڕانانی کوردستان بون ، لە پێناوی ئەو لەشکرانەدا دەردو جەفایان کێشاوە • بۆیە پێیان وتـوون جـەفاکێش‌و ، بە تێپـەڕینی سـاڵ وشـەی جەفاکێش گۆڕاوە بە جەفاو جەفا بە جاف[11] • قانیعی شاعیریش هەر لـەو بڕوایەدایە کە عەشیرەتـی جـاف پاشمـاوەی سوارە جەفایی‌یەکانـە ، کـە طایفەیەکی هەڵبژاردەی شاەسوڵتان‌حسەین ، ئاخرین‌فەرمانڕەوای صەفەوین (١٦٩٤ - ١٧٢٢)کە پێیان سپێررابوو دەورو بەری ئەصفەهـان لە چەتـەو ڕێگر پاك‌کەنەوە ، ئەم سوارانە خۆیان بوونە چەتەو ستەمێکی فراوانیان لە دانیشتوانی دێهاتی ئەو ناوچەیە ئەکردو بە سوارەی جەفایی ، واتە سوارەی زۆردارو بێ بەزەیی ، ناوبانگیان دەرچوو • ئەو سوارانە کە پێیان ئەوتـن

---

(٩) بڕوانە : خواجە تاجدار ، ژان‌گورە ، ترجمەذبیح الله منصوری ، جلد ١ ، ص : ١١٠ •

(١٠) بڕوانە : مجمل التواریخ أفشاریە وزندیە ، ابوالحسن بن محمدامـین گلستانە بە اهتمام مدرس رەضەوی ، تهران ١٣٤٤ ، ص : ٣٠٠ •

(١١) مێژووی ئێلی جاف ، دەستنووسی مستەفابەگی کەریم بەگ کە لای منە. خوالێ‌خۆشبوو عەلادین‌سەجادی ئەم قسەی وەرگرتوەو ، باسی ئـەوەی نەکردوە لە کێی وەرگرتوەو ، بۆ خۆی تۆمارکردوە • بڕوانە : مێژووی ئەدەبی کوردی ص : ٤٧١ •

سوارەی جەفایی ، هەندێکیان ناویان ئاوابوو : هاروون ، شاتر ، میکائیل ، ئیسماعیل‌عوزەیر ، کەمال ... هتد ئێستایش بە خێلەکانی جاف ئـەڵێن : هاروونیی ، شاتریی ، میکائیلی ، ئیسماعیل عوزەیریی ، کەماڵەیی ...[١٢]

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مدرس لەو بڕوایەدایە کە جاف ئەسڵەکەی (ژاف)ە بە مەعنای تەڕە ، بەو مەعنایە عەشایری کۆچەریی جاف هەموو ساڵێ سەرکەوتوون بۆ کوێستانەکان بۆ سوودوەرگرتن لە گیاو خواردەمەنیی تەڕ بۆ خۆیانو حەیوانیانو ، وشەی (ژاف) بوە بە (جاف) .

خواڵێخۆش‌بوو مامۆستا عەلادین سەجادیش لـەو بڕوایەدایـە کـە باپیرەگەورەی جاف ناوی جەعفەر بوە ، جەعفەریش بە کوردی بوە بـە (جافر) ئێستاش کورد بە (جافر) ئەڵێن (جافـە)و (جافـە)یش بە درێـژایی رۆژگار بوە بە جاف .

مامۆستا سەجادی لەم رووەوە بەڵگەش ئەهێنێتەوەو ئەڵێ : لـە نـاو کوردا (مەعرووف) ئـەبێ بە (مـارف)و (مەحمـوود) ئـەبێ بە(خولـە) و (موحەممەد) بە (حەمە)و (قادر) بە (قالە).. (جەعفەر)یش هەر بەو جۆرە بوە بە(جافە)و پاشان بوە بە (جاف)[١٣] .

وشەی (جاف) بە عەرەبیی بە مانای (وشك)ە ، ئیتر وشکی مادیی بێ یا وشکی مەعنەویی ، بە فارسیش بە پێی قامووسە باوەڕپێکراوەکانی وەك (برهان قاطع) واتایەکی ناپەسەندی هەیە . کە واتە ئەم وشە چ بەعەرەبیی لێکی‌بدەینەوەو چ بە فارسیی ، بۆ ئەوە ناشێ بکرێ بە ناوی عەشیرەتیکی ناسراوو بەناوبانگ .

بەپێی باوەڕی مامۆستا مەلا جەمیلی رۆژبەیانیی وشەی جاف لە ناوی هۆزی جاوانەوە وەرگیراوە . ناوبراو ئەڵێ : جاوانیەکان هۆزێکی کوردن ،

---

(١٢) بڕوانە : گۆڤاری هەتاو ، ژمارە : ١٨٦ ، ساڵی ١٩٦٠ .

(١٣) مێژووی ئەدەبی کوردی عەلادین سەجادی ، بەغدا ، ١٩٥٢ ، ل : ٤٧١ .

کاتی خۆی لە ئێرانەوە کۆچیان کردوە بۆ خوارەوەی عێـراق‌و ، لەگـەڵ هۆزی (بنی‌اسد) شاری حیلەیان دروست کردوە[١٤] پاشماوەی ئەم هۆزە ئێستا لە ناوچەی (دەماوەنـد)ی ئێرانا نیشتـەجێن[١٥] وەك مامۆستـای رۆژبەیانیـی ئەیگێڕێتـەوە • بـەپێی نووسینـی مێژوونووسی عـەرەب (مەسعوودی) جاوانەکان لە ناوەڕاستەکانی چەرخی چواردەی کۆچیدا لـە هۆزە هەرەبەناوبانگەکـانی کـورد بوون‌و[١٦] لە ناوچـە شاخاویەکانـەوە بەرەوخوار بوونەتەوە • ئەنجا مامۆستای رۆژبەیانیی ئەڵێ : (جاوان) لـە پێشا(چاڤان)بوە • ئەمەش بە پێی شێوەی زمانی کرمانجیی سەروو کە لـە جیاتیی هەموو پیتێکی (واو) (ڤێ) ئەخوێننەوەو ، شێوەکانی تری کـوردی هـەر (واو) ئەخوێننـەوە • هەرچەنـد لە زمانـی فارسیـدا ئـەم وشـەیە بە(جابان)هاتوە • دوور نیە وشـەی (جاڤـان) عەرەبەکـان بە (جافان)یـان خوێندبێتەوە ، کە وشەیەکی دوانە (تثنیه)یەو بە درێژایی ساڵ بوویێتـە (جاف)[١٧] •

مێژوونووسی بەناوبانگی رووس مینۆرسکی(*) باوەڕی وایە جاوانەکان لە ناوچە شاخاویەکانی ئێرانەوە بەرەوسنووری رۆژاوای ئێران‌و باشووری

---

(١٤) بڕوانە : هۆزی لەبیرکراوی گاوان ، د. مستەفا جەواد ، ترجمە هەژار ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل : ١٩ •

(١٥) رەزمارا ئەڵێ : جابـان دێیەکە لـە ناوچـەی ئەبرشیـوی پشتکـۆ ، ٢٧ کیلۆمەتر لە باشووری رۆژەلاتی دەماوەندەوە . بڕوانە : فرهنگ رزم‌آرا ، جغرافیای ایران ، ج : ١ ، ص : ٥٠ •

(١٦) مروج الذهب ، چاپی ئەورووپا ، ج : ٣ ، ل : ٢٥٤ •

(١٧) بڕوانە : محمد جمیل روژبیانی ، ایل جاوان‌و ناموران آن ، [وتارێکە لە کۆنگرەی ساڵی ١٣٥٥ی تەحقیقاتی ئیرانیدا خوێندوویەتەوە] •

(*) The [illegible] Minorsky [illegible] P. (1)

هەروەها بڕوانە : وتاری نووسەر بۆ گۆڤاری (بررسیهای تأریخـی)لـە ژێر نیشانەی (تحقیق در مورد یك طائفەی ناشناختەی ایرانی) ، گۆڤاری (بررسیهای تأریخی ، شمارە ٢ ، سال‌سیزدهم) •

عێراق رۆیشتوون • دوور نیە هەر جاوانەکان بووبن کە نیشتەجێی ناوچەی سەرچەمی سیروان بوە هۆزی جوانڕۆی ئیمڕۆ بووبن • ناوی هۆزی (جوانڕۆ) لە راستیدا (جوادروود) بوەو ، لە ئیران بە هەموو جافو تیرەکانیان ئەڵێن (جافیجوانڕۆ) • واتە (جاوان) بوە بە (جوان)و (جاف)یش هەر لەم دوو ناوەوە وەر ئیراوە •

ئەوەی شایانی وتنە ئەوەیە لە قۆناغی سەدەی چوارەمو پێنجەمی کۆچیدا ناوی هەندێ لە تیرە ناسراوەکانی جاف وەکوو : (کەلالیی)و (هاروونیی) لە کتێبە مێژوویە عەرەبییەکانی زانا موسولمانەکاندا هاتوە • بۆ نموونە (قەلقەشەندیی) باسی تایفەی گەلاڵیی کردوە[١٨] •

لەم لێکدانەوەی سەرەوەوە بۆمان دەرئەکەوێ کە نزیکترین باوەڕێك لە راستیەوە ئەوەیە وشەی (جاف) لە (جاوان)ەوە هاتبێو ، هۆزی (جاوان) بنەچەی هۆزی (جاف) بێو بەتێپەڕینی زەمان ناوەکە گۆڕابێو هۆزی تریش لەملاو لەولاوە لە دەوری هۆزی جاف کۆبووبنەوەو ، بە هەموویانەوە ئەم عەشرەتی جافەی ئیستایان لێ پێکهاتبێ •

ئەو ناوچانەی کە هۆزی جافیان تێدا نیشتەجێیە : ئەم عەشیرەتە لە عێراقدا بە زۆریی لە قەزاکانی پێنجوێنو هەڵەبجەو کەلارو سەنگاو دائەنیشن ، بگرە شاری هەڵەبجەو کەلار بە مەڵبەندی سەرۆکەکانی عەشرەتی جاف دائەنرێن • جافی تەلانو سمایل عوزێریش لە ناوچەی دووکانو سووورداشو ، جافەڕەشکەیش لە ناوچەی پشدەر نیشتەجێن • جافەکانی ئێرانیش لە ناوچەی مایدەشتەوە تا دەورو بەری قەسری شیرینو ، بە تایبەتیی لە ناوچەی زەهاو ، نیشتەجێنو ، تا سەرحەدی چەمی سیروان

(١٨) بڕوانە : صبح‌الاعشی ، القلقشندی ، ج ٤ ، ص ٣٧٤ هەروا : تنبیه الاشراف ، المسعودي ، ترجمه فارسی ابوالقاسم پاپنیده ، ص : ٨٤.

درێژئەبنەوە • جافی جوانڕۆ ئەمڕۆ سەر بەفەرمانداریی پاوەن‌و لە ناوچەی قەلای جوانڕۆو ناوچەی دڕۆلەو مەڕەخێل‌و شنمشێرو تا ناوچەی هەورامان نیشـــتەجێن •

هۆزی جاف لە مێژوودا :

مێژووی نووسراوی جاف لە زاهیربەگی کوڕی یارئەحمەدبەگەوە[19] دەست‌پێ‌ئەکـا • لە پەیمانەکـەی نێوان سولتـان مـورادی چوارەم‌و[20] (١٦١٢ – ١٦٤٠ ز)شاه صەفیی[21] (١٦٢٩ – ١٦٤٢ز)صەفەویدا کـە لـە سالّی (١٠٤٩ك ١٦٢٩ز)دا[22] ••بەسترا ، ناوی عەشیرەتی ضیائەدین کـە بوە بە ضیائیی‌و بە کوردی بوە بە صەدانیی‌و ، هاروونیی‌و جاف هاتوەو ، ئەو دوو تیرەیە بە سەربەخۆیی لەگەڵ عەشیرەتی جافدا لەو پەیمانەدا باسیان

---

(١٩) یارئەحمەدبەگ چوار کوڕی بوە : زاهیربەگ ، تاهیربەگ میرەبـەگ ، خانەبەگ • بەگزادەی کەیخوسرەوبەگی‌و ، بارام‌بەگیی ، نەوەی زاهیـر بەگن ، تاهیر بەگ ، دوای کوشتنی زاهیربەگ چوە بۆ شـام‌و ئێستـا نەتەوەی لە گەڕەکی کوردەکانە لە صالّحیـە لە دیمـەشق ، میرەبـەگ نەتەوەی ماوە لە سلێمانیی ئەویش بە کاسبیوە خەریکن • خانەبـەگیش باپیرەگەورەی بەگزادەی وەلەدبەگییە (١٠١٨–١٠٤٩ ، ١٦١٢ – ١٦٤٠)•

(٢٠) سولّتان مورادی چوارەم هەڤدەهەمین پاشای عوثمانیـە • لە تەمەنـی ١٤ساڵیدا بوە بە پاشا لە (١٠٤٨ – ١٦٣٨ك)دا بە یەکجاریی بەغدای گرت‌و لە دەستی ئێرانیەکانـی سەنـدەوەو بەستیـەوە بە ئیمپـراتۆریەتـی عوثمانیەوە •

(٢١) شاه صەفیی (١٦٢٩ – ١٦٤٢ك) کوڕەزای شاه عەباسی گەورەیە ، کوڕی صەفیی میرزایە کە شاه عەباسی باوکی کوشتی •

(٢٢) ئەم پەیمان‌نامە بە پەیمان‌نامەی زەهاو بە ناوبانگە ، کە دوای پەیمانەکانی ئاماسیا سالّی ١٥٥٥و پەیمان‌نامەکانی سالّانی (١٥٦٨ – ١٥٩٠–١٦١٣) یەکەمین پەیمان‌نامەی راستەقینەیە کە سنووری لە نێوان دەولەتـی عوسمانیی‌و ئێراندا دابین‌کـردوەو ، عەشیرەتـی جاف بـە هۆی ئـەم پەیمان‌نامەوە زوربەی تیرەکانی کەوتە بەشـی عوسمانیـەوەو ، ئـەم عەشیرەتە بوە هۆی هەڵگیرسانـی ئاشووب بۆ هەردوو دەولەتەکـە • بڕوانە : (تأریخ العراق في العهد العثماني ، علي شاكر علـي ، بغـداد ، ١٩٨٤ ، ص ٨١) •

کراوه[٢٣]• ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ ئەو کاتە ئەم دوو تیرەیە سەربەخۆبوون ، بۆیە وا بە جیا لە جاف باس کراون • ئەم دوو تیرەیە تەنانەت ئەمڕۆش بە دوو تیرەی ناسراوی عەشیرەتی جاف دائەنرێن •

خوالێخۆشبوو حەسەن فەهمی جاف (١٣٢٣ - ١٩٠٤ / ١٣٩٣ - ١٩٧٣) لەم بارەوە ئەڵێ : وشەی (جاف) ناوە بۆ عەشیرەتێکی گەورە کە بریتیە لە سێ بەش : جافی مورادیی و جافەڕەشکە ، جافی جوانڕۆ ، جافی گۆران • جافی مورادیی و جافەڕەشکە لە عێراقدان ، بەشی جافەڕەشکە لە وڵاتی پشدەر ئەژین و هەزار ماڵێک ئەبن • جافی جوانڕۆیش کە بریتین لە ڕۆستەمبەگیی یا بەگزادەی وەکیلی ، قوبادیی ، باوەجانیی ، ئێناخیی ، ئیمامیی ، ساتیاریی ، زەردۆیی ، وەڵەدبەگیی و ••• چەند هۆزێکی تری بچووك • جافی گۆرانیش بریتین لە : تایشەیی ، قادرمیروەیسیی ، تێرژیی و ، چەند هۆزێکی تری بچووك[٢٤] •

زوربەی سەرچاوە مێژووییەکان لەو باوەڕەدان کە عەشیرەتی جاف لە سەردەمی سوڵتان موورادی چوارەمی عوسمانیدا (١٦٢٣ - ١٦٤٠) بەسەرۆکایەتیی زاهیربەگ لە جوانڕۆوە هاتوونەتە خاکی عێراق و[٢٥]

---

(٢٣) یەکێ لە خاڵەکانی پەیماننامەی زەهاو ئەمەیە شارەکان و ناوچەکانی خوارەوە ئەچنە بەشی دەوڵەتی عوسمانیەوە ، دەرەنەو ، جەسان و بەدرەو ، مەندەنیج و ، دەرەتەنگو ، جاف و ، ضیائەدین و ، هاروونیی و ئەو دێهاتانەی هان لە ڕۆژاوای زنجیرەوە تا قەڵای سالم لە ناوچەی شارەزوورو رێگوزەرەکانی بەردەمی شارەزوورو قەڵای زەڵم و قزلجەو تابیعەکانی ••• بڕوانە : (العراق في العهد العثماني ، علی شاکر علی ، بغداد ، ١٩٨٤ ، ص : ٧٨) •

(٢٤) دەستنووسی یاداشتەکانی حەسەن فەهمی جاف . حەسەن فەهمی جاف لەکوڕ : مەحموود و هۆشمەند و ، لە کچیش : نازەنین و ، پەروین و ، بانوو ، پەریخان و ، نەسرینی بوە •

(٢٥) ئەم نووسەرانە بریتین لە مامۆستا عەلادین سەجادی ، مێجەرسۆن ، ئەدمۆندز ، باسیل نیکیتین ، ئەمین زەکی بەگ ، کەریم بەگی فەتاح بەگیش لەم تەئریخەدا هەر لەو بڕوادایە •

ناوچەی (دزیایش)یان کردوە بە هەواری خۆیان • زاهیربەگ بەرەنگاری خان ئەحمەدخانی ئەردەلان بووەو لە جەنگدا دیل کراوەو دراوە لە فەنارە • سولتان موراد ئەم دەسەیەی لەبەر شەڕوشۆڕیێک لە نێوان ئەوانو شای ئێراندا رووی داوە ، گرتوەتەخۆیو ، لەمەوە پێیان وتراوە (جافی مورادیی) کە لە کاتی فەتحی بەغدادا لە سالی (١٠٤٨)ی کۆچیی (١٦٣٨-١٦٣٩)دا یارمەتیی سوڵتان موڕادیان داوەو ، ئازایەتییو لێهاتووییان نیشان داوەو، ئەویش لەقەبی (مورادیی)پێ بەخشیون[٢٦] • بەلام شاعیرەی بەناوبانگی کورد ماهشەرەف خانم (مەستوورەی کوردستانی)و ، ئایەتوللا شێخ موحەممەد مەردۆخی کوردستانی ، کۆچی عەشایری جاف بە سەرۆکایەتیی زاهیربەگ ئەگێڕنەوە بۆ سەردەمی نادرشای ئەفشارو سالی ١١٥٥ی کۆچیی (١٧٤٢ - ١٧٤٣) بۆ ئەو رووداوە دەسنیشان ئەکەن[٢٧] •

به باوەڕی من بۆچوونی ئەم دوو نووسەرە لە راستییەوە نزیکترە • حەسەن فەهمی جافو ، مستەفا بەگی جافیش لەگەل ئەمان هاودەنگو هاوبڕوانو ، لایان وایە ئەم مێژوەی مەستوورەو مەردۆخ دەسنیشانیان کردوە ، بە مێژووی لێشاوکردنی جاف بۆ عێراق دابنرێ • بەلگەشیان ئەوەیە لە خۆیانەوە بە هەشت پشت یا هەشت ئەلقە ئەگاتە زاهیر بەگ ، کە ئەگەر لە سەردەمی سوڵتان مورادی چوارەمدا هاتبێ بۆ عێراق ئەکاتە ٣٣٥ سالو ، بە راستیش زۆر لە ئەقلەوە دوورە هەشت پشت توانیبێتی ٣٣٥سال ببینێ ، چونکە لە کەیخوسرەوبەگەوە تا زاهیربەگ چوار پشتە ، کەیخسرەوبەگ لە ١٨٢٠ی زایینیدا چاوی بە مستەر کلۆدیۆس جەیمس ریچ

---

(٢٦) تأریخ سلیمانیو ولاتی محمدامین زکی بەغدا ، ١٩٣٩ ، ٧٩ •

(٢٧) مێژووی ئەردەلان ، ماهشەرەف خانم (مەستوورەی ئەردەلانیی)وەرگێڕانی د. حەسەن جافو شکور مستەفا ، بەغدا ، ١٩٨٩ ، ل:٩٧ • هەروەها تەئریخی مەردۆخ ، بەرگی (٢) ل : ١٢٢ •

کەوتوە[٢٨] کە لەو ساڵەدا هاتوەتە سلێمانیو لەو کاتەوە تا ئیستا ئەکاتــە ١٤٣ساڵ • چوار سالیش بۆ جیاوازیی سالی کۆچییو زایینیی زیادبکەین ، واتە لە کەیخوسرەوبەگەوە تا حەسەنفەهمی جاف ئەکاتە پێنج پشــتو ، ئەم پێنج‌پشتەیش هەمووی ١٤٧ی ساڵی بڕیوەتەوە •

کەوابوو ئەگەر پێنج پشت ١٤٧ی بڕیبێ چۆن هەشت پشت٣٣٥ ساڵ ئەبڕێ ؟ دیارە ئەمە لە ئەقلەوە دوورە •

بەلای منیشەوە ـ هەر وەکوو تەئریخــی مەردۆخیش ئەڵێ ـ ئەبـــێ زاهیربەگ لە ساڵی ١١٥٥ی کۆچیدا هاتبێ بۆ کوردستــانی عوسمانیــی ، بەم حیسابە لە زاهیربەگەوە تا ئەمڕۆ ئەکاتە ٢٢٥ساڵو ئەمەش لەگەڵ هەشت پشتەکە جووت‌ئەبێو ئەقڵیش پەسەندی ئەکا •

هەروەها دیاریکردنــی مێژووی کوشتنــی زاهیربەگ بە فەرمانــی خانئــەحمەدخــانــی سێهــەمــی ئــەردەلان[٢٩] لەلایەن مــەستـــوورەی کوردستانییەوە ، کە لە خانەوادەی ئەردەلانەو ، مێژووی ئەردەلانــی بــە باشیی نووسیوەتەوە پشتگیرییەکی بەهێزە بۆ راستیی ئەم بۆچوونــە کــە زاهیربەگ لە ساڵی١١٥٥ی کۆچیدا هاتبێتە عێراق ، هەرچەند ئەوەش بێ وەلام ئەمێنێتەوە کە : ئەی ئەم لەقەبی (مرادی)یە لە کوێوە هات بۆ جافــی عێراق ؟ مادام لەولاوە ئاشکرایە کە ئەم لەقەبەیان لە ســەردەمی سوڵتــان مورادی چوارەمدا دراوەتێ ، واتــە پێش هاتنــی زاهیربەگ بــە خۆیو عەشرەتیەوە بۆ عێراق ئەم لەقەبە پەیدابووبێ ، بەڵــێ رێی تێ ئــەچێ پێش هاتنی زاهیربەگ بە خۆیو عەشرەتیەوە بۆ عێراق هەندێ تیــرەی جــاف

(٢٨) بڕوانە : رحلة ريج في العراق عام ١٨٢٠ ، كولديـوس جيمس ريـج ، ترجمة بهاءالدين نوری ، ص : ١٣٢ .

(٢٩) دوای کوشتنی زاهیربەگ لە لایەن خانئەحمەدخانــەوە ، تاهیربەگــی برای کۆچی کردوەو رۆیشتوە بۆ شام • جاف لەو شوێنەدا ، کە ئێستە بەدێی چەمەرگە بەناوبانگە لە ناحیەی وارماوا کۆتەڵو چەمــەرانە بــۆ زاهیربەگ ئەگێڕنو هەر لەو شوێنەدا بەخاکی ئەسپێرن .

خۆیان سەربەخۆ کۆچیان کردبێ بۆ عێراق و[٣٠] لە موناسەبەیێکدا ئەم لەقەبەیان وەرگرتبێ[٣١] .

هۆی هاتنی زاهیر بەگ و عەشرەتەکەی بۆ خاکی عوسمانیی ئەوە بوە هەموو ساڵێ هەندێ جەردەو پیاوخراپ لە ئێرانەوە هاتوون و لە سیروان پەڕیونەتەوە بۆ ناوچەی (دزیایش) و (پێواز) و (بانیخێلان) و هەندێ جێگای ترو تالآنیان کردوەو ، مەڕو مالآتی خەڵکەکەیان بردوە . میرەکانی بابان بە دەست ئەم دزو جەردانەوە داماون ، وەلآمیان ناردوە بۆ زاهیربەگ بۆ ئەوەی ئەم جەردانە لەناوبەرێ ، ئەویش بە چوارسەد ماڵێکەوە گواستوویەتیەوە بۆ ناوچەی دزیایش و لەوێ دامەزراون و ، جەردەکانیان تەفرو تووناکردوە . بابانەکانیش لە پاداشی ئەم کردەوەیەدا ئەو ناوچانەیان پێ بەخشیون[٣٢] .

---

(٣٠) باسیل نیکتین لەو بڕوایەدایە کە تیرەکانی هاروونیی و گەلآلیی هاوبەشی هێرشەکەی سولتان موورادی چوارەمیان بۆسەر بەغدا کردوەو ، لەقەبی مورادییان وەرگرتوە . بڕوانە : الاكراد باسيل نيكتين ، ترجمة دار الرواية ، بيروت ١٩٥٠ ص : ١٦٦ .

(٣١) لەمەولایش لە (تەئریخی جاف)دا بەدرێژیی ئەم بابەتە دەخوێنیتەوە ، کە (کەریم بەگ) هۆکارەکەی شیی کردوەتەوە .

(٣٢) ادمونس بە هەڵە هاتنی زاهیربەگ بۆ دزیایش بۆ ساڵی ١٢٨٦ك ١٧٧٢ز ئەگێڕێتەوە ، کە ئەو سەردەمە ئەحمەد پاشای بابان فەرمانڕەوای میرنشینی بابان بوەو لەو ڕووەوە ئەڵێت : کە ئەحمەدپاشا تاوانی سەرۆکایەتی چل جەردەیەك ، کە ناوچەکانی ئیمارەتی بابانیان تێکدابوو ..سەپاندیە سەری زاهیر بەگداو ، لە سەر ئەم تاوانە کوشتی هەر وەکو قادربەگی کوڕی جەردەکانی گرت و کوشتنی . (بڕوانە : کرد ، ترك ، عرب ، ترجمة جرجيس فتح الله ، بغداد ، ١٩٧١ ، ص : ١٣١) .

چەند ساڵێك ئەم جافانە بەهاوین‌و زستان لە ناوچەی دزیایش ئەمێننەوە ناپەرمنە خۆیان بچنەلوێستان ، نەوەك عەشایرە ئەسلییەکانی نیشتەجێی ئەو ناوچانە وەك : گەلالیی‌و ، شێخ‌سمایلیی‌و ، سمایل‌عوزێریی‌و تایفەکانی تربچن بەگژیانا • ساڵێکیان پێ‌بەجەرگی خۆیانا ئەبێن‌و ئەچن‌و لەگەڵ ئەو عەشایرانە ئەبێ بە شەڕیان‌و لە شەڕەکەدا زاڵ‌ئەبن بەسەریانا • ئیتر ئەم سەرکەوتنە ئەبێ بە هۆی کۆبوونەوەی هەموو تیرەکانی جاف لەژێر فەرمانڕەوایی زاهیربەگداو ، زاهیر بەگ ئەبێ بە سەرۆکی هەموو جافی کوردستانی عوسمانیی •

پاش کوژرانی زاهیربەگ سەرۆکایەتیی جاف ئەکەوێتە دەستی قادربەگ‌و(۳۳) سلێمان‌بەگی کوڕانی زاهیربەگ • لەسەردەمی ئەم قادربەگەدا بوە کە جاف زۆر پەرەئەسێنن •

نەخشی هۆزی جاف لەسایەی چەند سەرۆکێکیەوە لە مێژووی کورددا :

هەوڵ دەدەین لەم کورتەباسەدا باسی چەند سەروکێکی هۆزی جاف بکەین کە نەخشێکی لە مێژووی نەتەوەکەماندا بەئاشکرا هەبوە • وا بزانم روونکردنەوەی ئەم نەخشە کەلێنێکی چکۆلە لە مێژووی نەتەوەکەماندا پڕدەکاتەوە •

بێگومان ئەم سەرۆك‌هۆزانە نەخشێکیان لە توندوتیژکردنی زۆرانبازیی‌و کێشەوبەرەی عوسمانیی‌و ئێرانیاندا هەر لەسەر کوردستانەکە خۆی هەبوە • ئەم کێشەوبەرەیش زۆرتر لە دووبەرەکیی میرە کوردەکان ، بەتایبەتیی میرنشینی بابان‌و ئەردەڵاندا ، بەدیاردەکەوێ •

(۳۳) حسەین‌بەگی حەسەن لە نامەیەکدا نووسیویە کە قادر بەگ کوڕی عەبدوڵلابەگە ، عەبدوڵلابەگیش کوڕی زاهیربەگە .

خوالیخۆشبوو کەریم بەگ نەیتوانیوە ، لەبەر چەند هۆیەك ، بەدرێژیی پەیجە بۆ بارو نەحسی سیاسیی ئەم سەروبەندە لە مێژووی میللەتی کوردا رابێشێ . وا دیارە چەند تێبینیی سیاسییو کەمیی سەرچاوەو دەستنەکەوتنی بەسەرچاوە بیانیەکان هۆی ئەم لەمولورییەن کە لە نووسینەکەیدا بەرچاو دەکەون .

لە دوای سەدەی پانزەو سەرەتای سەدەی شانزەهەمدا بەرەبەرە توندوتیژبوونو پەرەسەندنی کێشەو هەرای نێوان دەولەتی عوسمانییو دەولەتی سەفەویی لەسەر داگیرکردنی کوردستان ، بە نیازی دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتێکی گەورەو بەربلاو خۆی نواندو ، کێشەکە گەیشتە ئەوپەڕیو لە شەڕی چالدێراندا خۆی نواندو ، کوردستان زەرەرو زیانێکی زۆری لێکەوتو ، ئەم ولاتە لە نێوان دەولەتیعوسمانییو دەولەتی سەفەویدا دابەش کرا(٣٤) .

بەلام سەرۆكهۆزو تیرە کوردەکان کە ناوبەناو سەربەخۆو جاربەجار نیوەسەربەخۆ مافی میرایەتی خۆیان پشتاوپشت دەپاراست ، نەیاندەتوانی بێلایەن بمێننەوەو خۆیان ئەداپاڵ یەکێ لەو دۆ هێزە ، چونکە لەو قۆناغەدا هەستی سەربەخۆیی لەناو ئەو نەتەوانەی ، کە لە ژێر سێبەری ئیمپراتۆریەتی عوسمانییو دەولەتی سەفەویدا دەژیان ، هێشتا بە تەواویی خۆی نەنواندبوو ، دیارە هۆی ئەمەیش روونە ، چونکە زۆربەی ئەو نەتەوانەی

---

(٣٤) بروانە : شەرەفنامەو راپەرینی کوردەکان سالی ١٨٨٠ ، نووسینی د. جەلیلی جەلیل . وەرگێرانی د. کاوس قەفتان . بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل : ٧١ .
هەروا : مێژووی کورد لەسەدەی شازدەهەمدا ، نووسینی د. شەمسەدینمحەمەد ئەسکەندەر ، تەرجەمەی شوکور مستەفا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ، دەستەی کورد ، ژ: ٢٠ ، ١٩٨٩ .

که موسوڵمانبوون بیریان له جیاوازیی نەتەوایەتیی نەدەکردەوە ، بەڵام بیریان له جیاوازیی مەدهەبیی ئەکردەوە .

هەردوو دەولەتەکەیش هەمیشە هەوڵی ئەوەیان دەدا کوردەکان لە دژی یەکترو بۆ یارمەتیدانو پشتگیری لێکردنیان بەکاربێنن . سەفەویەکان بۆ ئەوەی وڵاتی ئێران لە عوسمانیەکان ، لە خۆیان بە میراتگری خەلافەتی ئیسلامیی دەزانی[٣٥] بپارێزن . لەگەڵ دەولەتە رۆژاواییەکان دژی عوسمانیەکان رێکدەکەوتنو ، بۆ ئەوەی بتوانن رقی گەلانی ئێرانو گەلە موسوڵمانەکانی تر لە دژی عوسمانیەکان بجوولێننەوە ، لە هەر جۆرە پڕوپاگەندەیەك بۆ ئەم مەبەستە درێغییان نەدەکردو ، بەڕاستیی تەنگیان بە عوسمانیەکان هەڵچنیبوو ، لە کاتێکدا هێزی چەکداری عوسمانیەکان وڵاتە مەسیحیەکانی ئەورووپای رۆژاوای خستبووە مەترسیەوەو ، توانیی شاری (ڤیەننا) ی پایتەختی دەولەتی (نەمسا) گەمارۆ بدا (١٥٢٩)[٣٦] لەو کاتەدا لە پڕ لە پشتەوە سەفەویەکان جەبهەیەکیان لە عوسمانیەکان کردەوەو هێرشیان بردە سەر سنوورەکانی عوسمانییو ، صەفەویەکان لە سەردەمی شائیسماعیلەوە شەڕو شۆڕێکی سەختو بەردەوامیان لەگەڵ عوسمانیەکاندا دەستپێکردو ، ئەم کێشە بوە هۆی ئەوەی عوسمانیەکان لە دەورو بەری ڤیەننا پاشەکشێ بکەن[٣٧] .

---

(٣٥) انظر : لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ، علي الوردي ، بغداد ١٩٦٩ ج : ١ ، ص : ٤٩ .

(٣٦) هەندێ لە مێژوونووسان لەو بڕوادان دواکەوتنو لاوازیی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پاش پاشەکشەی عوسمانیەکان لە دەورو بەری ڤیەننای پایتەختی نەمسا لە ساڵی١٦٨٣زدا دەستپێدەکا . (بڕوانە : السلطان عبدالحميد ، حياته واحداث عهده ، اورخان محمد علي ، مطبعة الخلود ١٩٨٧) .

(٣٧) بڕوانە: تشيع علوى وصفوى ، د.علي شريعتي ، چاپخانە ارشاد ل : ٥٥-٥٦ .

لەم زۆرانبازیـە خوێنینـەدا نەتـەوەی کـورد زیانێکـی گـەورەی لێکەوت‌و ، کوردەکان بە ناوی دوژمنایەتیی سونیگەریی‌و شیعەگەرییەوە بوون بە داردەستی ئەم دوو دەوڵەتەو ، کوردستانیش بوو بە مەیدانـــی شەڕو شۆڕی خوێنینی ئـەم دوژمنـە سەرسەختانـەو ، هـەراو هـوریای سنوورو دووبەرەکیی‌و نەفامیی کـوردەکـان هـەموو کاتێـك مەبەستـی بەگژیەکاچوونی بۆ ئەم دوو حوکوومەتە ئەدۆزیەوە •

ئەگەر کوردەکان تەربیەی سیاسییان بوایە لەم کێشەیەدا بە جۆرێك هەڵئەسووڕان کە هەردوو دەوڵەتەکە زەبوون‌بکەن ، بەڵام ، بەداخـەوە ، بیرو هۆشێکی وەها بەکەڵك لە سەری سەرداری کوردەکاندا بەدی‌نەدەکرا •

سەفەویەکان بـۆ لەناوبردنی میرنشینە کـوردەکـان لەبـەر ئـەوەی زۆربەیان سونی‌مەزهەب بوون تێکوشیون(٣٨) • بـەڵام سەرەڕای ئەوەی ئەم سەفەوییانە بەهێز بوون توانستی لەناوبردنی یەکجـاریی میرنشینـــە کوردەکانیان لە وزەدا نەبوەو ، هەرکاتێ دەستیان ڕۆیشتبێ هەوڵیـان‌داوە بە هێز لەناویان بەرن(٣٩) ئەگەر نەشیان‌توانیبێ ئەوە هەوڵی ئەوەیان داوە سیاسەتی خۆنزیك‌کردنەوە لە میرەکـان بەکاربێنن‌و ژنیان داوە بـە میـرە بەهێزەکانیـان‌و ، بە خەروار ئەلقـاب‌و نیشـان‌و شمشێری مورەسەعیـان پێشکێش کردوون ، ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی تریشەوە هەوڵیان داوە دەس‌بخەنە ناو بارودۆخی ناوخۆی میرنشینەکانەوەو ، دوژمنایەتیی نێوان

هەروەها بڕوانە : امبراطوری عثمانی ، ویسن‌ووسبینج ، ترجمه سهیل آذری ، تهران ١٣٤٦ هـ ص : ١٥ — ١٩

تأریخ الشعوب الاسلامیة ، عبدالعزیز سلیمان نوار ، بیـروت ١٩٧١ ، ج/١ • ص : ٢٨ •

(٣٨) بڕوانە : مێژووی نەتەوەی کورد ، صالح‌قەفتـان ، بەغـدا ، سـالی ١٩٦٥ ، ل : ٣٤ •

(٣٩) هێرشی شاعەباس بۆ سەر قەڵای دمدم بۆ لەناوبردنی خانی لەپزێڕیـن‌و کۆتایی بەدەسەڵاتهێنانی لە کوردستاندا نموونەی‌ئەمەیە •

بنەماڵەکانیان بەتین بکەنو ، دژی هۆزو میرنشینە بەهێزەکانی کورد کـــە لەژێر فەرمانیاندا نەبوون بیانجوولێننەوە • ئەم سیاسەتە تا زەمانی نادرشاو زەندیەکانو ناصرەدین شای قاجار بەردەوام بوەو ، نموونەی ئەم سیاسەتە بەتایبەت کە سیاسەتی قاجاریەکـان بوەو لەگـەڵ میرنشینـی ئەردەڵانـدا نواندوویانە سیاسەتی نالەباری پاشاکانی ئێران بوە لـە دژی کوردەکـانی ژێردەستیان(٤٠) •

ئەوەی راستیی بێ عوسمانیەکان ، لـەم بـارەوە ، لە سەفەویەکـــان بەسیاسەتتر بوونو ، بۆ ئەوەی کەڵکی زۆرتر لە کوردەکان وەربگـــرن هەستی دیـنییو مەزهەبییانیـان هـاوردۆتەجـۆشو ، سەربەخۆیییەکـی تەسکیان پێداون • مەلائیدریسیبەدلیسیی کەزاناو هۆشیارێکی کورد بوە کردوویانەتە دەمسپیی خۆیانو ، بەدلیسیی بەباشیی هەوڵی داوە میرنشینە کوردەکان یەكبخاتو بیانکاتە پاڵپشت بۆ عوسمانیەکانو عوسمانیەکانیش سەربەخۆیییەکیان داوە بە میرنشینە کوردەکان •

ئەم هەڵوێستەی مەولانـا ئیـدریس لە چیەوە هاتـوە ؟ لـەم روەوە ئەسکەندەر مونشیی لە عالەمئارای عەباسیدا نووسیویە : کورد کە هەست بە مەترسیی دوژمن دەکەن دەگەڵ یەکتریی رێك دەکەونو یەكدەگـرن ، بەڵام کە ئەم مەترسییە لەگۆڕێدا نەما دەبنە دوژمنی گیانیی یەکترییو شیرو تیر لەیەك دەسوون (٤١) •

مەلا ئیدریسی بەدلیسـیی کە هەستـی بـە پرژو بڵاویو بێسـەرو

---

(٤٠) بۆ رۆشنایەکی زۆرتر لەم بارەوە بڕوانە ئەم کتێبانەی خوارەوە : (زبدة التواریخ)ی سەنەندەجی ، مەلاشەریفی قازیـی سەنەندەجیـی ، فەسڵی یازدەهەم ، ل : ٣٨٨ ـ ٥٢٣ • مێژووی ئەردەڵان ، مەستوورەی کوردستانی ، وەرگێڕانی د. حەسەن جافو ، شوکور مستەفا •

(٤١) بڕوانە : مێژووی کورد لە سەدەی شازدەهەمدا ، نووسینی شەمسەدین محەمەد ئەسکەندەر ، وەرگێڕانی شوکور مستەفا گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ، دەستەی کورد ، ژمارە : ٢٠ ، ١٩٨٩ • ل : ١٥٠ •

بەری کورد کردبووو ، سووریش دەیزانی کورد تا ئاوابن نە بەهیچ دەبن و نەهیچیان بۆ دەدرێت و ، بەلکو ورده ورده چیشیان هەیە لە دەستی دەدەن، بۆیە زیرەکانە ـ بە گوێرەی بارو دۆخی ئەو سەردەمە ـ لەگەڵ مەسەلەکەدا رەفتاری کرد ، بەلام دووبەرەکیی و ناتەبایی و تێنەگەیشتوویی میرە کوردەکان لەوە قووڵتر بوو دەرمانی دەستی مەلائیدریس دەردەکەیان دەرمان و برینەکەیان تیمار بکات[٤٢] •

---

(٤٢) ئەوەی لێرەدا نابێ پشتگوێ بخرێت ئەوەیە ، بەداخەوە ، هەندێ لە رۆشنبیرانی کورد ، لەبەر ناشارەزاییان لە مێژووی زانایان و ناودارانی کورد ، وا چەسپوەتە دڵیان کە مەولانا ئیدریسی بەدلیسی وەك کەوڵ سووری بەرلەشکرو نۆکەری عوسمانییان دەستی لەشکری عوسمانی گرتوەو میرەکانی کوردی بۆ بەنگ کردوون و ، کوردستانێکی گەورەو فراواون و دەوڵەمەندی وەك هێلکەی پاك کراو خستۆتە بەردەستیان !
بەلام راستیەکە زۆر پێچەوانەیەو ، مەولانا ئیدریس یەکەم زاناو رۆشنبیری کوردە ـ تا ئێستە زانرابێت ـ زۆر زیرەکانە هەوڵی داوە بۆ وەدیهێنانی فەرمانڕەوایەکی ناوخۆی کوردستان کە لەگەڵ کەش و هەوای ئەو سەردەمەدا بگونجێ و ، یەکەم کەس بوە نیظامی (فیدراسیون)بۆ کورد بێنێتەدی و ، ئەو بوو کارێکی وای بۆ میرنشینە کوردیەکان کرد ، کە ئەگەر ئەو میرانە ئەو ئیدارەو رێکخراوەی ئەویان بپاراستایەو خۆبەخۆ بەرنەبوایەنە گیانی یەکتری ئەوا پاشەڕۆژێکیان دەبوو جێگەی دڵخۆشیی و مایەی سەرفرازیی کورد بێت •
هەر مەولانا ئیدریسیش بوو ئیمارەتی (حصن کیف)ی دروست کردو مەلیك خەلیلی لەسەر داناو ، بەو شێوە نەیهێشت کوانووی ئەیووبیان کوێربێتەوە •
جگە لە گەلێ کاری گەورەی دیکەی کە مایەی شانازی گەل و ولاتێکە •
(بڕوانە : مشاهیرالکردوکردستان • محمد امین زکی ، الجزء الاول بغداد ، مطبعة التفیض الاهلیه ، ١٣٦٤هـ١٩٤٥م ، ص : ١٠٤ـ١٠٦)
هەروەها : هەڵوێستێکی جوانمەردانەی مەلا ئیدریسی بەدلیسیی • محەمەدعەلی قەرەداغی • هاوکاری ٢٠٦٩ ، ١٩٩٤/١١/٦ •
هەروەها : مەولانائیدریس بتلیسی ، م • جەمیل رۆژبەیانیی • رەنگین ژمارە : ٧٤ ، ١٩٩٤ •

دوژمنانی کوردو داگیرکەرانی کوردستانیش هەمیشە ئەم بارە نالەبارەی دووبەرەکیی‌و ناتەبایی نێوانیانیان قۆستوەتەوەو ، لەو ڕێگەوە هەوڵی لەناوبردنی سەربەخۆیی میرنشینەکانی کوردیان داوە ، ئەوەی ڕاستیی بێ کوردەکان هەتا نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم دەستبەرداری سەربەخۆیی خۆیان نەبوون[٤٣] .

گومان لەوەدا نیە کە دەوڵەتی عوسمانی‌و دەوڵەتی ئێران هەمیشە ڕێبازی سیاسەتی (لێکیان‌کەرەوەو پێکیان‌بەرەوە)یان لەنێو هۆزو بنەماڵە ناسراوەکانی کورددا بەکارهێناوە ، تا بتوانن لەو ڕێگاوە بەئاسانیی بەرژەوەندیی تایبەتیی خۆیان لە کوردستاندا بەدەست‌بێنن‌و ، نەهێڵن یەکێتیی‌و یەکدلیی‌و هاوکاریی لەنێوان کوردەکاندا بچەسپێ‌و ، بۆ ئەم ئامانجە بەگژیەکداکردنی هۆزو تیرەو بنەماڵە کوردەکان چاکترین چەك‌و نزیکترین ڕێگەبوە . بۆ نموونە حوکمڕانانی ئەردەڵان بە پیلانی ئێرانیەکان دژی بابانەکان دەجووڵانەوە ، یا وەکوو بابانەکان بە پیلانی عوسمانیەکان دژی ئەردەڵانیەکان کاریان دەکردو ، بە درێژایی تەمەنی ئەم دوو میرنشینە بەپیلانی ئەم دوو دەوڵەتە لەشکریان لەیەك کردوەو هەزاران کوردی بێچارەو بێتاوان لەم شەڕانەدا خوێنیان ڕژاوەو گوندیان تالان‌کراوە[٤٤] .

عەلی سەیدۆ گۆرانیی لەم بارەوە دەڵێت : ئەگەر میرنشینی ئەردەڵان‌و میرنشینی بابان‌و باقیی میرنشینە سەربەخۆکانی کورد یەکیان‌بگرتایە هیچ هێزێکی بێگانە نەیدەتوانی زەفەریان پێ‌بەرێت‌و لەناونەدەچوون[٤٥] .

---

(٤٣) ڕاپەڕینی کوردەکان ، نووسینی د.جەلیلی جەلیل ، وەرگێڕانی لە ڕووسیەوە د. کاوس‌قەفتان ، بەغدا ١٩٨٧ ل : ١٩ .

(٤٤) بڕوانە نەخشی جاف لە سایەی چەند سەروکێکیەوە لە مێژوودا ، د.حەسەن‌جاف ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق دەستەی کورد ، ژمارە ٢١/٢٢ .

(٤٥) من عمان الی عمادیە ، علی سیدو الگورانی ، عمان ١٩٣٩ ، ص ٩٧ .

ئەم بارو دۆخە کارێکی زۆری بوە کە ئێرانیەکانو تورکەکانو والیەکانی بەغدا بتوانن بە ئاسانیی تووی دووبەرەکیی‌و دوژمنایەتی لە نێوان بنەماڵەی میرنشینە کوردەکانو سەرۆکهۆزە کوردەکاندا بچێننو بیانکەن بە گژ یەکداو ، دوژمنایەتی ناوخۆی بنەماڵەی بابان نموونەی ئەمەیە • یەکێ لە فەرمانڕەوایانی بابان لەم بارەوە بەم شێوە لای میستەر ریج سکاڵای کردوە : حەسوودیی بەینی ئومەرای ئێمە بوەتە هۆی ماڵوێرانیی بەبە ، بەڕاستیی ئەگەر نیفاقو حەسادەتی بەینی ئومەرای بەبە نەبوایە نە تورکو نەئێران نەیانئەتوانی زەفەرمان پێببەن[٤٦] •

ئەوەی ئاشکرایە میرە کوردەکان هەمیشە خۆیان زیاتر لە پێناوی عوسمانیی‌و ئێراندا بەختکردوەو خوێنیان بۆ رشتوون ، یا بە فەرمانو پیلانی ئەوان دژی یەکتری راستبوونەتەوە ، ئەم کارەیش ئەوەندەی تر لە بەرچاویاندا سووکی کردوون ، تەنانەت زۆریان بوون بە ژێر دەستەو کەوتوونەتە تەنگانەوەو بوون بە دەسکەلای دەستیانو ، لەناوبردنی میرەکوردەکانو میرنشینەکانیان مەبەستو ئامانجی بەرو دوایان بوە[٤٧] •

ئەم سیاسەتە بوو بە هۆی ئەوە ئیتر لە ساڵی ١٨٤٨ زدا هیچ میرنشینێکی کورد سەربەخۆیی نەمێنێو دوا ئیمارەتی کورد کە ئیمارەتی بابان بوو ، لە دوای دووصەد ساڵ فەرمانڕەوایی ، لە ساڵی ١٢٦٧ك ١٨٥١زدا بە تەواویی لەناوچوو[٤٨] ، هەموو وڵاتی کوردستان راستەوڕاست کەوتە ژێر حوکمی داگیرکەرانەوە •

---

(٤٦) تأریخ سلیمانیو وڵاتی محمد امین زکی ، بەغدا ، ١٩٣٩ ل : ١٦ . هەروەها : عرب وکرد ، منذر الموصلی ، بیروت ١٩٨٦ ، ص : ١٨٥ ــ ١٨٦ •

(٤٧) یادداشتەکانی رەفیق حیلمی ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ساڵی ١٩٨٩ ل: ٢٦

(٤٨) تأریخ سلیمانیو وڵاتی ، ل:١٦٢ • هەروەها : مێژووی نەتەوەی کورد ،صالح قەفتان ، بەغدا ، ١٩٥٩ ، ل : ٣٢ •

هۆزی جافیش وەك هەموو هۆزە ناسراوە بەهێزەکانی کورد لەو قۆناغەدا هەمیشە کاربەدەستانی ئەم دوو دەولەتە لە چوارچێوەی سیاسەتی (جیاکەرەوەزال‌دەبی)دا نەیانهێشتوە هاوکارییەکی بەتین لەگەل حوکمڕانانی ئەردەلان‌و باباندا بکەن ، هەروەها حوکمڕانانی ئەم دوو میرنشینەیان هان‌داوە بێ‌وچان دەسدرێژیی بکەنە سەر هۆزی جاف‌و ، دەست‌بخەنە بارودۆخی تایبەتیانەوە ، ئەگەر رێکیش‌کەوتبێ سەرۆکێکی جاف بەپێچەوانەی ئەم سیاسەتە جوولابێتەوە ، یان بیروباوەڕی سەربەخۆیی کەوتبێتە کەللەیەوە ئەوە دەسبەجێ هەولیان‌داوە لەناوی بدەن •

کاتێك بەوردیی سەیری کتێبی (مێژووی ئەردەلان)ی مەستوورەی کوردستانی دەکەین چمکێکی ئەم دیاردەی باسمان‌کرد بەڕوونیی دەردەکەوێ ، ئەگینا ئەبێ‌چۆن هەلوێستی میرئەمانوللاخان کە هۆزی جافی تالان‌و قەلاچۆ کردوە لێك‌بدەینەوە ؟ ئەگەر نەلێین هاندەرێکی نەبوە جا بۆ ئەوەی خوێندەوارانی بەڕێز باشتر لەم سیاسەتە تێ‌بگەن نووسینەکەی مەستوورەتان سەبارەت بەم هێرشە دووبارە بۆ دەنووسینەوە ، مەستوورە دەلێت :

(دووسێ سالێ پاش بەخۆشی گوزەراندن رابواردن لە بەر ئەوەی کوردی ناوچەی سلێمانیی‌و شارەزوورو هۆزی جاف کە لەسەر سنووری ناوچەی سنە پەزو ئاژەلیان دەلەوەڕاند ، پێیان لە بەری خۆ زێتر راکێشابوو ئاژاوەیێکی زۆریان لە ناوچەکەدا نابوەوەو ، والیی هەرچەندی دەکرد ، ئەم کردەوەیەی بۆ قووت‌نەدەچوو ، بڕیاری سەرکوتکردنیانی داو، تیرەو هۆزەکانی جافی سەرلەبەر چەپاوداو ، تالان‌و بڕۆی کردن‌و ، زوربەی ناودارو بەڕێزانیانی لە شیرکێشا • لەم دەگژداچوون‌و شەڕو شۆڕەدا لەشکری سەرکەوتووی ئەمانوللاخان پەنجا هەزار تمەنی زێتر بەدەسکەوت‌و ، هەمووی بۆ سنە نارد • والیی خۆیشی بە تەنتەنەو

هەیتوهووتەوە لە سەر مەریوانو شارەزوورەوە هاتە ناو شاری سلێمانیەوە ، کە مەلبەندی پاشانی بابان بوو ، ئەو سەروبەندە مەحموودپاشا میری بابان بوو • ئەو سەروبەندە مەحموودپاشا بەخۆیو دەسو دایەرەو پیاوماقوولانو بازرگانییو بازارییانەوە شاری سلێمانییان چۆڵکردو بۆی دەرچوونو ، هەرچی مانو سامانێکی لە مزگەوتو تەکیەو خەلوەتخانەو کولبەدا شاردبوویانەوە هەموو وەگیر لەشکری ئەمانوڵڵاخان کەوت • وەڵەدبەگی جافیش ، کەیەکێ لە هەرە پیاوەگەورەکانی کورد بوو و ئەم هەلکردنەسەرمەلبەندی بابانەش هەر لە بنەڕەتدا بۆ سەرکوتکردنی ئەو بوو ، دەسگیرکراو ، والیی لەگەڵ خۆیدا هێنایە شاری سنەو ، ڕۆستەمبەگو حەبیببەگو کوڕانی ناودارانی لە قەڵای قەسڵان زیندان کردن)[٤٩] •

هەر ئەو نووسەرە لە باسی دەوری عەلیقولیخان لە ئەردەڵاندا دەڵێت :

(عەلیقولیخان پاش ئەوەی بۆ کوردستان گەڕایەوە لەبەر تونودتیژییو زمانپیسیی خۆی زوربەی پیاوماقوولانو ناسراوانی ئەردەڵانی لەگەڵ حسێنبەگی مامۆییدا دەستیان تێکەڵکردو لە دژی وەستان • عەلیقولیخان توانی بەرەنگاربوونیانی لە خۆیدا نەدەبینی ، ناچار هەڵاتو ڕوویکردە قەڵای یالنگانو ، هەر لەوێ جێگیربوو داوای یارمەتییو پشتگیریی لەخانەپاشای بابان کرد ، خانەپاشایش ڕۆستەمبەگی جافی لەگەڵ هۆزەکەیدا بەبانگیەوە ناردو ، هەردو لا بڕیاریان دا شەڕ بکەن)[٥٠] •

---

(٤٩) بڕوانە : با وردتر لە ڕووداوە مێژووییەکان بکۆڵینەوە ، د. حەسەنجاف گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ، ژ : ١١٦ ، ساڵی ١٩٨٨ •
مێژووی ئەردەڵان مەستوورەی کوردستانیی ، وەرگێڕانی د. حەسەنجافو شوکور مستەفا • ١٩٠ – ١٩١ •

(٥٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل : ٨٥ •

ئەم رووداوەیش هەر نموونەیێکی ترە بۆ ئەوە کە بابانەکانیش جافەکانیان دزی ئەردەلانەکان بەکارهێناوە •

ئەزیەت‌و ئازاریك کە میرەکانی ئەردەلان سەبارەت بە هۆزی جافیان ئەنواند بوە بە مایەی ئەوە کە بەشی زۆری تیرەکانی جاف ناچار ناوچەی جوانرۆ بەجێ‌بێلن[٥١]و ، پەرت‌و بلاوبنەوە زۆربەیان لە تەك زاهیربەگی کوڕی یارئەحمەدبەگی کوڕی سەیفوڵلابەگی کوڕی ئەحمەدبەگی جوانڕۆدا دێنە ناوچەی میرنشینی بابانەوەو لە دزیایش‌و بانی‌خێلان جێگیر ئەبن ئەمانە بە جافی مورادیی ناوبانگیان رۆیشتوە •

باسیل نیکتین دەربارەی هۆی هێرشی میرەکانی ئەردەلان بۆ سەر هۆزی جاف ئەڵێت : ئەردەلانیەکان ئەیانویست ناوچەی جافی جوانڕۆ داگیربکەن ، ئەمەیش بۆ دوو هۆ :

یەکەم ناوچەکە ناوچەیەکی پڕ لە بەرەکەت‌و دەغڵ‌ودان بوو •

دوەم لە هێزی عەشرەتی جاف ، کە عەشرەتێکی ئازاو نەبەزبوون[٥٢] ئەترسان • تەنانەت دوژمنایەتیی‌و ناحەزیی هۆزی جاف‌و ئەردەلانیەکان گەیشتنە رادەیەکی زۆر سەخت ، بەتایبەتیی پاش کوژرانی زاهیربەگی جاف لە لایەن خان‌ئەحمەدخانی سێیەمەوە • ئەم خان‌ئەحمەدخانە ، کە میرێکی هەڵکەوتووی بنەماڵەی ئەردەلان بووا ەگەڵ نادرشادا تێکچوو و کەوتە بەر رق‌و شالاوی ناوبراوەوە • لەبەر ئەوەی خان‌ئەحمەدخان عەماری لەشکری نادرشای لە ناوچەی سنەدا بەهۆی قات‌وقڕیی ئەو سالانەوە بەسەر فەقیرو هەژاراندا دابەش‌کردبوو ، خان‌ئەحمەدخان بە لەشکرێکی قورسەوە لە سالی ١١٥٥دا ناوچەی سنە بەجێ‌دەهێلێ‌و لە ناوچەی پەوازەوە لە سیروان ئەپەڕێتەوە ، خۆی بە خاکی عوسمانیی

---

(٥١) مێژووی ئەدەبی کوردی عەلائەدین سەجادیی ل : ٤٧ .

(٥٢) الاکراد ، باسیل‌نیکیتین ، بیروت ، ١٩٥٨ ، ص : ١٦٦ .

ئەگەیەنی بۆ کۆمەڵخوازیی[٥٣] • زاهیربەگ ، سەرۆکی عەشایەری جاف بەرەنگاری لەشکرەکەی خانئەحمەدخان دەوەستیو هەموو لەشکری جافو ئەو دێهاتانە کۆئەکاتەوەو ڕێ بەلەشکرەکەی خانئەحمەدخان دەگرێ • دوای لەناوچوونی زاهیربەگی سەرۆکی عێلیجاف ، هۆزی جاف ، ماوەیەك توانستو بڕستیان کزدەبێو لە دەسەلات دەکەون ، بەلام سەرەڕای ئەوەش ، لە مەیدانی سیاسەتدا دەوری خۆیان ئەگێڕنو بەرچاودەکەون • بۆنموونە ژانگورە ، مێژوونووسی فەڕەنسزی دەلێت : پاش کوژرانی نادرشا میرزا مەهدی ئەسترابادی ، کە میرزاو لێپرسراوی نادرشا بوو ، داوای یارمەتیی لەسەرەك‌تیرەو هۆزەکانی کورد کرد کە بریتیی بوون لە پەنجا تایەفەی نیشتەنیی ناوچەی کرماشانو ، کوردستان • لەم هۆزانە تەنها سەرەك‌هۆزی جافو سەرەك‌هۆزی مەنگوڕ بەیارمەتیی میرزا مەهدییەوە هاتن[٥٤] • تایبەتێتیی ناوچەی قەڵەمڕەوی جاف ، ئازایەتییو لێهاتوویی جاف ، بەژمارەزۆریی جاف ، هەمیشە بوە بە مایەی هەستبەتوانو لەباریی ئەم خێڵە کە لەگەڵ دەوڵەتی ئێرانو عوسمانیدا بکەونە بەربەرەکانییەوەو سوڵتانەکانی عوسمانییو شاکانی ئێران والێبکەن ، بۆ بەرژەوەندیی خۆیان دڵی سەرۆکەکانیان ڕاگرنو نوازشتیان بکەنو تێکۆشیون لە خۆیانیان نزیك‌کەنەوە[٥٥]• بەتایبەت سوڵتانەکانی عوسمانیی زیاتریان نازدەکێشان • بۆ نموونە ، بەشێ لەم هۆزی جافە لە دەورو بەری سالی١٦٢٨زدا کاتێ سوڵتان مورادی چوارەم بەغدای گرتەوە ، دەستی یارمەتییان بۆ درێژکردو لەو سەرکەوتنەدا کەڵەمێردییو ئازایەتیەکی مەردانەیان نواند • هەرسەبارەت

---

(٥٣) مێژووی ئەردەلان ل:٩٧ . تەئریخی مەردۆخ ، بەرگی٢ ، ل : ١٢٢ .

(٥٤) بڕوانە : کتێبی خواجەتاجدار ، ژانگورە ، ترجمە ذبیح‌الله منصوری ، انتشارات امیرکبیر ، بەرگی ١ ، ل : ١١٠ .

(٥٥) الاکراد دراسة جغرافیة اثنوغرافیه ، شاکر خصباك ، بغداد ١٩٧٢ ، ص : ٣٧ .

بەمە سوڵتان موراد نازناوی مورادیی پێبەخشیون • ئـەم نازنـاوە لـەو سەروبەندەدا بە نازناوێکی زۆر گەورە دەژمێردرا [٥٦] •

من لام وایە شاعیرێکی زەبردەستی وەك شێخ رەزای تاڵەبانیی هەروا لە خۆڕایی بە هـۆزی جافیدا هەڵنـەداوەو بەبێسۆنگـە بە قوللەی قافـی نەشوبهاندوون کە ئەڵێ :

خزمینە مەدەن پەنجە لـەگەڵ عەشـرەتی جافا
مێرووڵـە نەچێ چاکـە بەگـژ قوللـەیی قافـا
کـێ بێ لـە دلێرانی عـەشـایر کـە نەچووبـێ
وەك تیری ئەجەل نووکـەڕمی جافی بـە نافا ؟
خوێنرێژو شـەڕەنگێزو عەدوبـەندو تـەنومەند
کامیان کە گەنە شێرە لە مەیدانی مەسافا ![٥٧]

ئەم نزیکبوونەوەو متمانەی عوسمانیەکـان لە عێلی جـاف بوو بـە مایەی ئەوە کە هۆزی جـاف لە مەیـدانی زۆرانبـازیی نێوان دەوڵەتـی عوسمانییو دەوڵەتی ئێراندا بەئاشکـرا بەرچاوکەوێ •

محەمەدئەمین گولستانە لەم بارەوە شتێکمـان بۆ روون دەکاتـەوەو دەڵێت :

« عەبدوڵلا پاشا • لێپرسراوی عوسمانیەکان ، کە حاکمی ناوچـەی زەهاو بوو و ، ناوچەکە لەژێر دەسەڵاتی عوسمانیەکـاندا بـوو ، لەگـەڵ محەمەدخـانی زەنـددا تێكدەچێ • ئـەم محەمەدخـانە یەکێـك بوە لـە سەرلەشکرەکانی زەند ، پەلاماری ناوچەی زەهاو دەدا ، عەبدوڵلا پاشـا داوای یارمەتیی لە عێلـی جـاف بەسەروکـایەتیی قادربەگـی زاهیربەگو باجەڵانەکان کردوە ، ئەوانیش بەدەنگیەوە چوونو ناوچەکەیان لەدەسـت

(٥٦) الاکراد ، باسیل نیکیتین ، ص ١٦٧ •
(٥٧) بڕوانە دیوانی شێخ رەزای تاڵەبانیی •

رزگارکردوون[٥٨] • وا دیاره دوای کوژرانی زاهیربەگ لەلایەن ئەردەلانەکانەوه ، بابانەکان تا رادەیێکی زۆر پێوەندییان لەگەڵ جافەکاندا بەهێز دەکەن ، بەتایبەت زۆر چاکیان زانیوه که هێزی جافەکان رۆژبەرۆژ له پەرەسەندندایه ئەحمەدپاشای بابان داوای له قادربەگی زاهیربەگی سەرۆکی عێلی جاف کردوه ، چەند پیاوخراپو جەردەیێ که ئاسایشی ناوچەی میرنشینی بابانیان شێواندبوو ، له ناوبەرێ • قادربەگ ئەم خواسته به رێکوپێکیی‌و به تەواوەتیی بەجێ‌دەهێنێ‌و هاوکارییەکی تەواو له نێوان هۆزی جاف‌و بابانەکاندا بەرقەرار دەبێ‌و ،[٥٩] ئەم یارمەتیی‌و پشتیوانیه تا سەردەمی قادربەگی کوڕەزای زاهیر بەگ هەر بەردەوام دەبێت • بەڵام له سەروبەندی کەیخوسرەوبەگی کوڕی سلێمان‌بەگدا ئەم پێوەندیه بچڕاو نێوان تێکچوه • وا دیاره میرانی بابان هەوڵیان‌داوه دەست لەکاروباری بنەماڵەی سەرۆکەکانی جاف وەردەن ، ویستوویانه بەشی وەڵەدبەگیی بەگزادەکانی جاف کەخالوانیان بوون[٦٠] سەرۆکایەتیی هۆزی جافیان بەدەستەوه بمێنێ ، جگه لەم هۆیه ، وا دیاره میرانی بابان حیسابێکی زۆریان بۆ پەرەسەندنی هێزی عەشرەتی جاف کردوه • ریچ لەم بارەیەوه ئەڵێت : عەشرەتی جاف هەزارسوارو چوارهەزار تفەنگچیی پیادەیان هەیه • پیاوانی ئەم هۆزه ئازاترین پیاوانی هەموو عەشایری

---

(٥٨) بڕوانه : مجمل التواريخ افشاريه وزنديه ، ابو الحسن محمد بن محمد امين گلستانه ، به اهتمام مدرس رضوی ، تهران ، ١٣٤٤ ، ص : ٣٠٠

(٥٩) ئەدمۆنس به هەڵه نووسیویه که ئەحمەدپاشای بابان زاهیربەگی کوشتوه بڕوانه : کرد ، ترك‌وعرب • ترجمة جرجيس فتح‌الله ، بەغداد ، ١٩٧٥ ، ل : ١٣ •

(٦٠) کلودیوس جیمس ریچ له گەشتەکەیدا که باسی راکردنی حەسەن بەگی برای مەحموودپاشای بابان بۆ بەغدا به پیلانی داودپاشا دەکات بەهەڵه دەڵێ : حەسەن‌بەگ خوشکەزای کەیخوسرەوبەگی جافه • بەڵام له راستیدا حەسەن‌بەگ خوشکەزای وەڵەدبەگی جافه • بڕوانه : رحلة‌ريچ في العراق عام ١٨٢٠ • ص : ٦٠ •

کوردن ، ئەوەندە ئازان ئازایەتیەکەیان لەناو هەموو عەشایرەکاندا دەنگی داوەتەوەو چەکدارانی ئەم عەشیرەتە ئازاترین جەنگاوەرانی لەشکری کوردن[٦١] •

ریچ بەم شێوە باسی بینینەکەی کەیخوسرەوبەگی سەرۆکی جافی کردوە • لە هەوار ئەی هۆزی جافدا نزیك بە گۆلی زرێوار سەعات ٩/٥ گەیشتینە خێوەتەکانی کەیخوسرەوبەگ کە دوو میل دووربوون لە خوارووی گۆمی زرێبارەوە کەیخوسرەو بەگ خۆیو سێ کوڕیو محەمەدبەگی قادربەگ[٦٢] کە برازای بوو ، هاتن بەپیرمانەوە • کەیخوسرەوبەگ سواری ئەسپێك بووبوو دەمێ ساڵە ئەسپی وا چاكو جوانم نەدیبوو ، چەند سوارێکی ڕێکوپێکی باشی جافی لەگەڵا بوو ، پاڵتاوێکی ئەستەمبووڵیی کردبوە بەر ، کە داوێنەکەی ئاڵتوونکاریی کرابوو ، کوڕەگەورەکەشی دەستێ جلی وەکوو جلەکانی باوکی لەبەرابوو ، سەڵتەی کوڕەکانیو برازاکەی هەموو بە تەلی ئاڵتوون چنرابوو ، خێوەتێکیان بۆ من هەڵدابوو بۆ ئەوەی پێشوازیی پیاوانی تیا بکەم •

کەیخوسرەوبەگی سەرۆکی هۆزی جاف پێنج کوڕی هەبوون : سلێمانبەگ کە نەتەوەی لێنەکەوتوەتەوە • عەبدوڕەحمانبەگ ، قادربەگ کە بۆ جێگیربوونی عەشیرەتی جاف خزمەتێکی زۆری کردوە[٦٣] •

---

(٦١) هەمان سەرچاوە ل : ٧٨ .

(٦٢) ئەم محەمەدبەگی قادربەگە باپیرە گەورەی بەگزادەکانی بارامبەگییە ،

(٦٣) قادربەگ باوکی ئەمنەخانی شاعیرەی بەناوبانگە کە شووی کردوە بەبارامبەگ بۆ زانینی زیاتر سەبارەت بە ئامینەخان بڕوانە وتاری د. حەسەنجاف ، بەسەردێڕی ئامینەخانی سەردارو مەولەویو چەند تێبینیەك ، ڕۆژنامەی عێراق ، ژمارە ٢٧٩٦ ١٠ نیسانی/١٩٨٥ .

عەبدوڵلابەگ(٦٤) کە لە شەڕی گردەگڕوێدا ، کەیخوسرەوبەگی باوکی ناردبوویە یارمەتیی سلێمانپاشای بابانەوە لە دژ مەحموودپاشای بابان کە برای بوو ، کوژراوەو لە کردی سەیوان نێژراوەو(٦٥) ، محەمەدبەگ ، کە کوڕی بچووکی بوەو ، دەورێکی زۆری لە کێشەو زۆرانبازیی ئێرانو عوسمانیدا گێڕاوە . وا دیارە کەیخوسرەوبەگی جاف دژی مەحموودپاشای بابان بوەو لەگەڵ عەبدوڵلاپاشادا لە دژ مەحموود پاشای بابانی مامی دەستی تێکەڵکردوەو(٦٦) ، ئەم دەستتێکەڵکردنو رێککەوتنە لە شەڕی قەرەگۆلدا بە ئاشکرایی روون دەبێتەوە . ئەم شەڕە لە نێوان لەشکری مەحموودپاشا، بە یارمەتیی لەشکری داوودپاشاو، عەبدوڵلا پاشا، بەیارمەتیی محەمەدعەلیمیرزا(٦٧) ، وەلیعەهدی ئێران ، رووی‌داوەو رێکەوتی ئەیلوولی سالی ١٨٢١ز قەوماوە . لەم شەڕەدا لەشکری مەحموودپاشاو داوودپاشای والیی بەغدا ، بە سەختیی شکاوەو محەمەدعەلی میرزا عەبدوڵلاپاشای بابانی

---

(٦٤) عەبدوڵلابەگ لە شەڕی گردەگڕوێدا کوژراوە . داستانی کوشتنی عەبدوڵلاپاشا خەسرەوجاف بەشێوەیەکی زۆر شیرین لە رۆمانەکەی (پاشایانکوشت)دا دایڕشتوە . بڕوانە : پاشایان کوشت، بەغدا ، ١٩٩٣ ، ل : ٨٧ .

(٦٥) بڕوانە : تأریخ سلیمانیو ولاتی ، محمد امین زەکیبەگ ، ل : ١٥٣ .

(٦٦)د. عەبدولعەزیز سولەیمان نەوار ئەڵێت : هێزی مەحموود پاشا یەکجار لاوازبوو دوای ئەوەی هۆزی جاف بەسەرۆکایەتیی کەیخوسرەوبەگ دایانە پالی هێزی عەبدوڵلاپاشای مامی مەحموودپاشا بە پشتیوانیی محەمەدعەلی میرزا وەلیعەهدی ئێران هێزی داوود پاشاو مەحموودپاشا بابانیان شکاند . بڕوانە : تأریخ الشعوب الاسلامیة في العصر الحدیث ح/١ ، ص : ٢٠٩ .

(٦٧) محمد علیمیرزا کوڕی گەورەی فەتحعەلیشاە سالی ١٢٠٤ لەدێی نەوا لەدایکبوە ، نازناوی دەولەتشایەو حاکمی ناوچەیکرمانشاەبوە . دوای سەرکەوتنی بەسەر لەشکری داودپاشادا لەشەڕی قەرەگۆلدا محەمەدئاغای کەهیە لە ترسی داودپاشاخۆی تەسلیمی شازادە محەمەدعەلیمیرزا کردو، دوای ئەم رووداوە ئابلووقەی بەغدای دا . بەلام بەهۆی بلاوبوونەوەی نەخۆشیی رشانەوە لە لەشکرەکەیدا خۆیشی بەو نەخۆشییە سالی١٢٣٧هـ لە شاری کرند وەفاتی کرد .

کردوه به حاکمی سلێمانی[٦٨] • خوالێخوشبوو محەمەدئەمین زەکی بەگ ، بۆ تەوجیهی سیاسەتی دووڕوانەی میرەکانی بابان ئەلێت : (واقیعەن ئەگەر بە چاوێکی ئینصافو بێتەرەفیی لە ئەحوال وردبینەوە ، ئەبێ سیاسەتی دووڕوویی ئومەرای بەبە لۆمە نەکەین ، چونکە زەمانەیان دووڕوو بووو لەبەر ئەوە ئەوانیش گیرۆدەی زەمانە بوون • ئەگەر بە نەوعێکی تر حەرەکەتیان بکردایە ئیشیان سەری نەدەگرتو زووبەزوو لەناو دەچوون • لەگەڵ ئەمە لازمە ئیعتیراف بکەین کە بەعزێکیان زۆر لەحەد چوونەدەرەوەو هیچ مولاحەزەی مەنافیعی موشتەرەکەی خۆیانو خەڵکی ولاتەکەیان نەکردوە)[٦٩] •

وا بزانم تا رادەیەکی زۆر ئەم بیروباوەڕەی خوالێخوشبوو محەمەدئەمین زەکیبەگ لە راستیەوە نزیکە ، مولاحەزەنەکردنی مەنافیعی بنەماڵەکەیانو تێکچوونیان لەگەڵ یەکتردا ، بۆ نموونە تێکچوونی عەبدوڵلا پاشای مەحموود پاشاو حەسەنبەگو سلێمانبەگی برای مەحموودپاشا لەگەڵ مەحموودپاشاداو ، تێکچوونی مەحموودپاشا لەگەڵ پاشای کۆرەی رەواندزداو ، تێکچوونی لەگەڵ کەیخوسرەوبەگی سەرۆکی هۆزی جافدا ، ئەمانە هەموو بوون بە مایەی تێکچوونی ترازووی هێزو دەستدرێژکردنی عوسمانیەکان کە لەوپەڕی لاوازیدا بوون ، یا وەکوو ئێرانیەکان کە وەزعیان لەوان باشتر نەبوو ، بۆ کارو باری ناوخۆی ئەو میرنشینە حاڵ ئەگاتە رادەیەك ، بۆ نموونە شازادە محەمەدعەلی میرزا بە لەشکرێکەوە حوکوومەتی بابان لە مەحموودپاشا دەسێنێتەوەو ، ئەیسپێرێتە عەبدوڵلاپاشای مامی •

---

(٦٨) تأريخ سليمانیو ولاتی ، ل:٤٣ . والسليمانيه من نواحيها المختلفة ، جمال بابان ، ٣٨٥ .

(٦٩) تأريخ سليمانیو ولاتی ، ل : ١٤٩ .

کەیخوسرەوبەگی جاف لە تەمەنی ٤٤ سالیدا سالی ١٢٤٤ی‌ك کۆچی دوایی کردوە • ئەوەی ئاشکرایە میستەر ریچ لە سالی ١٨٢٠زدا دیویەتی‌و لە کتێبەکەیدا باسی کردوە • کەیخوسرەوبەگ نیشانەی گۆڕەکەی لەسەر چەم‌و ئاوێکی نزیك شاری سەیید صادق لە ناوچەی شارەزووردا ئێستایش هەرماوە •

دوای کەیخوسرەوبەگ حەمەپاشای کوڕی لە تەمەنی چواردە سالیدا بە سەرۆکی عەشیرەتی جاف داندرا • حەمەپاشا لە سالی ١٢٣٠ك‌دا (١٧١٤ـ١٧١٥)لەدایك‌بوە • حەمەپاشا پیاوێکی ئازاو نەترس‌و ژیر بوە • توانیی هۆزی جاف یەك‌بخاو بیانکاتە خاوەن دەسەلاتێکی گەورەو فراوان ، سەری بۆ کاربەدەستانی هەردوو دەولەتی عوسمانیی‌و ئێران شۆڕنەکردوەو[٧٠] ، ئەم دوو دەولەتە هەمیشە مەترسییان لێ‌کردوەو تێکۆشیون کە بە هۆی میرنشینە کوردەکان ، یا لە رێی دژمنانی تری ئەم هۆزەوە لە ناوی بەرن[٧١] •

بەپێی یادداشتەکانی کەریم‌بەگی فەتاح‌بەگی جاف (باوکم) ئەحمەدپاشای بابان لەگەل حەمەپاشای جافدا نێوانیان خۆش نەبوە • ئەحمەدپاشای بابان ویستوویەتی ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ کە خالی بوە ، بکا بە سەرۆکی هۆزی جاف‌و ، بۆ ئەم مەبەستە ویستوویە حەمەپاشا بە فێلێ بگرێ ، بۆسلێمانی بانگ کردوە ، بەلام نەچوەو چەند بەگزادەیێکی لە خزمانی نزیکی لە جیاتیی خۆی ناردوە • ئەحمەدپاشای بابانیش ئەم بەگزادانە دەگرێ‌و لە کۆیێ زیندانیان دەکات • حەمەپاشایش بەرانبەر بەم کردەوەیە ئەحمەدبەگی وەلەد بەگی جاف دەگرێ‌و ، مالەکەی تالان دەکات‌و

---

(٧٠) گۆڤاری ژیان سالی ١٠ژمارە ٤٥٠.هەروەها : العراق الحدیث من سنة ١٩٠٠ – ١٩٥٠ • ترجمة سلیم طه التکریتي ، بغداد، ١٩٨١، ص ٥٤:•
(٧١) گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ژ : ١١٦ ، ١٩٨٨ ، ل : ٤٤ •

لەگەڵ هەموو تیرەو هۆزەکانی جافەتیدا بۆ ناوچەی ئەردەلان دەچێ • بەڵام بە هۆی حزمایەتیی ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ لە ئەن والیی ئەردەلاندا ، کە ژنو ژنخوازییان لە نێواندا هەبوە، ئیتر لەو ناوچەیەدا ناتوانێ بژیو ناچار بۆ خاکی عوسمانیی دەگەڕێتەوەو ، لە دەوروبەری خانەقیو قزڕەباتدا دادەمەزرێتو ، خۆشی دەچێتە لای والیی بەغدا ، حوکوومەتی بەغدایش زۆری ڕێز لێ دەنێو لەگەڵ عەشایەری جافدا ، لە دەوری قزڕەبات جێگیریان دەکاتو زۆریان یارمەتیی دەدات • سەرەنجام ئەحمەدپاشای بابان وا بە مەسڵەحەت دەزانێ ، کە لەگەڵ حەمەپاشادا ئاشتبێتەوەو ، ئیتر بەم جۆرە لە پاش سێ ساڵ ، هەردووکیان ئاشتدەبنەوەو حەمەپاشا دەگەڕێتەوە ناوچەی شارەزوور • واتە تا پایانی میرنشینی بابان کە ڕێکەوتی ساڵی ١٢٦٧ ك (١٨٥١ز)[٧٢] لەو ناوچەیەدا دەمێنێتەوە • کاتێ کە لەشکری نەجیب پاشا والیی بەغدا[٧٣] دێتە سەرئەحمەدپاشای بابان ، بەپێی نووسینی ئەمینزەکی بەگ ، حەمەبەگی جاف بەدەنگیەوە ناچێت[٧٤] • بەڵام بەپێی

---

(٧٢) هەندێ لە مێژوونووسان لەو بڕوادان نەجیبپاشا ساڵی ١٨٤٩ لەکارخراوە ، کە لەگەڵ ئەم تەئریخەدا ناگونجێ . بەڵام ئەو مێژووەی سەرەوە راستە ، (بڕوانە : لمحات اجتماعية عن تأريخ العراق الحديث . علی الوردی ، ج/٢ ص : ١٩١) .

(٧٣) نەجیبپاشا ساڵی ١٨٤٢ بوەتە والییبەغدا ، لە دەورەی سولتانمەحموودی دوەمدا ، وە بە توندوتیژییو ستەمکارییو خۆبەزلزانین بەناوبانگ بوە . لەگەڵ عەشایەرەکاندا زۆر بە توندیی جووڵاوەتەوەو ، زۆر رقیانلێیبوە . لە سەردەمی ئەودا کوشتاری کەربەلا رووی داوە کە بوە هۆی تێکچوونی نێوان ئێرانیەکانو عوسمانیەکان ، سەرەنجام بەسەرپەرشتیی ئینگلیزو فەرەنساو رووس پەیماننامەی (ارزنةروم)لە ساڵی ١٨٢٣دا بەسرا . (بڕوانە : اربعه قرون من تأريخ العراق الحديث . لونگريك ، ترجمة جعفر الخياط ، بغداد ، ١٩٦٢) .

(٧٤) تأريخ الدول والامارات الكردية . محمد امين زكى ، القاهرة ، ترجمة محمد علی عونی ، ١٩٤٥ ص : ٤٢٢ .

یادداشتو بەڵگەو دەساوێژێکەوە کە بەدەست بنەماڵەی جافەوە تا ئێستا ماون ، حەمەبەگی جاف ، هەرچەند لە دلەوە لە ئەحمەدپاشای بابان زویربوە، بەلام کاتێ ئەحمەدپاشا لێی دەقەومێو لەشکری نەجیبپاشای دێتە سەرو تەنگیپێهەڵدەچنێ ، ناچار دێتە ناو عەشایەری جافو[٧٥] حەمەبەگی جاف بەدەنگیەوە دەچێو لەشکرێکی بۆ پێکەوە دەنێ ، بەلام وا دیارە لەشکری ئەحمەدپاشای بابان نەیتوانیوە بەرانبەرهێزی رێکوپێکی لەشکری نەجیبپاشا خۆی راگرێ •

وەك لە پێشەوە وتمان میرنشینی بابان لە ساڵی ١٢٦٧یك (١٨٥١ز)دا لەناو دەچێ • پاش ئەحمەدپاشای بابان ماوەیێ عەبدوڵلا پاشای برای بە ناوی قایمقام لە سلێمانی فەرمانڕەوایی کردوە • ئەم عەبدوڵلاپاشایە لەگەڵ حەمەپاشای جافدا نێوانیان تەواو خۆش بوە • پاشان لیوا ئیسماعیل پاشای تورك لە لایەن حوکومەتی ئەستەموولەوە کراوە بە فەرمانڕەوای سلێمانی•

ئەوەی نمایانی باسە دەوڵەتی عوسمانیی لە نیوەی یەکەمو دوەمی سەدەی نۆزدەهەمدا هەوڵی داوە بە دەستێکی پۆلایین بەسەر کوردەکانڕابگاو میرنشینەکوردەکان بۆ یەکجارەکیی لەناو بەرێ • بەلام ئەوی راستە کوردەکان هەروا بەئاسانیی ملیان بۆ کاربەدەستانی عوسمانیی شۆڕنەدەکرد • ئەگەر بە وردیی لەو هۆیانە بکۆڵینەوە دەبینین دەسەلاتی عوسمانیی لە کوردستاندا هەروا بەناو مابوەوە ، سەرەكهۆزو میرە بەدەسەلاتەکانیان هەرکاو ناکاوێ لە بابی عالیی یاخیی دەبوونو ، حوکومەتیی عوسمانیی هەر بەوەڕادەگەیشت لەشکر بکاتە سەر کوردستانو میرەکوردەکان سەرکوت بکا • بەلام کوردەکان بەهۆی هاندرانەوە لە لایەن ئێرانو محەمەدعەلی پاشای میسرەوە هەمیشە لە

(٧٥) دەستنووسی مستەفابەگی جاف ، مێژووی ئێلی جاف .

گوێ بەفەرمانیی عوسمانیەکان سەرپێچییان دەکردو ، جاری شۆڕشیان دەدا • خەبەری شکستی عوسمانیەکان لە سالی ١٨٣٩دا لە لایەن محەمەدعەلی پاشاوە بەکوردەکان گەیشت ، دووبارە شۆڕشیان بەرپاکردو(٧٦) ، پاشاکۆرەی رەواندز ، کە هاوپەیمانی ئیبراهیم پاشای کوری محەمەد عەلی پاشابوو ، سوودی لەم هەلە وەرگرتو ناوچەی هەولێرو زاخۆو دهۆكو جزیرەی بن‌عومەرو دێهاتەکانی دەوروبەری داگیرکرد(٧٧) •

دوای بەستنی پەیماننامەی (ارزنەرومی) دوەم ، کە لە سەرەتای موحەرەمی ١٢٥٩ك ١٨٤٢زدا دەستی‌پێکردو ، لە شانزەهەمی جیمادی‌ثانی ١٢٦٣ك١٨٤٧زدا تەواوبوو ، لە دوای مردنی سوڵتان‌مەحموودی دوەمی عوسمانییو محەمەدشای قاجارییو هاتنەسەرحوکمی سوڵتان عەبدولمەجیدو سوڵتان‌عەبدولحەمیدی عوسمانییو ، ناصرەدین شای قاجار ••شەر لە نێوانی ئەم دوو دەوڵەتەدا خاوبوەوەو شەری گەرم لە نێوانیانا نەما ، وەك مادەی هەشتەمی ئەم پەیماننامە ئەم راستیەمان بۆ روون دەکاتەوە • لەم مادەدا هاتوە : هەردوو دەوڵەتەکە موافەقەتیان کرد بە هێزی هەردوو لا لەو عەشایەرە کوردانەی کە لەسەر سنوورەکان هاتوچۆ دەکەنو ئاژاوە ئەنێنەوە ، بدەنو ، لەشکری هەردوولا لەسەر سنوورەکان جێگیر ببێ(٧٨) •

لەم قۆناغەدا بوو هۆزی جاف یەکجار بەهێز بوونو ، سەرۆکی هۆزی جاف حەمەپاشای جاف بەهەموو توانایەکیەوە هەوڵی داوە هۆزەکەی

---

(٧٦) تأريخ عرب درقرون جديد ، لوتسكى ، ترجمة پرويزبابائى تهران ، ١٣٤٩ ص : ١٤١ .
هەروا کتێبی عربو کرد ، منذر الموصلى ، بيروت ، ١٩٨٦ ، ص : ١٩١ .
(٧٧) لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ، على الوردي ، ج/٢ ، ١٩٧١ . بغداد ، ص : ٩٥ .
(٧٨) امير كبير در ايران ، دكتر فريدون ادميت ، تهران ، ١٣٤٨ ، ص : ١٣٦

بەسەربەخۆیی بژین و ، لەم رووەوە ، وەکوو باسمان کرد هەوڵی داوە سەر بۆ کاربەدەستانی ئێران و عوسمانیی دانەنەوێنێ • لەبەر ئەمە عەشایەری جاف گرفتاریی و نارەحەتیەکی زۆریان بۆ دەوڵەتی عوسمانیی پێك هێنا[79] •

دەوڵەتی عوسمانیی بۆ راکێشانی حەمەپاشا نازناوی پاشایەتیی پێ بەخشیوە • بەلام درانی ئەم نازناوە بە حەمەپاشا ئەو لە بیری سەربەخۆیی ناهێنێتەخوارەوە ، لە ساڵی ۱۸۲۳دا لە نارچەی شێروانە لە دەوروبەری کەلاری ئێستادا قەلایەکی گەورە دروست دەکات و[80] ، ئەم قەلایە تا ئێستا ماوەو رەمزی سەربەخۆیی و دەسەلاتی ناوبراوە[81] •

---

(۷۹) تأريخ العراق الحديث في نهاية حكم داود پاشا الى نهاية حكم مدحت پاشا القاهرة ، ۱۹٦۸ ، ص : ۷۰ •

(۸۰) بۆ زانینی زۆرتر لە بارەی ئەم قەلاوە بڕوانە گۆڤاری (الف باء)ژمارە (۱۰۹۹) ساڵی ۱۹۸۹ • هەروەها : رۆژنامەی عیراق ژ : ٤۱۸۷ ساڵی ۱۹۸۹ •

(۸۱) شاعیری بەناوبانگی کورد شێخ ئەحمەدی شێخ محەمەدی شێخ سەعیدی شاکەلیی بە چەند شیعرێکی جوان باسی ئەم قەلای بەم جۆرە نووسیوە •

گردی شیروانە سەیرانی سیروان
مەنزەڵەی بەرزی خاسی ئەمیران
قەلای سەربەرزو قەسری تاجدار
جێگە عوشرەتی میری کوردەوار
چاوئەندازی تۆ دوو فەزای کوردن
یەك لەیەك زیاتر بە دەس و بردن
بەئیخلاسەوە ئاوەکەی سیروان
داوەن بۆستە بە کوڵ بەگریان
سروەی دەشتەکەت وەرەم لابەرە
شنەی ئاوەکەت نەشئەی دولبەرە
بینای ئەساسی نەوشیرەوانی
یا قەلای قایم (کوردەمیر)انی
هاتە سەر زمان بە گریانەوە
خۆی و ئەمیری ئەلاوانەوە :

حەمەپاشا ئەبێ بە هۆی نارەزایی عوسمانیەکانو لەسەر رووداوێك کە بوە بە هۆی هەلسانی حەمەپاشاو جێهێشتنی حالی عوسمانیی • رووداوەکەیش ئەوە بوو لە سەردار عومەرپاشا[٨٢] داوا لە حەمەپاشای جاف دەکا لە ناوچەی شارەزووردا زەوی‌وزار بکڕێ ، بەمەرجێ جافی کۆچەریی تێدا نیشتەجێ بکاتو رەسمێ بخاتە سەریان • حەمەپاشا ئەم فەرمانەی بەدڵ نابێ ، چونکە لای وا دەبێ دامەزرانی جافو بەکشتوکاڵەوە

بانی ئەساسم نەوشیرەوانە
تەئریخی رۆشن نەوشینرەوانە
بەلام ئەم قەسرەو ئەم بورجە سەختە
کردەی میری جاف ئەو [دارابەخت]ە
لایق بە جێگەی نەوشیرەوان بوو
حوکمی عەدالەت ئەمری رەوان بوو
ئەم ئەرزو ئاوو شاخو درەختە
ئەو حاکمی بوو لەسەر ئەم تەختە
چەن میرو وەزیر مەجلیسیان ئەگرت
لە عورووسیا تەدبیریان ئەکرد
جێگەی عوشرەتو مەزرەی بەزم
گلاوفەرەنگیی شاهانەتەرزم
من قەسری چەرخی پاشای جافانم
کۆنەهەوارگەی (کوردەمیر)انم

بڕوانە : دیوانی شاکەلی ، شاعیری گەورەی دەشتی گەرمیان ، ساغکردنەوەی جەمال‌محەمەد • ١٩٧٨ ، ل : ١١٩ – ١٢١ •

(٨٢) عومەرپاشا ساڵی ١٨٥٧ز بوەتە والیی بەغدا دوای رەشیدپاشا بە رەگەز هەنغارییە • لە شەڕی (قرم)دا کە لە نێوان دەوڵەتی عوسمانیی‌و رووسدا رووی‌دا بە بێباکیی‌و ئازایەتیی‌و کەڵەمێردیی ناوبانگی دەرکرد • سیاسەتێکی یەکجار تیژی لەگەڵ هۆزەکانی کوردو عەشایەرەکانی عێراق بەعەرەب‌و کوردەوە ، بەکارهێناو ، هۆزەکانی کوردیش بوونە قۆچی قوربانیی ئەم سیاسەتە نالەبارەی عومەرپاشا ، بە تایبەتی چەند ناسراوێکی لە هۆزی ئازای هەمەوەند لەناوبرد • عومەر پاشا ٢٥ی ئەیلوولی ١٨٥٩لە ویلایەتی بەغدا دەرکرا • (بڕوانە : **لمحات اجتماعیة ج/٢ ، ص : ٢١٦**) •

خەریکبوون مانای بەدیلبوونیانەو ، بەمە سەربەستیی خۆیو هۆزەکەی لەدەست دەدا ، ئیتر بەم بۆنەیەوە حەمەپاشا سەرپێچیی لە فەرمانی عومەر پاشا دەکاتو پێیڕادەگەیەنێ کە ئەوان وەکوو بازێك سەربەستنو کوێیان بەدڵ بوو لەوێ دەنیشنەوە ، چۆن بەدەستی خۆیان دەستو پەلی خۆیان دەخەنە زنجیرەوە ؟ هەر شوێنێ ئەوانی پیابڕۆن موڵکی جافە چ لە ئێرانو چ لە عوسمانیی[٨٣] •

عومەر پاشا لەم وەڵامەی حەمەپاشا زۆر قارس دەبێو ، بڕیاری ئازاردانی عەشرەتی جاف دەدا • حەمەپاشایش لەتەك گشت تیرەکانی جافدا روو دەکاتە ئێران ، بەڵام تایەفەی کەرەموەیسیی ،کە فیرقەیەکن لە تیرەی شاتریی ، لەتەکیا ناڕۆن بۆ ئێران • حەمەپاشا روو دەکاتە ناوچەی جوانڕۆ لە هاویندا و ، زستانیش دەچنە ناوچەی زەهاو کە گەرمیانە ، دەوڵەتی ئێران بۆ نزیکبوونەوە لە هۆزی جافو راکێشانیان بۆ خزمەتی سیاسەتیان رێزێکی زۆریان لە حەمەپاشا گرتو لە لایەن ناصرەدینشای قاجارەوە نازناوی خانی پێبەخشراو ، میرنشینی زەهاوی پێدراو ، هەموو ناوچەی سەرسنووری ئێرانو عوسمانیی پێسپێردراو ، عوسمانبەگی کوڕی دەکرێ بە حاکمی جوانڕۆ • بۆ نموونە ئەم فەرمانەی ناصرەدین شایە کە حەمەپاشای جافی پێکراوە بە حاکمی ناوچەی زەهاو لێرەدا بڵاودەکەینەوە :

---

(٨٣) یادداشتەکانی حەسەنفەهمی جافو مستەفابەگی کەریم بەگی جاف ، هێشتا دەستنووسن •
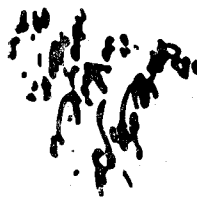
(حکم فرما شد انکه عالیجاه اخلاص‌و ارادت آگاه مقرب الحضرة
محمد پاشای حاکم زهاب سرافراز بوده بداند چون خدمات آباءو اجداد آن
عالیجاه که همواره در ان صفحه نموده‌اند منظور نظر سرکار والا بوده ومراتب

خزمتگزاری وصداقت آن عالیجاه بدرجه وضوح ظهور رسیده بپاس خدمات
اسلاف و لیاقت و کاردانی آن عالیجاه واز (٠٠٠)حکومت زهابرا كما في
السابق بعهده آن عالیجاه [illegible] مرحمت فرمودیم که مشغول انجام خدمات
محوله بخود بوده وحسن کفایت خودرا بعرصه ظهور رسانیده باتمام اهتمام
در صدد آبادی و نظم آن صفحه آسایش رعیت وساکنین آنجا برآمده مالیات
دیوانی بخود مقرر عاید دارد مقرر عالیجاهان میباشد که (دیوانی) وکدخدایان و
ریش‌سفیدان زهاب عالیجاه مشارالیه را در قرار این رقم مبارک حاکم خــود
دانسته از سخن‌سان او تجاوز [illegible] آنرا در اخذو
استیفای مالیات دیوانی سعی [illegible] عهده باشد شهر شوال المكــرم
(١٢٩١ ٠)

مۆری ناصرەدین‌شای قاجار

تەرجـەمەکـەی :

فەرمـانـدرا محەمـەد پاشـای فەرمـانڕەوای پایەبلنـدو دڵسـۆزو
لەئێمەوەنزیك کە بەم فەرمانە سەرفراز کراوە بزانێ‌لەبەر ئەوەی خزمەتـی
باووباپیرانی ئەو پایەبلندە لە لەو ناوچەیەدا کردوویانە جێی ڕەزامەندیـی
ئێمـە بوە ، پلـەی خزمەتـگوزاریی‌و سـەرڕاسـتیـی ئـەو گەیشتوەتـە
ڕادەی ئاشـکرایـی‌و ڕوون‌بوونـەوەو بەرانبـەر خزمەتـی باوباپیرانیـی‌و
لێهاتوویی‌و کارزانیی ئەو پایەبلندە فەرمانڕەوایی زەهاومـان وەك جـاران
بەزەوڕووی کردەوەو ، بۆ ئـەوەی خەریـکـی ئەو خزمەتـە بێ کـە پێـی
سپێرراوەو ، بۆ ئەوەی لێهاتوویی‌و کارزانیی خۆی لەم مەیدانەدا بنوێنێ‌و
بەوپەڕی پەرۆشەوە هەوڵی ئاوەدانکردنەوەو ئاسایشت فەراهەمکردن بـۆ
خەڵکی ناوچەکە بداو ماڵیاتی‌و خەرج‌و باجێکی کە بۆ دەوڵەت دانـدراوە
جێ‌بەجێ بکاو پێویستە لەسەر کوێخاو ڕیشسپیی‌و پیاوماقووڵانی ناوچەی
زەهاو بەپێی ئەم فەرمانە پیرۆزە ، ناوبراو بە فەرمانڕەوای خۆیان بزانن‌و
لە قسەی حیسابیی دەرنەچن‌و ، هەر پسووڵەو قەبزێکی ئەو بۆ وەرگرتنی
باج‌و خەراجی دیوان بەڕەسمیی بزانـدرێ ٠ مانگی شـەوالی موکـەڕەم ،
ساڵی ١٢٩١ ٠ مۆری ناصرەدین شا ٠

حەمەپاشا نزیکەی سێ ساڵ لەئێران دەمێنێتەوە ، لەم ماوەیەدا هۆزی جاف دەسەڵاتو توانایی‌یەکی ئێکجار زۆر پەیدا دەکەن . دەستدرێژیی دەکەنە سەر ناوچە سنوورەکانی دەولەتی عوسمانیی . حەمەپاشا ئەو ناوچەیە دەشێوێنێ . کە کاربەدەستانی دەولەتی عوسمانیی بەجارێ تەنگەتاو دەبن‌و هەرچی تیدەکۆشن لە ناوی‌بەرن دەستیان نایکاتێ ، ناچار ئەم دەولەتە پەنا دەباتە بەر دیبلۆماسییەت‌و بە هۆی بالیۆزخانەکەیانەوە لە تاران داوای تەسلیمکردنەوەی حەمەپاشا دەکەن[٨٤] . بەلام ئێران بەدەستیەوە نادات . دەسەلاتی فراوانی حەمەپاشا لە ئێراندا نارەزایی کاربەدەستانی ئێران دێنێتە گایەوە ، بەتایبەت کە حەمەپاشا لەگەل شازادە (معتمد الدولە)فەرهاد میرزادا، کەمامی ناصرەدین‌شاه بوو[٨٥]لە ساڵی ١٢٨٤-١٢٩١كدا والیی سنە بوە تێکدەچێ . والیی داوا لە حەمەپاشا دەکات عەشایەری جاف لە ئێراندا جێگیر بکات‌و تابیعییەتی ئێران وەربگرن‌و رێگای دەستدرێژیی تیرەکانی جاف نەدا بۆ سەر ناوچە سنوورەکانی ئێران‌و ، ئەگەر بێتو سەرپێچیی لەم فەرمانە بکرێت ماوەی هاتوچۆی تیرە کۆچەرییەکانی کورد نادرێ کە لە خاکی عوسمانییەوە بێنە ناو خاکی ئێران . حەمەپاشا ئەم فەرمانە

---

(٨٤) ئەم داخوازیەی دەولەتی عوسمانیی لە یادوداشتەکانی میرزا ملكم خان لە گۆڤاری (بررسیهای‌تأریخی)ژمارە یەکەمی ساڵی پێنجەمی نیسانی ١٩٧٠ - ١٣٢٩دایە .

فەرهاد میرزا (معتمد الدولە) کوڕی فەتحعەلی‌شایە ، مامەی ناصرەدین‌شاه ساڵی ١٢٣٣ك لەدایك‌بوە بە سەختگیریی‌و خوێنرێژیی بەناوبانگە ، لە ناو فارس‌و کوردستاندا فەرمانڕەوایی کردوە ، دەستی نووسینیشی بوە . کە کتێبی زنبیل‌و مقتل قائمقام‌و جام‌جم لە دانانی ئەون . ساڵی ١٣٠٥ مردوە .

بڕوانە : تأریخ عضدي ، شاهزادە عضدالدولة سلطان‌احمد میرزا ، بە اهتمام د.حسن‌نوایی ، تهران ، سال٢٥٣٥س‌ص : ٢٨٨ .

(٨٥) تأریخ مردوخ ج/٢ ، ص : ١٩٥ - ١٩٧ .

قوبووڵناکاتو شەڕو شۆڕێکی زۆر لەناو عەشایەری جافو هێزی دەوڵەتی ئێراندا روودەداتو لەشکری جاف لەوشەڕانەدا بەسەختیی دەشکێت •

ئیتر بەم جۆرە نێوانی حەمەپاشاو فەرهادمیرزا تێکچوو ، فەرهادمیرزا نامەی هەڕەشە بۆ حەمەپاشا دەنێرێو پێی رادەگەیێنێ کە پێویستە بەرگرین لە دەستدرێژیی ئەو جافانە بکرێت ، ئەگینا بە توندیی ئازار دەدرێن • فەرهادمیرزا تەنگ بە حەمەپاشا هەڵدەچنێ ، حەبیبوللاخانی باوەجانیی ، سەرۆکی تیرەی باوەجانیی ، کە تیرەیەکن لە جافی ئێران بەنددەکات • ئەم حەبیبوڵلاخانە زۆر خۆشەویستو نزیکی حەمەپاشا بووەو هەرچی حەمەپاشا پێیبگوتایە دەسبەجێ جێبەجێی دەکرد • فەرهادمیرزا حەبیبوڵلاخان دەگرێ ، هەرچی حەمە پاشا تکای لێ دەکاو قەولی پارەو نەختینەیەکی زۆری دەداتێ ، هەر بەرەڵلای ناکات • ئەم راستیە لە نامەیێکدا کە فەرهادمیرزا بۆ حاجی ئەمیر نیزامی گەڕووسیی ناردوە ، رووندەبێتەوە • لەو نامەیەدا دەڵێت حەمەبەگی جاف هەزار تمەنو قەتارێ هێستری پێشکێشکرد ، حەبیبوڵلاخان ئازاد بکەم ، بەلام من شەفاعەتی ئێوبراوم قوبووڵ نەکردو لەسەر نامەی کاک ئەحمەدی شێخ (قدس سرە العزیز) بەرەڵلام کرد[٨٦] •

توندوتیژجووڵانەوەی ئێران لەگەڵ عەشایەری جافدا حەمەپاشا دڵگرمێ دەکات • دۆستەکانی لە دەوڵەتی عوسمانیدا ، بە تایبەت تەحسینپاشای والیی موصڵ[٨٧] چەندجارێ مەحموودبەگی کوڕی

(٨٦) کتێبی سەیدطاهیری هاشمیی بەسەردێری (مەولەوی تاوگۆزیی)

(٨٧) ئەم تەحسینپاشایە دۆسی نزیکی مەحموود پاشای کوڕەگەورەی حەمە پاشابوو ، دوای بەستنی لیوای سلێمانیو کەرکووك بەموصڵەوە ، بوەتە والیی موصڵ موصادیفی ١٨ی شەوالی ١٢٩٦–١٣٠٤ بڕوانە رۆژنامەی (الزوراء) ژمارە ١٠٤٣ ١٩ رجب ١٢٩٦ •

بەشوێنیدا دەنێرن بۆ ئەوەی بۆ خاکی عوسمانیی بگەڕێتەوە • سەرەنجام حەمەپاشا ناوچەی زەهاو بەجێدەهێڵێو دەگەڕێتەوە بۆ خاکی عوسمانییو[88] ، والیی بەغدا [89] بە مەسڵەحەتی دەزانێ ڕێزێکی زۆری لێ دەنێ ، بەڵام ڕاستیەکەی ئەوەیە ، کە زۆربەی کاربەدەستانی دەولەتی عوسمانیی لێی ناڕەحەت بوونو زۆریان ڕکبوّوەو هاتنەوەیان بەهەڵ زانیوە کە داوێکی بۆ بنێنەوە • بۆ ئەوەی بەدگومانیی حەمە پاشا نەوروژێنن ، پێشان ، دەیکەن بە وەکیلی موتەسەڕیفی سلێمانی[90] • پاش ماوەیێ دەیکەن بە قایمقامی هەڵەبجە • ئەوەی شایانی باسە لەو ماوەیەدا حەمەپاشا لە ئێران بوو بە پێی سیاسەتی پاراستنی (هاوسەنگی)هێز، عوسمانیەکان بۆ ئەوەی هێزێکیان لە جافەکان بەدەستەوە هەبێ ، دەسەڵاتێکی زۆر ئەدەن بە عەزیزی شاوەیس ، سەرۆکی تایفەی کەرەموەیسیی ، کە لەگەڵ حەمەپاشادا بۆ ئێران نەچووبوون دەوڵەتی عوسمانیی موڵکێکی زۆری بەم تایفەیە بەخشیبوو • پاش دانانی حەمەپاشا بە قایمقامی هەڵەبجە ، کەرەموەیسی‌یەکان هاندەدەن دژی حەمەپاشا بجوولێنەوە • تایفەی کەرەموەیسیی تایفەیەکی دڕو ئازابوون ، سەرۆکەکەیان ، عەزیزی شاوەیس ، پیاوێکی دەسەڵاتدارو خاوەنی کەس‌و عەشیرەت بوە • هاندانی ئەم تیرەیە گەیشتە رادەیێ ڕێگای پیاوەکانی حەمەپاشایان نەداوە کە کاروباری ڕەسمیی قایمقامی هەڵەبجە بەڕێوەبەرێ • عەزیزشاوەیس ماڵی لە بەشارەتی نزیکی هەڵەبجە بوە • حەمە پاشا دەنێرێ بەشوێنیا ، ئاروا بۆ لای • حەمەپاشا ناچار دەبێ دەنێرێ لە هەلێکدا دەیگرێ ، دەیخەنە بەندیخانەوە • ماوەیەکی زۆر لە بەندیخانەدا دەمێنێتەوە،

---

(٨٨) تأریخ سلیمانیو .. ل : ١٨٣ .

(٨٩) لەو سەردەمەدا عەبدوڕەحمانپاشا والیی بەغدا بوە ڕێکەوتی ١٢٩٦ – ١٢٩٧ك .

(٩٠) بڕوانە گۆڤاری ژیان ژ : ٤٩٧ سالی ١٩٣٦ .

سەرەنجام بە نەخۆشیی سیل یا (ذات الرئة)بە مردنی خوایی دەمرێ •
کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانیی ، بەتایبەت دژمەنانی حەمەپاشاو هەروا
هەندێ لە دژمنانی ناوخۆی حەمەپاشا ، پڕوپاگەندەیێکی زۆر بڵاودەکەنەوە
کە حەمەپاشا عەزیزی شاوەیسی لەبەندیخانەدا دەرمانخواردکردووەو لە
چەسپاندنی ئەم تۆمەتەدا سەرکەوتوو ، تیرەی گەرمەوێسیی دەچێتە
دڵیانەوە ، کە سەرۆکی تیرەکەیان دەرمانخواردکراوە ئەمە ئەگرنە دڵ ،
بەشوێن هەلێکدا دەگەڕێن ، حەمەپاشا لەناوبەرن • ئەوەبوو کاتێ حەمەپاشا
لە ساڵی ١٢٩٩ك‌دا ، لە چیمەنی برایمسەمین نزیك شاری کفریی خەریکی
راوکردن دەبێ ، دەیکوژن‌و قاتیلەکانی خۆیان دەدەنە پاڵ جوامێر ،
سەرۆکی بەناوبانگی هۆزی هەمەوەند ، کە ئەو سەروبەندە ناوی بە
ئازایەتیی‌و دلێریی عالەمگیر بووبوو • وا دیارە هەمەوەندەکان لەسەر
کوژرانی خولەپەزە ناکۆکییان لەگەڵ حەمەپاشادا هەبوە[٩١] • لەبەر ئەم
دژمنایەتیی‌و ناکۆکییە قاتیلەکانی حەمەپاشا دەکرنە خۆیان‌و کاربەدەستانی
دەوڵەتی ئێرانیش بە هەلی دەزانن کە هەمەوەندەکان بەرامبەر بە هێزی جاف
راوەستێنن ، ئەوەبوو هەموو ناوچەی زەهاوی پێ‌بەخشی‌و ، هەزار تمەنی
مانگانە بۆ بڕییەوەو ، دەسەلاتێکی زۆری وای دایە ، قەلاییك لە قەسری
شیرینی بەرامبەر بە قەلاکەی حەمەپاشای جاف لە ناوچەی شیروانەدا
دروست‌بکات‌و ، ئەم قەلا تا چەند ساڵێك لەمەوپێش پاشماوەکەی لە قەسری
شیریندا هەر مابوو • بەلام هەروەکو لەمەوبەر باسمانکرد[٩٢] ، دوای
پەیماننامەی (ارزنە رومی)دوەم ، کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانیی‌و
ئێران هەوڵیانداوە سەرۆکێکی هەڵکەوتووی کورد لە مەیداندا نەهێڵن‌و ،

---

(٩١) خۆشخوانی ، عەلائەدین سەجادی ، بەغدا ، ل : ١٢٤ .

(٩٢) بروانە : وتاری د. حەسەن‌جاف بەسەردێری : باوردتر لە رووداوە مێژوویەکان بکۆلینەوە ، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ، ژ ١١٦ کانوونی یەکەم ، ساڵی ١٩٨٨ ل : ٤٠ ـ ٤٦ .

ئیتر بەم جۆرە دەبینین جوامێری هەمەوەند لە ئەنجامدا لەسەر پیلانگێڕیی‌و دەسیسەی ناربەدەستانی عوسمانیەکان‌و ئێرانیەکان سەری تێداچوو •

لە حەقیقەتدا هەم حەمەپاشای جاف هەم جوامێری هەمەوەندو سەدان سەرۆکی کوردی تر بە شمشێری یەك سیاسەت کوژراون‌و ، دەسیسەی ئەم دوو دەولەتە لەناوی بردوون • بۆ ئیسپاتکردنی ئەم نووسراوە ئەمین‌زەکی‌بەك سەبارەت بە جوامێری هەمەوەند ئەلێت : بە پێی تەزویرات‌و نێوان‌شێواندنی حوکوومەتی ئێران جوامێر یاغی بوو تا مەسافەیێکی دوور ئەو ولاتەی =خستە=ژێر ترس‌و لەرزەوە ، نیهایەت ئەم دوو حوکوومەتە (عوسمانیی‌و ئێران) بۆ تەسکینی ئیتتیفاقیان کرد لەشکری ئێران لە قوماندارێتیی (حسام الملك)دا بوو لە تەرەفی حوکوومەتی عوسمانیەوە قورت ئیسماعیل‌پاشای دیاربەکریی بۆ ئەم حەرەکاتانە مەئموورکرا • (حسام الملك)بە درۆ وەعدەی صولحی دا بە جوامێر ، جوامێری بانگ‌کردە قەرارگاکەی کە لە نزیك قەسری شیرینەوە بوە ، کە جوامێر هاتەئەوێ چەند کەسێکی لە پشت خێوەتەکەوەی قایم‌کردبوو ، لە پشتەوە هوجوومیان کردە سەری‌و کوشتیان لە سالی١٨٨٦زدا(٩٣) •

لە صەحنەی ئەم سیاسەتەدا ئەبینین ئێرانیەکان‌و عوسمانیەکان بۆ لەناوبردنی هەر حەرەکەت‌و جووڵانەوەیێکی کوردەکان هاوکارییەکی تەواویی ئەکەوێتە نێوانیانەوەو ، هیچ کامێکیان یارمەتیی سەرۆکە کوردەکانیان نەدەدا دژی یەکتری‌و ، لەم بارەوە د•عەبدولعەزیز سولەیمان نەوار ئەلێت : وا دیارە ئیتتیفاقێك کەوتە نێوان عوسمانیەکان‌و ئێرانیەکانەوە بە هاوکاریی ئینگلیسەکان بۆ لێدانی شۆڕشی هۆزی جاف لەسەر سنووری ئەم دوو دەولەتە(٩٤) • هەردوو دەولەتەکە هەولیاندەدا کۆمەلێك سەرۆك

---

(٩٣) تأریخ سلیمانی‌و ولاتی ، ل : ١٩٦ •

(٩٤) تأریخ الشعوب الاسلامیة في العصر الحدیث ج/١ ، بیروت ١٩٧١ ، ص : ٢٥٣ . هەروەها بڕوانە : عرب‌وکرد ، منذرالموصلي ص : ١٩٢ .

عێل‌و ئاغاو بەگلەرو شێخ لە خۆیان کۆبکەنەوەو ئەرزو مەعاشیان بدەنێ ٠ بۆ ئەوەی لە فکری شورِش‌و یاعیبووندا نەمێنن‌و ، ئەم سیاسەتە بە تایبەت لە ولاّتی عوسمانیدا زیاتر بەرچاو دەکەوت ٠ کاتێ مەدحەت پاشا لە سالی ١٨٦٩زدا بوو بە والیی بەغدا ، لە عێراق سەربەخۆیی ویلایەتەکانی لەناوبردو مەرکەزیەتێکی تەواوی بەرقەرارکردو ، زەوی‌و زارێکی بەسەر ئاغاو سەرۆك خێل‌و هۆزەکاندا دابەش‌کرد ، کوردستانیش کە ئەو ساکە بە ویلایەتی موسلەوە بەسترابوو ، بریتی بوو لە سێ سەنجەق :سەنجەقی مەرکەزی موسل شامیلی قەزای دهۆك‌و زاخۆو عیمادیەو سنجارو عەقرە بوو ٠

سەنجەقی کەرکوك شامیلی قەزای هەولێرو رانیەو رەواندز تا کۆیسنجەق‌و کفریی بوو ٠

سەنجەقی سلێمانیە شامیلی قەزای بازیان‌و هەلەبجەو شەهرەزوورو مەرگە بوو ٠ بە فەرمانی والیی بەغدا ئەجوولاّیەوە ٠

بەلاّم ئەم سیاسەتە بەتەواویی نەیتوانیوە ریشەی شۆرِش‌و یاغیبوونی کوردەکان لە بەین ببات ٠ حوکمی درێژی سولتان عەبدولحەمیدو ، زولم‌وزۆری کاربەدەستانی عوسمانیی لە ناوچەی کوردستاندا ، سەررِای خراپیی ئیداریی‌و سیاسیی کە لە ناو هەموو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا بلاّوبووبوەوە ٠ ئەمانە هەمووی بوون بە مایەی لەناوچوونی ئەمن‌و ئاسایش‌و ئیستیقرار لە کوردستاندا ٠ شۆرِشی عەشایەری بانیانزلی‌کورد لە ولاّتی عوسمانیدا ، هەروا شۆرِشی هەمەوەندەکان‌و هەورامیەکان لە دەورەی مەدحەت پاشادا نموونەی بارو دۆخی کوردستانە لەو سەردەمەدا[٩٥] ٠

ئەم حالەتە لە سەردەمی فەرمانرِەوایی دوورو درێژی سولتان عەبدولحەمیددا هەر بەردەوام بوو ٠ ئەوەی شایانی سەرنجە بارودۆخی

---

(٩٥) تأريخ الشعوب الاسلامية في العصر الحديث ج/١ ص : ٢٥٦ ٠

ئیمپراتۆریەتی عوسمانیی لەو قۆناخەدا رۆژ بەرۆژ بەرەو خراپتر دەچوو و ، حیزبو کۆمەڵەو رێکخراوێکی زۆر لە مەرکەزی ئیمپراتۆریەکەدا هاتبوونەکایەوەو ، هەموو هەڵپەی رووخاندنی رژێمی سوڵتانیان دەدا . ناسراوترینی ئەو حیزبانە حیزبی (اتحادوترقی)بوو ، کە زۆربەی خوێندەوارو رۆشنبیرانی ناسراوی میللەتە ژێردەستەکانی عوسمانیی تیابەشدار بوون .

لەم قۆناغەدا مەحموودپاشای (١٢٦١ – ١٨٤٦ / ١٣٣٩ – ١٩٢١) کوڕە گەورەی حەمەپاشای جاف بوەتە سەرۆکی عەشیرەتی جاف . مەحموودپاشای جاف هەر لەسەردەمی لاوێتیدا بەڵگەو نیشانەی هەڵکەوتوویی پێوە دیار بووە لێهاتوویی‌و زیرەکیی مەحموودپاشا لە لایەن ئەو مێژوونووسانەوەی باسیان‌کردوە بە ئاشکرا پەنجەی بۆ راکێشراوەو ددانی پێدا نراوە[٩٦] .

بەپێی بارو دۆخی سەردەم‌و لەچاو خۆی‌دا هەموو توانستێکی سەرۆکایەتیی تێداهەبوەو ، هەر بە زرنگیی خۆی باری نالەبارو شلۆقی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیی لا روون بوە . مەحموودپاشا پاش هەڵسەندنەوەی باوکی عەشیرەتی جافی یەك‌خست‌و دەسەڵاتێکی زۆرو هێزێیکی چاکی بۆ پێکەوەنا . لەم بارەوە باسیل نیکتین ، مێژوو نوسی رووس ، دوای پیاهەڵدانێکی زۆر بە سەرۆکەکانی هۆزی جافدا ئەڵێ :

(وا دیارە لە ناو عەشیرەتە کوردەکانا تەنها عەشیرەتی جاف ئەتوانێ نەهێڵێ عەشرەتەکەیان لەناو خۆدا تێکبچێ ، ئەمەش بەهۆی‌ژیریی‌و توانایی‌و بیرتیژیی گەورەکانیانەوەیە[٩٧] کە شتێکی وایان کردوە

---

(٩٦) مشاهير الكرد وكردستان محمد امين زكي ، ج/٢ ، ص : ١٨١ .
هەروەها : الاكراد ، شاكر خصباك ، بغداد ، ١٩٧٢ ، ص : ١٦٦ .

(٩٧) د. موکەرەم تاڵەبانیی ئەڵێت : سەرۆکەکانی عەشیرەتی جاف بە نەرمیی‌و سەبرو پشوودرێژیی لە ئیدارەی عەشیرەتەکەیاندا بەناوبانگن . بڕوانە : ابراهيم خان ، ثائر من كردستان ، ساڵی ١٩٧١ ، ل : ٧ .

عەشرەتەکەیان هەموو بەرەو سەرکەوتن بڕوا • مەحموودپاشای سەرۆکی هۆزی جاف دانی بەوەدا بەنا ئەوا لە ڕێزی چەند سەعاتیکدا ئەتوانێ چوارهەزار سواری چەکدار کۆبکاتەوە[98] •

میرزا مەحموودخانی (احتشام‌السلطنة)کە[99] لە یادداشتە لەچاپدراوەکەیدا دێتە سەر باسی مەحموودپاشای جاف ئەڵێ : (عێلی جاف عێلێکی کۆچەرەو ئەگەنە وڵاتی کوردستانی ئێران‌و تا دوو فەرسەخ لە نزیك سنەوە • ئەم جافانە (مالك‌الرقاب)و موختارن بەسەر وڵاتا ، هەرچی بیانەوێ ئەیکەن‌و ، کەس ناتوانێ بەرانبەریان ڕاوەستێ • فەوجی سوارەی زەفەر کە گوایە بۆ پاسەوانیکردنی خەڵکی ناوچەکە نێرراون نەبادا جافە کۆچەریەکان دەسدرێژییان بکەنەسەر ، جافەکان سەربازەکانی ئەم فەوجەیان بۆ کۆکردنەوەی ئالیك بۆ وڵاخەکانیان‌و لەوەڕ بۆ ئاژەڵەکانیان‌و خواردەمەنیی زمستانەی خۆیان بەکاردێنن • وەك بڵێی فەوجی ناوبراو بۆ خزمەتکاریی ئەو جافانە نێررابن • بێگومان فەوجی زەفەر کە لە (٣٠٥) نەفەری لێکەوتەو بێ‌هێز پێکهاتبێ هەرگیز ناتوانێ بەرابەر بە هێزی توانای جافەکان ڕابوەستێ کە بریتییە لە پێنج هەزار خێزانی چەك‌بەدەست لە ژێر فەرماندەی مەحموودپاشادا ، کە نە مل بۆ عوسمانیەکان کەچ دەکاو نە بۆ قاجاریەکان •

هەر لەم بارەوە[100] خوالێخۆشبوو پیرەمێرد ئەڵێ : جاف کە مەحموود پاشا ڕەئیسیان بوو ، تا پشتی سنە ، کە هاوینان عێلی دەچوە کوێستانی

---

(٩٨) الاکراد ، باسیل نیکیتین ، بیروت ص : ١٦٧ ـ ١٦٩ .

(٩٩) میرزا مەحموودخان (احتشام السلطنة) ڕێکەوتی ساڵی ١٣١٦ك بوەتە والیی سنە ، دوای بەرکەناریی حەسەنعەلی‌خان ، پیاوێکی بیرتیژو حوکمڕانێکی بەدەسەڵات بوە ، تاساڵی ١٣١٨ك حاکمی ناوچەی سنە بوە . بڕوانە تأریخی مردوخ بەرگی /٢ل : ٢٣٠ .

(١٠٠) ئەم قسانە لە نامەیەکی (احتشام السلطنة)دا، کە بۆ ناصرەدین‌شای قاجاری نووسیوە ، بەرچاوئەکەوێ .

تەگەرمەو بەرانان خاکی ئێران لە بەردەمیان ئەلەرزیو والیی کرماشان ، کە پرێنس بوو ، داری سووتەمەنیی بۆ ئەناردە شیروانەو کانی چەقەل[١٠١] .
لەو سەردەمەدا دەوڵەتی عوسمانییو دەولەتی قاجاریی ، بۆ ئەوەی ناوچەی جاف ، کە ناوچەیەکی گرنگو ستراتیژیی بوە ، بگرنە دەست خۆیان ، هەرکام لەم دوو دەوڵەتە هەوڵی ئەوەی داوە دڵی سەرۆکەکانی جاف بۆ لای خۆی رابکێشیو[١٠٢] لەم بارەوە حوکومەتی قاجار نازناوی خانو فەرمانی ئەو نازناوەو گەلێ دیاریی تری بۆ مەحموودپاشا ناردوە . ئەمەیش ئەو فەرمانەی (مظفرالدین)شای ئێرانە کە بۆ مەحموودپاشای ناردوە بە دەقە فارسییەکەی :

« چون مراتب حسن نیتو صدق ارادت سعادتمآب محمود پاشای جاف بعرض پیشگان مرحمت دستگاه اقدس همایون شاهنشاهی رسیدەو خاطر مهر مظاهر شاهانە از محاسن خلوص عقیدت او قرین کمال خوشنودی است . لهذا محض ارائەیی رضایت خودمان خاطر مشار الیەرا بە اعطای یك قبضە شمشیر مرصع از درجەء دوم قرین اعتزازو افتخار فرمودیم کە زیبو علاقۀ کمر اعتبار خود ساختە بین الامثال والاقران مباهیو سربلند بودەو عهدەسال ٢٢ شعبان ١٣٢٠ مظفرالدین شاە» .

فەرمانەکە بە کوردیی(*) :

لە سەرەوە مۆری شاە (مظفرالدین)

چونکە نیەتپاکییو راستیی سەعادەتمەئاب مەحموودپاشای جاف بە هەموو جۆر گەیشتوە بە ئاستانەی بارەگای پیرۆزی شاهەنشاهی وە خاتری شاهانەو ئیخلاسمنیەتی ئەو خۆشنوود بوە ، لەبەر ئەمە بۆ ئەوەی رەزامەندیی خۆمان بەرامبەر بە ناوبراو پیشان بدەین فەرمانمان دا کە یەك

---

(١٠١) گۆڤاری ژیان ژ : ٤٩٩ ساڵی ١٩٣٦ .
(١٠٢) الاکراد . د. شاکر خصباك . ص : ٣٧ .
(*) وێنەی ئەم بەڵگەنامە لە وتاری (نەخشی هۆزی جاف لە سایەی چەند سەرۆکێکیەوە . د.حەسەنجاف، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق دەستەی کورد ٢٢/٢١)دا هەیە .

شیری مورەسسەع لە پلەی دوەم بکرێ بە فەرو بەمە ئەومان بەرزکردەوە بۆ ئەوە کە بە هۆی ئەم خەلاتی شاهانەوە ئەو کەمەری خۆی پێ برازێنێتەوەو لە ناو هاوسەرانیا سەربەرزو پایەبلند ، شایانی ئەوە بێ کە لە ئاشنایانی ئێمەیە • ٢٢ شەعبانی ساڵی ١٣٢٠ » •

بەڵام ئەوی راستیی بێ مەحموودپاشا کە مرۆیێکی زیرەكو هۆشیار بوە لە حەقیقەتی سیاسەتی نالەباری هەردوو دەوڵەتەکە گەیشتبوو و ئەم جۆرە فەرمانو خەلاتانە لە تەوەرەی دەرنەکردوەو نەیخەڵەتاندوە • هەمیشە هەوڵی ئەدا ناوچەی جاف لە ژێر دەستی کەسدا نەبیتو ، جۆرە سەربەخۆییەکی لە بەڕێوەبردنی کاروباری خۆیا بۆ پێكبهێنێت • لە راستیدا نەك هەر سەربەخۆیی ناوچەی جاف ، بەڵکو ئامانجی ئەوە بوو کە سەربەخۆیی بۆ هەموو کوردستانی عێراق بێنەدی • لەم روەوە خوالێخۆشبوو محەمەدئەمینزەکی بەگ ئەڵێ : مەحموود پاشا لەم دواییەدا موتتەهەم کرابوو بە هەندێ مەسەلەی نەتەوەییو ، حوکوومەتی عوسمانیی لە رووی ئەم نەتەوەگەرییو سیاسەتی نەتەوەگەرییەوە دڵی لێ کرمێ بووبوو »[١٠٣] •

بۆ ئەوەی روونبێتەوە کە مەحموودپاشا دژی سیاسەتی عوسمانیی جووڵاوەتەوە ، نووسراوەکەی د• کەمال مەزهەر بەشاهید دێنینەوە کە سوارەی حەمیدییەی عەشایەرە کوردەکانو بەکارهێنانی بۆ چەسپاندنی دەسەڵاتی خۆیو نێوانی ، بە هۆی ئەم هێزەوە بەرەنگاری بزووتنەوەی نەتەوەیی میللەتەکانی ژێردەست بکا ، بەتایبەت بزووتنەوەی کوردەکان خۆیان • هەروا ئەم هێزە بەکاربێنێ بە مەبەستی بەرپاکردنی هەراو ئاژاوە لە سنووری رووسیادا • شایانی وتنە زۆربەی عەشایەرە گەورەکانی

---

(١٠٣) مشاهیر الكرد وكردستان ج/٢ . بغداد ، ١٩٤٣ ، ص : ١٨١ •

کوردستان پشتیوانیی دروستبوونی ئەم تەشکیلاتی حەمیدیە نەبوون ، وەکوو عەشیرەتی پژدەرو هەمەوەندو جافو عەشایەری ناوچەی بەدلیس [104] . هەر لەم بابەتەوە لازاریف ، رۆژهەڵاتناسی رووس ، ئەڵێ :

« سوڵتان عەبدولحەمید چاوی لەوە بوو کە لە سەر حیسابی دراوسێکەی لای راستیەوە هەیبەتو زەبرو زەنگی دەوڵەتەکەی ببووژێنێتەوەو بیچەسپێنێو ، سوپاکەی بەهێز بکاتو چاو لە دۆخە دارِزاوەکەی وڵات کە هەتا دەهات زیاتر بەرەوشڵەقینو شڵۆقیی دەرِۆیشت بپۆشێت . ئەم دۆخە شڵۆقەی کە لەو رۆژەوە دەستی پێکرد کە هاتە سەر حوکمو بەدرێژایی ساڵانی فەرمانرِەواییەکەی بەردەوام بوو ، بۆ ئەوە وای دەکرد پیلانی دەستدرێژکردنەسەر ئێران گەرمبێتو جۆش بسێنێت ، ئەوەبوو لە ناوچەی سەرسنووردا تەنیا کورد هەبوو ، ئەم سنوورەش تا ئەو رۆژە دەسنیشان نەکرابوو ، هەرپاش سوارەی حەمیدییە بە ساڵێك هەروا بشێویی لەسەر سنووری ئێرانو تورکیا دەستیپێکرد ، خێلی جاف لە عێراقدا ئەو ئاشووبەی هەڵگیرساندو مەحموودپاشای سەرۆکی ئەم خێڵە هەمیشە لەگەڵ کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانیدا لە دووبەرەکیدا بوو و دانووی لەگەڵیاندا نەدەکوڵا »[105] .

ئەوەی راستییە مەحموودپاشا دژی دروستکردنی سوارەی حەمیدیە بووەو ، بیروباوەرِی خۆیشی لەم بارەوە بە ئاشکرا دەربرِیوەو ، حوکوومەتی عوسمانیش لەم بارەوە لە سیاسەتی مەحموودپاشا رازیی نەبوە .

پاش کوژرانی حەمەپاشا مەحموودپاشا لە لایەن عوسمانیەوە بوو بە قایمقامی هەڵەبجەو سەرۆکی عەشیرەتی جاف . بەڵام پاشان ، چون

---

(١٠٤) كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ترجمة محمد الملا عبدالكريم ص : ٨٩ - ١٩٢ .

(١٠٥) کێشەی کورد ، م.لازاریف ، بەشی یەکەم ، وەرگێرانی د. کاوس قەفتان ، بەغدا ، ١٩٨٩ ، ل : ١١٨ .

بیروباوەڕو جوولانەوەی مەحموودپاشایان بەدڵ نەبوو ، کەوتنە خەیاڵی ئەوەوە کە لە دەسەلاتی لەمکەنەوەو ، لە ناو عەشرەبەلەیا لاوازی بکەن .
بۆ ئەم مەبەستە ناکۆکییەکی زۆریان خستە نێوان ئەوو براکانیەوەو . بەتایبەتیی عوسمان پاشا ، کە دوو ساڵ لەو بچووکتر بوو ، بەلام عوسمانپاشا لەبەر ئەوەی پیاوێکی هەڵکەوتووی بەدەستو دەهندە بوو و لە هیچ روویەکەوە خۆی لە مەحموودپاشا بە کەمتر نەزانیوەو ژنێکی هەڵکەوتووی وریایشی ، کە عادیلە خانم بوو ، هەبووەو(١٠٦) ، ئەم ژنە هەموو جۆرە یارمەتیەکی داوەو ، لە پێشکەوتنیدا درێغی نەکردوەو ، هەمیشە هەر خەریکی پێشخستنی بوە ، مەحموودپاشا لەبەر دانایی‌و لێوەشاوەیی عوسمانپاشا خۆی بەم هەموو توانایەوەی نەیتوانیوە بەسەر عوسمانپاشادا زاڵ بێت .

وەکو پێشتر وتمان ، حوکوومەتی عوسمانیی لە دەسەلاتی مەحموودپاشا لە باکووری کوردستانا نارەحەت‌و نیگەران بوە ، بەتایبەت دژمنانی دەسەلاتی مەحموودپاشا هەمیشە راپۆرتیان دژی ناوبراو گەیاندۆتە حوکومەتی عوسمانیی‌و کاربەدەستانی ئەو حوکوومەتە بە دوای هەلێکا گەڕاون بتوانن مەحموودپاشا لە قایمقامیی هەڵەبجەو سەرۆکایەتیی عێلی جاف بخەن‌و ، لە ناوچەکە دووری بخەنەوە ، بۆ جێبەجێکردنی ئەم نیازە . فەریق نامیق پاشا لە لایەن حوکوومەتی عوسمانیەوە رائەسپێرریۆ‌و ئەنێرریۆ بۆ کوردستان ، گوایە لەوە بکۆڵێتەوە ، کە ئاخۆ ئەو هەموو راپۆرتەی لە

---

(١٠٦) بۆ ئاگاداریی زیاتر لە عادیلەخانم بڕوانە کتێبی : رحلة متنکر ، میجرسون ، ترجمة فؤاد جمیل . هەروا ئافرەتی کورد ، هارولد هاتسن ، وەرگێرانی عەزیزگەردیی ، بەغدا ١٩٨٣ ، ل : ١٣٧ .
هەر لەبەر هەڵکەوتوویی عادیلەخانم بوو دوای مردنی عوسمان پاشا حوکوومەتی ئینگلیس دوای ئەوەی ناوچەی کوردستانی عێراقی داگیر کرد نازناوی (خانبەهادوری)دایێ .

دژی مەحموود پاشا ئەگەنە ئەستەموول راستن یا درون ؟ فەریق نامیق پاشایش دێ دەکاتە هەلەبجەو ئەبێتە میوانی مەحموودپاشا • مەحموود پاشا زوو ئەزانێ نامیق پاشا بە چ نیازێ هاتوە • لەوە کەیشتوە کەوا ئەم سەفەرەی بێمەلامەت نیە • لەبەر ئەوە وەکوو پیاوێکی خاوەن عیزەتی نەفس هیچ جۆرە بایەخێك بە نامیق پاشا ناداو وەك هەر میوانێکی تر لە دیوەخان دایئەنێو چێشتو نانی بۆ ئەنێرێ • رۆژێ لە کاتی قسەکردنا بە نامیق پاشا دەڵێ : سوڵتان حەمید ناوچەی دەڵێنو مووانو مالوانو باقیی جۆگەکانی شارەزووری کڕیوەو ، بە ناوی خۆیەوە تاپۆی کردوە • ئەم موڵکانەی شارەزوور ژێرپێی عەشرەتی جافن ، کە عەشرەتێکی زۆر گەورەو خاوەن مەڕو ماڵاتن • دیارە زیان بە کشتوکاڵی ئەم دێهاتانە ئەگەیەنن‌و ئەمەش ئەبێتە هۆی پەیداکردنی نارەحەتیی بۆ حوکوومەتی عوسمانیی ، من وای بە باش ئەزانم سوڵتان ئەم ناوچانە بداتە عەشایەری جاف • بۆ سوڵتان پەسەند نیە موڵك بسێنێو خاوەن موڵکایەتیی بکا • ئێمە لە جیاتیی ئەوە قزرەبات کە لە ناوچەی جافەوە دوورە ئەیدەینێو ئێتر هیچ ناخۆشییەك پێك‌نایەت • نامیق‌پاشا لە ناندانو شێوەی قسەکردنی مەحموودپاشا دڵگیر ئەبێ • لە راستیشدا ئەم پاشایە هەر بۆ ئەوە هاتبوو بۆ ئەوەی پیلانێ بۆ مەحموود پاشا بنێتەوە • دوای چەند رۆژێ هەڵەبجە بەجێ‌دەهێڵێو ئەڕوا بۆ ناو جاف • ئەو کاتە عوسمان پاشا لە ناو عەشرەتی جافدا ئەبێ ، میواندارییەکی پڕ شکۆی لێ دەکاو یەکجار رێزی لێ دەنێو کاتێکیش دەگەڕێتەوە هەزار لیرەی ئاڵتوونی ئەداتێ •

نامیق پاشا ئەگەڕێتەوە بۆ ئەستەموول راپورتێکی یەکجار توندو تیژ لە دژی مەحموود پاشا بۆ سوڵتان عەبدولحەمید ئەنێرێو هەرچی خراپە دەربارەی مەحموود پاشا بۆی تێدەچێنێ • سەربار ئەشڵێ : مەحموود پاشا بە ئەندازەیێ لە خۆی بایی بوە کە خۆی بە هاوپایەی سوڵتان ئەزانێو

نیازی دەربارەی سوڵتان خراپەو لەگەڵ دژمنانی ئەمن‌و ئاسایشی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا هاوبەش‌و دەستی تێکەڵەو دیوەخانەکەی بوە بە جایگای ئەو کوردانەی کە دژی ڕێبازی خیلافەتن • پاش ئەم راپۆرتە لە ساڵی ١٣٠٦ ـ ١٨٨٨،١٨٨٩ فەرمان لە سوڵتان عەبدولحەمیدەوە دەردەچێ کە عوسمان‌پاشا ببێ بە قایمقامی هەڵەبجەو ئەو سەرۆکایەتیی عەشیرەتی جاف بکا • بەمە مەحموود پاشای جاف دەکرێ بە موتەسەڕڕیفی ئۆرفە[١٠٧] • مەحموود پاشا لەگەڵ بەموتەسەڕیفی‌کرانیا نازناوی (بێگلەربێگی)یشی دەدرێتێ[١٠٨] کە ئەم نازناوە بە ڕەئیس‌ئەیالەتەکان بەخشراوەو ، لە دەوڵەتی عوسمانیدا لە عێراق تەنها بە چوار کەس بەخشراوە: ئەحمەدپاشای بابان • عەبدولقادرپاشا دیاربەکریی • مەحموود پاشای جاف • ئیبراهیم پاشای بەڕێوەبەری زەوی‌وزاری سەنیە •

کاربەدەستانی عوسمانیی ئەیانزانیی مەحموود پاشا ئەم وەزیفەیە وەرناگرێ‌و سەرپێچیی لێ ئەکا • تا چوار پێنج مانگێك هەر نامەیێکی ڕەسمیی بۆ ئەهات بە ناوی موتەسەڕیفی ئۆرفەوە بۆی ئەهات • مەحموود پاشا بە باشیی دەیزانیی عوسمانیی ئەیەوێ لە هێزو دەسەڵاتی بخەن‌و لە عەشیرەت‌و کەسوکاری خۆی بکەن • مەحموود پاشا لە ئەنجامدا سەیر ئەکا ئەم وەزعە دەس‌نادا بۆی‌و ئەبێ چارێکی مەسەلەکە بکات ، ناچار ئەبێ بڕوا بۆ ئەستەموول بۆ هەوڵدان بۆ گۆڕینی بە موتەسەڕیفکرانی • کە ئەگاتە ئەستەموول سوڵتان فەرمان ئەدا بە درێژیی تەمەنی لە ئەستەموول دەرنەچێ • خانوویەکی بۆ تەرخان ئەکرێ‌و فەرمانی دەسبەسەریی بۆ

---

(١٠٧) مشاهير الكرد وكردستان . محمد امين زكى ، ج/٢ ص : ١٨١ .

(١٠٨) لونگریك ئەڵێت : بێگلەربێگیی بەرزترین پلەی پاشایەتیە ، نازناوی فەرمانڕەوایی ئەیالەتە . بڕوانە : اربعة قرون من تأريخ العراق الحديث. ترجمة جعفر الخياط .

دەردەچێ‌و ، لە ژێر چاوێریی‌و هاوچاویدا دەمێنێتەوە • ئەوەی شایانی باسە هۆزی جاف لە دەوری سەرۆکایەتیی حەمەپاشاو مەحموود پاشادا لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵلای نەهریدا ، لە راپەڕینەکەی ساڵی ۱۸۸۰(۱۲۹۸)کدا هاوپەیمانییان بوە[۱۰۹] •

پاش دامرکانی شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلا ، ساڵی۱۸۸۲(۱۳۰۰) مەحموود پاشا هەمیشە لە پارێزدا بوە ئەو پەیمانە بەجێ بهێنێ‌و لەگەڵ چەند سەردارێکی تری کورددا لەو خولیایەدا بوون رۆژێ دژی عوسمانیەکان راپەڕن • گرتنی مەحموود پاشا لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمیدەوە یەکجار تووڕەی دەکاو بڕیار دەدات هەرچۆنێ بێ خۆی بگەیەنێتەوە ناو هۆزی جاف‌و ، شۆڕشێ لە کوردستانی باکووریدا بەرپابکات • بێگومان رۆشنبیرانی تورک‌و گەلانی ژێردەستی عوسمانیی لە ساڵانی۱۸۸۲ــ۱۹۰۸ز ۱۳۰۰ــ۱۲۲۶کدا بۆ رووخاندنی رژێمی سوڵتان عەبدولحەمید لە تەکاپۆدا بوون ، رۆشنبیرانی کوردیش بەسەرۆکایەتیی شێخ عەبدولقادری نەهریی‌و بنەماڵەی بەدرخانیەکان لە ئەستەمووڵ بوون لە ناوخۆیاندا پێوەندیەکیان هەبوە لەگەڵ رێکخراوە نهێنیەکاندا بەتایبەت کۆمەڵەی (جونتورک)و پاش ئەم کۆمەڵە لە گەڵ کۆمەڵەی (اتحادوترقی) پێوەند بوون • وا دیارە مەحموود پاشا لەگەڵ ئەو کۆمەڵە نهێنیانەدا پێوەندیی هەبوەو ، ئەو کۆمەڵانە هانیان‌داوە لە دژی سوڵتان عەبدولحەمید شۆڕشێ بەرپابکات • بەم خولیایەوە ساڵی۱۸۹۲ز۱۳۰۹ک بڕیاری‌دا لە ئەستەمووڵ هەڵبێت ، هەڵئەسێ نامەیەکی یەکجار ناشیرین بۆ سوڵتان عەبدولحەمید ئەنووسێ ئەڵێ : تۆ ستەمکارو خوێنڕێژی‌و لە خوا ناترسی‌و هیچ سەرم سوڕنامێنێ کە ئەم ستەم‌و رەفتارە ناشیرینانەت هەبێ ، چونکە زۆڵ‌و حەرامزادەیت‌و

---

(۱۰۹) راپەڕینی کوردەکان لە ساڵی ۱۸۸۰دا ، نووسینی د.جەلیلی جەلیل . وەرگێڕ لە رووسییەوە د. کاوس‌قەفتان . بەغدا ۱۹۸۷ ، ل : ۱۲۵ .

کوڕی عەبدولمجید[١١٠] نیت ، هەروەها بۆیشی ئەنووسێت ، تۆ سولتانی جائیریو سولتانی جائیریش بە گوێرەی شەرعی ئیسلام (واجب الاطاعە)نیە. تۆ پیاوێکی پیری کەچی ٣٠٠ژنی پێزانراوت هەن . ئەمەیش نە لەگەڵ شەرعی ئیسلام نە لەگەڵ رەوشتی مرۆڤایەتیدا یەك دەگرن .

لەو سەردەمەدا هەرکەسێ نامەی بۆ سولتان نووسیبا بە جۆرە نووسینێکی تایبەتیی دەنووسی ، بەو جۆرە نووسینێکی تایبەتیی سەر زەرفەکەی بۆ نووسیوە ، ئیتر کاربەدەستانی دەربار تەماشای نامەکەیان نەکردوەو گەیاندوویانەتە دەستی سولتان خۆی و، سولتان بە دەستی خۆی هەڵی پچڕیوەو خوێندوویەتیەوە . مەحموود پاشا پاش ئەوەی نامەکە ئەخاتە پۆستەخانەوە ئیتر خۆی دەسبەجێ سواری پاپۆڕ دەبێ و لە رێگای دەریای رەشەوە ئەڕوا تا ئەگاتە قەفقازو لەو سەفەرەیدا پیاوێکی لەگەڵدا دەبێ بە ناوی مەلا حەمدیی سنەیی . پاشان قەفقاز بەجێدەهێڵێ و ئەڕوا بۆ باکۆ . لە مانگی سەفەری ١٢٠٩ی ك(تشرینی یەکەمی١٨٩٢)زدا ئەگاتە باکۆو لەوێ وێنەیەکی خۆی بە بەرگی پیاوێکی هەژارەوە ، کە لەم نووسراوەدا بلاوی دەکەینەوە ، بۆ کەسوکارانی دەنێرێ .

---

(١١٠) سولتان عەبدولحەمید ٢٢ی ئەیلوولی ١٨٤٢ لە کەنیزەکێکی چەرکەسیی سولتان عەبدولمەجید کە ناوی تیری موژگان دەبێت لەدایك بوە. لەیەکەم رۆژی لە دایکبوونیەوە پرو پاگەندەیان بۆ دایکی کرد کە گوایە لە عەبدولمەجیدنیە ، لە خزمەتکارێکی ئەرمەنییە ، کە ئاشپەزی قەسری عەبدولمەجید بوەو ، عەبدولمەجید تاهەفتەیەك دوای لەدایکبوونی ناوی باوکی خۆی پێنەبەخشی ! بەلام ئەم پرو پاگەندە دوورە لەراستیەوە . بڕوانە : لمحات اجتماعیة من تأریخ العراق الحدیث ، ج/٣ ، بغداد ، ١٩٧٢ ، ص : ١٢ . هەروا : السلطان عبدالحمید اورخان محمد علی ، بغداد ، مطبعة الخلود ، ص : ٨٢ .

مەحمودپاشای جاف بە بەرگی پیاوێکی
هەژارەوە دوای هەڵهاتن لەئەستەمبول

هەروەکوو خوالێخۆشبوو کەریم بەگی باوکم باسی کردوە ، لە باکۆوە نامەیەکی نووسیوە بۆ قەیسەری رووسیاو داوای یارمەتیی لێ‌کردوە بـۆ ئەوەی شۆڕشێك بە یارمەتیی رووسەکان لە ناو کوردەکانی عێراقدا لە دژی عوسمانیی پێك‌بێنێ‌و دڵنیای کردوە کە توانای بە ئەنجامگەیاندنی ئەم کارەی هەیە[111] • بەڵام وا دیارە رووسەکان لەبەر شلۆقیی وەزعیان حیسابێکیان بۆ نەکردوەپێوەندییان لەگەڵ نەبەستوە • مەحموودپـاشا کە دەسـت لـە یارمەتیی رووسەکان ئەشۆرێ ، لەگەڵ پیاوەکەیا باکۆ بەجێ ئەهێڵێ‌و روو ئەکاتە ئێران‌و سواری پاپۆڕ دەبێ ، دەگاتە (بەندەرئەنزەلی) کە بەندەرێکە لەسەر دەریاچەی خەزەر کە تا پێش دەوری خومەینی بەندەری پەهلەوییان پێ‌دەگوت •

عەشرەتی جاف کە خـەبەری هەڵاتنـی مەحموودپاشایـان پێ ئەگـا فەتاح‌بەگی برای ئەچێ بە پیریەوە لە نیوەی رێدا بەیەك‌ئەگەن • وا دیارە لە نزیکی چوارشەمەبازاڕ بەیەك گەیشتوون‌و ، پێکەوە دێنەوە بۆ ناوچەی جاف تا ئەگەنە (گەڵگە) کە هەواری بەگزادەی جاف بوە لە نزیکی پێنجوێن• جافەکان‌و بەگزادەکان لە مەحموودپاشـا کۆدەبنەوەو بـەڵێنی دەدەنێ کـە هەرچی بکات لە دژی سوڵتان عەبدولحەمید لە گەڵی بن‌و لێی‌جوێ نەبنەوە• سوڵتان عەبدولحەمید بڕیاری لەناوبردنی مەحمـوود پاشـا ئەداو فەرمان دەرئەکا کە نازناوی پاشایەتیی‌و تەنانەت نازناویشی لێ‌بسێننەوەو ، لە هەموو نامەو فەرمانێکدا ناوی دێ بە (فیراریی) یا (یاخیی‌مەحموود) • ناوبراو بـە والیی موسڵ‌و والیی بەغدا ئەسپێرێ کە بە مردوویی یا زیندوویی مەحموود پاشا دەسگیر بکەن‌و رەوانەی ئەستەمووڵی بکەن •

مەحموود پاشا ، وەکوو باسمان‌کرد ، لە بشێویی وەزعی سوڵتـــان عەبدولحەمیدو جموجووڵی حیزبە موخالیفەکانی ئاگاداربوەو هـەر لـــەو

---

(111) یادداشتەکانی مستەفابەگی کەریم‌بەگ ، دەست خەتە .

بیرەدا بوە کە کارێك بکا یەکێتیی ریزی هۆزەکانی کورد پێکبهێنێ ، تا بتوانن کەڵك لەو هەلە رەخساوە وەربگرنو جۆرە خودموختارییەك بۆ کوردستان وەربگرن • پیرەمێرد لەم روەوە ئەڵێ :

« هەر سەبارەت بە کوردو ئەو کۆنگرانەی بۆ دەستخستنی مەوجوودییەتێك بۆی ، بەستراوە کۆبوونەوە گەورەکەی کەنار زەڵمە • کە مەحموود پاشا لە ئەستەمووڵ بوو شارەزای بشێویی ئەستەمووڵو وڵاتی عوسمانیی بوو کە ساڵی شەش مانگ مانگانەی کاربەدەستانی دەوڵەت نەئەدرا ئەیزانیی هێزێکیان بۆ هیچ شوێنێ پێ نانێررێ ، جا بەو خولیاوە ساڵێکیان هەرچی پیاوی ناوداری ئەم خاکە هەن هەمویان لە سەرچاوەی زەڵم کۆئەکاتەوە ، لە سلێمانیەوە نەقیبو ، شێخ محەمەدی موفتییو ، ئەحمەدی پاشچاوەشو ، سەییدئەحمەدی بابارەسوولو ئەورەحمان ئاغای عەبدوڵلا ئاغا •••لە بەری زەهاوەوە فەقێ سەعیدو ، داوود خانی کەڵهورو ، هەموو سەرۆك عەشیرەتەکانو ، سمایل بەگی داودەو ، مەجیدپاشای کۆیە کە دۆستی شێخ رەزای مەشهوور بوو ، شێخ محەمەدرەئووفو ، شێخ عەلی ••• خۆلاسە ئەو زەڵمە پڕ بوو ، چەند گفتوگۆو تەرتیباتێ کرا ، منیش لە خزمەت نەقیبدا بووم ، بە قەدەر رەئیی عومومیی هیوایان بە قەڵەمی من بوو ، منیش قەڵەندەرانە بەو هەموو ماڵە بەگزادەدا ئەسووڕامەوە ، رۆژێ پاشا لە ماڵی کەیخوسرەوبەگی کوڕی خۆیو نەقیب بانگیانکردم • وتیان : خوا رێکی خست ، قەڵەمی خۆت تیژکە ، دەستووری ئیدارەو بەیاننامەت بنووسە • منیش شێتانە هاتمەزوبان وتم : پاشا بە خۆڕایی خۆم ماندوو ناکەم • پاشا ئەمەندە تووڕە بوو سێ جار هەڵساو خۆی دایەوە بەسەر دۆشەکەکەیدا • وتی : بە راس ئەوە چی یێژی ؟ منیش بە جەسارەتێکەوە وتم : پاشا ، ئەگەر تووڕە ببی دەنگ ناکەمو ئەگەر عاجز نابی دەیڵێم • فەرمووی : بێژە ! وتم : پاشا وا نەبوە ،

بەڵام تۆ وەزعیەتی خۆمان وە کەڵلەڕەقییو خۆبڵندزانینی ئەهلی ئەم خاکە لێك بدەرەوە • لە مەحاڵێ بووم لە شارباژێڕ ، دێیەك هەیە بە ناوی کەنارۆوە، سلێمانی رەسوول ئاغای تیابوو ، ئاغا سێ کوێخای بوو : کوێخا ئەحمەدو، کوێخا سمایلو ، کوێخا حەمە • ئەم کوێخایانە هەر یەکە خۆی بە ئاغایێ ئەزانیی ! » •

وا دەرئەکەوێ کە پیرەمێرد بڕوای بە یەکێتیی سەرۆك عەشایەرو شێخو ناودارەکانی کورد نەبوە ، بۆیە هەر لەو وتارەدا ئەلێت : ئەگەر تۆ حوکمداریت دا بە نەقیبو لە حەقی خۆت چاوت پۆشیی سایری رۆئەسای تیرەکان بە حوکمداریی قوبوولیان نیەو ، ئەڵێن : پاشای باوکت ، مەبەستی حەمەپاشایە ، کە لە سلێمانی موتەسەڕیف بوو و تواناو هێزێکی زۆری بەدەستەوە بوو ، چوو دوای مانگێ جێی هێشت • بڕوا ناکەم رەسووڵ ئاغای ترشیی فرۆشو ، مەحموودئاغای چۆخەڕەشی میراودەلی ، یا فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە ئەگەر بیانەوێتیش چۆن ئەبنە حوکمدار »(١١٢) •

خەبەری جووڵانەوەی مەحموودپاشا بە رێکوپێکیی ئەگەیشتە حوکوومەتی عوسمانیی • کاربەدەستانی عوسمانیی ترسێکی زۆریان لێ نیشت • بە تایبەتیی سوڵتان عەبدولحەمید خۆی بایەخێکی زۆری بەم مەسەلەیە ئەدا کە بە هەرچۆنێ بوە مەحموودپاشا لە ناوبەرێو لە ئاژاوەی ئاسوودە بێ • بەم نیازەوە فەرمان ئەدا بە کەریم بەگی خانزادەجوانیی ، کە خەڵکی سلێمانیی بوەو ، لە سوپای عوسمانیدا پلەی عەقیدیی ئەمرۆی هەبوە ، هەزار سوار بۆ گرتنی مەحموودپاشا تەرخان بکات • مەحموودپاشاش کە بەمە ئەزانێ پەنا ئەباتە بەر شاخی زمناکۆو کەریم بەگی

---

(١١٢) بڕوانە : رۆژنامەی ژیان ، ژمارە ٤٩٧ ، ساڵی ١٩٣٦ ، ل : ٤ • و مەحموودپاشای جاف ، ئومێد ئاشنا ، گۆڤاری کاروان ، هەولێر ، ساڵی ١٩٩٠ •

ناوبراو بە هەزار هێسترسوارەوە بەدوایا ئەچێو ، لەو ناوچەی شەمێرانو زمناکۆیەدا تەعقیبی دەکات • مەحموود پاشا بێ ئەوەی بکەوێتە شەڕێکی توندوگەرمەوە لە کەلیدا ، زمناکۆ بەجێدێلێ ، رووئەکاتە بناری شارەزوورو ئەچێ بۆ (بانیبنۆك) • بەم جۆرە سالێکی خشت ئەمبەرو ئەوبەر دەکات بەکەریمبەگ لە نێوان زمناکوو بانیبنۆکدا دەیهێنێو دەیبا ، بێ ئەوەی دەرفەتی بداتێ پەلاماری بدا بیگرێ • بەلام پیریی‌و ناساغیی‌و پڕوپاگەندەی پیاوانو مووچەخۆرانی میریی لە نێوان عەشایەری جافدا سەر بەدەولەتی عوسمانیی ، بە تایبەت ئەم پڕوپاگەندەیە کە •• ئەمە کارێکی زۆری کردە سەر دڵو دەروونی دەوروبەرەکانی مەحموود پاشاو ، تەنانەت کەیخوسرەوبەگی کوڕیشی لێ هەلگێڕایەوە • هەروەها ناکۆکیی ناوخۆی نێوان مەحموودپاشاو عوسمانپاشایش ئەوەندەی تر وەزعەکەی لە مەحموودپاشا تالتر کردبوو • ئەمە هەمووی بوو بە هۆی بێزاربوونی مەحموودپاشا لەو بارو دۆخەی تیا ئەژیا • لەبەر ئەمانە ئەکەوێتە سەر خەیالی دلوەدەسهێنانەوەی سولتانو لێبوردنو چاوپۆشی‌لێکردنی • بۆ ئەم مەبەستە نامەیەك بۆ والیی بەغدا ئەنووسێت(١١٣) ، بۆی باس ئەکا تیا کە ئەیەوێ خۆی بە خۆی بڕوا بۆ لای سولتانو لێیئەپرسێ : ئاخۆ بەلێنی ئەداتێ ئەگەر چوە بەغدا نەیگرێ ؟ والیش لە وەلامدا نامەیەکی بۆ ئەنووسێتو پێی‌ئەلێ : وەرە بۆ بەغدا ، ناتگرمو بەلێنیشت ئەدەمێ کە سولتان هیچت لێ نەکا • مەحموود پاشا لەسەر نامەو بەلێنەکەی دێ بۆ بەغداو ، لە مالی محەمەد پاشای داغستانیی ئەبێتە میوان • کاتێ بۆ لای والیی ئەڕوا بۆی روون ئەبێتەوە ئەو بەلێنەی کە دابوو پێی گوایە سولتان عەبدولحەمید عەفوی ئەکات ئەگەر بێتو بێتە

---

(١١٣) لەو سەردەمەدا تەقیەدین‌پاشا والیی بەغدا بوە (١٨٨٠ — ١٨٨٧) بڕوانە : (أربعة قرون في تأريخ العراق الحديث ، لونكريك ، ل : ٣٦١) و (لمحات اجتماعية من تأريخ العراق الحديث ج/٣ ل : ٤١ — ٤٢) •

بەغدا •• بەدرۆ دەردەچێ • والیی ئیصرار ئەکا بۆ رۆیشتنی بۆ ئەستەمبووڵ چون سوڵتان داوای کردوه[114] •

مەحموودپاشا بە والیی ئەڵێت : ئەڕۆمەوە بۆ ئەستەمبووڵ بەلاّم لـە کفرییەوە بە رێگەی موصلدا ، چونکەپارەو شتومەکم لەماڵەوە بەجێ‌هێلاوە، ئـەنێرم بـۆم بێتە کفـریی • والیـی رازیـی ئەبێت وەکـوو ، زیندانیـەك تابوورئاغاسییەك لە تەك پانزە سوار ژاندرمەدا لەتەکیا بن تـا موصـڵ • حەمەعەلی بەگی برای سێ رۆژ بەر لە حەرەکەی مەحموود پاشا بەغـــدا جێ‌ئەهێڵێ‌و ، هێزێك لەبەگزادەکان‌و هۆزی جاف پێکەوە ئـەنێ‌و رۆژی گەیشتنی مەحموود پاشا بە قەرەتەپە ، بەم لەشکرە گـەورەوە قەرەتـەپە داگیرئەکات ، بەم جۆرە مەحموود پاشا دەرباز دەکەن‌و ، مەحموودپاشا روو ئەکاتەوە شاخەکانی زمناکۆو ، دیسانەوە سوارەکانی کەریم بەگ ئەکەونەوە ئەمسەرەوسەری گرتنـی • بـەلاّم وا دیـارە ئـەم جـارە پڕوپاگەنـدەی پیاوو مووچەخۆرەکانی سوڵتان عەبدولحەمید ئەگاتە رادەیەك خزمەکانـی بەگوێی ناکەن‌و پشتی ناگرن‌و ، لە چەند سوارێ زیـاتر کـەسی لەگـەلاّ نامێنێ‌و نەخۆشیی‌و پیریی تەنگی پێ‌هەڵئەچنێ[115] لەگەڵ ئەوەشدا پاشا بەم سوارە کەمانەوە لە مەیدانا ئەمێنێ‌و هەر خۆی بەدەستەوە نادا •

---

(114) مستەفابەگ لە یادداشتەکانـی‌دا ئەڵێت : مەحموودپاشا کاتێ بـۆلای والیی ئەڕوا بە پێچەوانەی ئەوەی لە نامەکەیا نووسیبووی بەو بەڵێنەی دابوویێ نەیگرێ، لە ئیچ قەلاّ کە ئێســتا وەزارەتـی دیفاعە زیندانیی ئەکا مەحموودپاشا چەند رۆژێك لە زیندانا ئـەمێنێتـەوە ، بەلاّم ئازایانـە ئەتوانێ لە هەلێکا خۆی لە دەست یاساوڵەکانی بەندیخانە دەربازکـاو ، روو ئەکاتەوە ناو جاف‌و پەنا ئەباتەوە بەرچیای زمناکۆ •

(115) ئەڵێن گوایە مەحموودپاشا کە هەست‌بە پیریی‌و کەنەفتی خۆی دەکـا داخ ئەخوا کە ئیتر ناتوانێ شتێ بوکورد بکات‌و ، ئەڵێت : « تا توانیـــم نەمزانیی ، کە زانیم نەمتوانیی ! » •

مەحموود پاشا زۆری لە کاربەدەستانی گەورەی عوسمانیی ناسیوەو ئاشناو برادەری لەناویاندا زۆر هەبوون • یەکێ لەو ئاشنایانەی (شیخ الاسلام ابو الهدی)[116] بوە ، کە پلەیێکی ئایینیی بەرزی لای سولتان عەبدولحەمید هەبوەو زۆری ڕێز لێناوە • مەحموودپاشا نامەیەك بۆئەبولهودا ئەنێرێ داوای ئەوەی تیا لێ ئەکا لە سولتان داوا بکات بیبەخشێت • ئەبولهودایش بە سولتان ئەڵێو تکای لێ دەکا بیبەخشێت • سولتان ئەڵێ : سوێندم خواردوە مەحموود لە ناوەڕاستی ئەستەموولدا لە سێدارە بدەم • خۆم ئەزانم گوناهێکی چەند گەورەی چاوپۆشیی لێنەکراوی بەرانبەرم کردوە •

ئەبولهودا بە سولتان دەڵێ : « العفو عند المقدرة فضیلة تکای ئێمە نەدەنە دواوە باشە » • لە ئەنجاما سولتان لەسەر تکای ئەبولهوداو میردەروێش‌پاشا کە زۆر دۆستی مەحموود پاشا ئەبێ ، دڵی نەرم دەبێو وای لێ دێ کە بڵێ : بە مەرجێ ئەیبەخشم خۆی بەدەستەوە بداو بێ بۆ ئەستەموول• ئەبولهودایش خەبەرەکە بە مەحموود پاشا ڕائەگەیێنێ ، ئەویش ، کە هیچ چارەیێکی شك نەبردوە ، خۆی بەدەستەوەئەداو بەرەو ئەستەموول بەڕێ ئەکەوێ •

لەم سەفەرەدا عەلی‌بەگی کوڕیو حەمەعەلی‌بەگی برای لە خزمەتدا

(116) (ابوالهدی الصیادی) ساڵی ١٨٤٩ز لە گوندێك لە نزیکی حەلەب لەدایك بوە ، سەر بەتەریقەی ڕەفاعیی بوە ، لە دوادوایی حوکمی سولتان عەبدولعەزیزدا هاتۆتە ئەستەمبوول ، یەکێ لە باوەڕپێکراوانی سولتان عەبدولحەمید بوە . سولتان خۆی بە موریدی زانیوە • نفووزێکی گەورەی هەبوەو تکای لای سولتان عەبدولحەمید نەگەڕاوەتەوە • (بڕوانە : لمحات اجتماعیة من تأریخ العراق الحدیث ، ج/٣ ، ص : ٣١ ـ ٣٧) •

بوه • هەر کە ئەگەنە ئەستەموول یەکسەر ئەچنە ماڵی دەروێش پاشا[117] •
ئینجا ئەناتە بارەگای سولتان عەبدولحەمید ، سولتانیش ئەیبەخشێ و
روتبەکانی جارانی بۆ ئەگەڕێنێتەوە • مەحموود پاشا کە ئەگەڕێتەوە بۆ
هەڵەبجە حوکوومەتی عوسمانیی سەرۆکایەتیی عەشیرەتی جافی جارێکی تر
بۆ دەگەڕێنێتەوە • عوسمان پاشای برای هەر بە قایمقامێتیی ئەمێنێتەوە •
پاش لەسەرتەختداگرتنی سولتان عەبدولحەمید ساڵی ١٩٠٨ز مەحموود
پاشا هەمیشە دژی رژێمی ئیستیبدادیی بوە ، بە تایبەتی دوای ئەوە حیزبی
(اتحاد وترقی) دەست بەزوڵم و زۆرداری دەکەن و هەر بەڵێنێ بە کوردو
میللەتەکانی تریان دابوو بە درۆ دەردەچێ و ئیتر مەحموود پاشا لەم
قۆناخەدا هەوڵی داوە یەکێتیی و یەکدڵیی لە نێوان سەرۆک هۆزەکان و
پیاوماقووڵانی کوردا پێکبێنێ و بۆ ئەوەی مافێ بۆ کورد بپچڕێ • لەم
بارەوە نامەیەکی زۆر بۆ پیاوە ناسراوەکانی کورد ئەنووسێ • یەکێ لەو
نامانەی ، کە بۆ ئەو ئامانجەی بۆ حاکمی بانەی نووسیوە ، دابووی بە
عەلی بەگی رۆستەم بەگی خزمی خۆی ، کە دایکی لە بەگزادەکانی بانە بوو •
تورکەکان لە جێگایەک ئەم نامەیان بەدەست عەلی بەگەوە گرتبووو ، لەسەر
ئەمە عەلی بەگیان دا بە مەحکەمەی موسڵ • ئەگەر (اتحاد)یەکان
نەڕووخابان عەلی بەگ و مەحموود پاشا تێدادەچوون • هەروەها لەم بارەوە
مەحموودپاشا نامەیێکی تریشی بۆ غولام رەزاخانی پشتکۆ نووسیوەو
پەیمانی لەگەڵدا بەستوە کە بۆ کورد هەوڵبدەن • تا ئێستاش وەڵامی ئەم
نامانە ماون و لە کتێبخانەکەی حەسەن فەهمی جافدان[118] •

---

(١١٧) ئەم دەروێش پاشایە پیاوێکی رەوشتبەرزبوەو چاکبوە ، ئامۆزایەکی
سولتان عەبدولحەمیدی خواستوە کە ناوی ناظمەسولتان بوە • زۆر
دۆستی مەحمووپاشا بوە •

(١١٨) یادداشتەکانی حەسەن فەهمی جاف دەستنووسە •

نالەباریی بارودۆخی ئابووریی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیی پاش سەرکەوتنی رژیمی (اتحاد)یەکانو سیاسەتی بەتورکردنی ئەو نەتەوانەی کە لەژێر سێبەری ئیمپراتۆریی عوسمانیدا ئەژیانو هەوڵدانی کاربەدەستانی ئەم رژێمە بە تایبەت سێ فەرمانبدە ستەمگەرەکەی رژێمی ئیتتیحادیەکان ئەنوەرپاشاو ، تەلعەتپاشاو ، جەمالپاشا[119] بەدەستێکی پۆلاینەوە خەباتی نەتەوەکانی دەوڵەتی عوسمانییان لەناو دەبرد .

ئەوەی شایانی باسە نەتەوە غەیرە تورکەکانی ئیمپراتۆریی عوسمانیی جموجوولێکی زۆریان دەسپێکردبوو دژی کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانییو ، گەلی کوردیش لە زۆر ناوچەی کوردستاندا بۆ بەدەسهێنانی ئازادییو سەربەستیی چەندین شۆڕشیان بەرپاکردبوو ، بەلام نەبوونی یەکێتییو پێوەندیی قایمو پتەو لە نێوان شۆڕشگێڕەکاندا یەکێ لە هەرە هۆیە سەرەکیەکانی لەناوچوونی ئەم شۆڕشانە بوو لە کوردستاندا[120] .

لەم رووەوە گاردلیڤسکی ئەنووسێت: «کوردەکان هەر بە تەنیا رائەپەڕین هەستیانکرد ئەو هێزو توانایەیان نیە شتێکی پێ دەستبخەن . لەبەر ئەوە کەوتنە رێگاخۆشکردن بۆ ئەوەی لەگەڵ ئەرمەنەکاندا رێكبکەونو بەیەکەوە رێگای خەباتکردن بگرنەبەرو ، مافەکانیان دەستبخەن . لە هاوینی ساڵی ۱۹۰۹دا پارتی (اتحادوترقی)چەند کەسانو سیخوڕیان بە نهێنیی ناردە ویلایەتی رۆژهەلاتیەکانی تورکیا . ئەم کەسانە ئەوەیان پێسپێردرابوو تۆوی دووبەرەکیی لە نێوان کوردو ئەرمەنەکاندا بچێنن . جیاوازیی بیروڕای سەرۆكو سەرکردەکانی کورد هۆی هەرەگەورەو

---

(۱۱۹) ئەم جەمالپاشایە لە لایەن نیشتمانپەروەرە عەرەبەکانەوە بە جەمال خوێنرێژ بەناوبانگە .

(۱۲۰) بڕوانە : كردستان في الحرب العالمية الاولى د. كمال مظهر ، ترجمة محمد الملا عبدالكريم . ص : ۱۱٥ .

کۆسپی سەرەکیی بوو لە ڕێی یەکگرتنی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردا •
هەر بۆ نموونە شێخ عەبدولقادری سەرۆکی شەمدینان شیرو تیری لە ئەمین‌بەدرخانی میری بۆتان ئەسوو • هەردووکیان چاویان لەوە بڕیبوو ببنە سەرۆك‌و سەرکردەی هەموو کوردەکانی تورکیا • ئەمین‌بەدرخان پاکانەی بۆ لافلێدانەکەی خۆی بەوە ئەکرد گوایە میرنشینی بۆتان لە کۆنەوە هەبوەو خاوەن سایەو دەسەلات بوە ، هەرچی شەمدینانە ئەوە لەوە زیاتر شێخ‌و سەییدو خاوەن دەروێش بن هیچی تر نەبوون ، لایەنگیرانی شێخ عەبدولقادر ئەوەیان بلاوئەکردەوە کە میرنشینی بۆتان هەر ئەوەی لەدەست هاتوە سەرکردەی سوپایی‌و نەك حوکمدار دروست‌بکات •
هەردوولاشیان لای کاربەدەستانی تورك بوختانیان بۆ یەکتریی ئەکردەو بۆ یەکیان تێ‌ئەچان(١٢١) •

لە شۆڕشی گەورەی میللەتەکانی ئێراندا کە لایەنگیرانی دەستوور بوون لە چەند شوێنێکدا کاریان گرتەدەست‌و لە تەمووزی سالی ١٩٠٩دا محەمەدعەلی شای کوڕی مظەفەرەدین شایان دەرپەڕان •

دەوری کوردەکان لەو ڕووداوانەدا گەورە نەبوو ، زۆر پشتی شاو دەستگای کۆنەپەرستانیان نەگرت ، چونکە قەت شتێکی باشیان لە شاو دەستگای حوکوومەتی شاوە دەستگیر نەبووبوو • لە هەمان‌کاتیشدا شۆڕشگێڕە دەستوورخوازەکان هیچی وایان نەکرد دۆخی گرانی جەماوەری کوردستان چاك بکەن ، ئەوەندە بە تەنگ ڕووداوەکانی تری ولاتەوە نەبوون ، سەرۆکە کوردەکان لە کرمانشا ڕازیی نەبوون لەگەل بەختیاریەکاندا یەك‌بگرن ، ئەوانەی لەگەل شۆڕشگێڕەکانی گەیلاندا بەرەوتاران ئەکشان • کوردەکانی خان‌نشینی ماکۆ زۆر جار ڕووی ئەدا

---

(١٢١) کێشەی کورد (١٨٩٦ ــ ١٩١٧) م٫س لازاریف ، بەرگی‌یەکەم ، تەرجەمەی کاوس قەفتان ، بەغدا ، سالی ١٩٨٩ ، ل : ٢٢٦ •

ئەبوونە داردەستی خانی ماکۆ کە یەکێك لە کۆنەپەرستە ناودارەکانی ئێران بوو • بەشداریی ئەو هێزانەیان ئەکرد کە ئەچوون بەگژ پێشمەرگە لایەنگیرەکانی دەستووردا • شۆڕشگێڕەکانیش هەوڵیانئەدا کوردەکان بۆ سوودی خۆیان بەکاربهێنن ، نموونەش رۆژانی خەباتە پاڵەوانانەکەی پایزوزستانی ساڵی ١٩١١بوو لە تەورێز • خۆ ئەگەر سەرۆکە کوردەکان جاروبار یارمەتیی لایەنگیرانی دەستووریان بدابایە ئەوە لەبەر ئەوە بوو سوودی خۆیانی تێدابوو ، کوردەکان لە دوارۆژانی شۆڕشەکەدا بوونە هێزی بناغەیی بزووتنەوەی کۆنەپەرستان کەواتە (سالارالدولە) سەرۆکایەتیی ئەکرد (ابوالفتح میرزا سالارالدولە) کوڕی سێهەمی مظەفەرەدینشای قاجارە • (سالارالدولە)مرۆڤێکی بوڵەندپەروازو سروشتێکی سەرکەشی هەبوو ، لە سەردەمی باوکیدا ئارەزووی وەلیعەهدیی بوە ، رۆژگاری تێئەپەڕان • دوای مردنی مظەفەرەدینشاه ٢٤ی ذیلقەعدەی ساڵی ١٣٢٤یك ئیعلانی پاشایی خۆیی کردو ، لایەنگیرانی دەستوور ، چون دژی محەمەدعەلیشای برای بوونو بڕوایان پێی نەبوو ، لەسەرەتاوە پشتیوانییان لێکرد دژی محەمەدعەلیشای برای ئەو سەردەمە (سالارالدولە) فرمانڕەوای کوردستان وپەیوەندی لایەنگیرانی دەستوور میرزا (نصراللە) لە گەڵ (سالارالدولە)دا لە رێی حاجی (ملكالمتکلمین)ەوە بوو ،(سالارالدولە)بە ناوی لایەنگیرانی دەستوورەوە خێڵو هۆزەکانی ناوچەی کرماشانو رۆژئاوای ئێرانی لە خۆی کۆکردەوەو ئیعلانی پاشایەتیی خۆیی کرد ، بەڵام ئەم هەوڵو کۆششەی نەگەیشتە ڤۆناخێك چون لایەنگیرانی دەستوور دەستیان لە پشتیوانیی ناوبراو هەڵگرتو هێزەکانی محەمەدعەلیشای برای سەرکەوتن بەسەر لایەنگیرانی (سالارالدولە)دا لە ناوچەی نەهاوەندا زۆربەی لەشکرەکەی (سالارالدولە) لە کوردەکانی خواروو ، واتە کوردستانی عێراق بوو ، کە بریتیی بوون لە هۆزی جاف ،

هۆزی زەنگنە ، هەروەها کوردەکانی موکریانو خانەکانی سەقزیش دایانە پالی • لە ناوەڕاستی تەمووزی ١٩١١دا بانگیدا کە سەرداری هەموو کوردستانە • ئەوەی شایانی باسە لەو سەردەمەدا هێزی لایەنگیرانی دەستوور سەرکەوتنە سەر محەمەدعەلیشاداو دەریانپەڕان بۆ رووسیا • بەلام محەمەدعەلی شاه دەستبەردار نەبوو لەوێوە لەگەل (سالارالدولە)ی برایدا رێککەوت کە هەردوکیان بەهێزەکانیانەوە بەرەو تاران بکشێنو لە دەستی لایەنگرانی دەستووریی رزگاری کەن • زۆری نەخایان زۆربەی کوردەکان لە دەورو بەری (سالارالدولە)دوورکەوتنەوە ، لە پێش هەموان خانەکانی پسقیو کوردەکانی موکریو بەگزادە جافەکان دەستبەرداری بوون • (سالارالدولە)بەرە بەرە هیچ هێزێکی بە دەستەوە نەماو لەم ماوەدا هاتوەتە مالی مەحموودپاشای جاف بۆ کۆمەکخوازیی ، بەلام مەحموودپاشا زۆر گوێی نەداوەتیو لە رەوشتو ئەخلاقی نارازیی بوە ، بەلام کەیخوسرەوبەگی کوڕی مەحموودپاشا یارمەتیی داوە وایزانیوە ئایندەی (سالارالدولە)روونەو ئەبێتە پاشای ئێران • بەلام کێشەو هەرای (سالارالدولە)سەری نەگرتو ناوبراو سەری لە ئەوروپاوە دەرکرد [١٢٢] •

بەعزێ لە نووسەرانی کورد ، کە خۆیان بەسەر چەپدا سەپاندوە ، لەو بڕوادان لێهاتوەکانی جاف لەگەل حوکوومەتو رژێمە داگیرکەرەکانی کوردستاندا خۆیان گونجاندوە، لە نێوان دوو هێزی دەولەتەکانی عوسمانییو فارسدا خزمەتگوزار بوونو ، لەو سەردەمەیشدا هەستی نەتەوایەتیی نەگەیشتوەتە رادەی دروستبوونی رێکخراوو گرۆی سیاسیی

---

(١٢٢) بروانە : تأریخمشروطە ایران . احمد کسروی ، تهران ١٣٤٦ ، ص : ٢٦٧ ، ٢٦٨ . هەروا : کێشەیکوردل : ٢٩٢ . هەروابڕوانە : وتاری سرهنگ سپهر مسعودی معتمدی بە سەردێری غائلۀ سالارالدولە . گۆڤاری بررسیهای تأریخی ، شمارە٣،٤، سالی سێهەم مرداد ـ آبان ١٣٤٧ ـ ١٩٦٨ .

تا شەخسی وەك مەحموودپاشا كاری تێدا بكاتو ، ئەگەر ئەم ڕێكخراوانە هەیشبووبن هیچ كات جافەكان ئامادەی ئەو كارانە نەبوون[١٢٣] .

نازانین ئەم نووسەرانە بە چ بەڵگەیەك بەو قەناعەتە گەیشتوون كە لەو سەردەمەدا هەستی نەتەوایەتیی نەگەیشتبوە ڕادەی دروستبوونی ڕێكخراوو گرۆی سیاسیی ؟ هەستی نەتەوایەتیی گەلی كورد هەر لە سەدەی شازدەهەمەوە چەكەرەی كردوەو ، مەموزینەكەی ئەحمەدی خانییو ، شەرەفنامەكەی شەرەفخانی بەدلیسییو ، پاشان شۆڕشەكانی كورد سەرلەبەرو ، ڕێكخراوەكانی ١٩٠٨ لە ئەستەموولو ، **دەرچوونی چەندین** ڕۆژنامەو گۆڤاری كوردییو توركیی ڕۆشنبیریو سیاسییو كۆمەڵەی خۆیبوونو ... هتد هەموو بەڵگەی چەوتیی ڕاكەی ئەم نووسەرانەیە .

ئەمە لە لایەكەوە ، لە لایەكی ترەوە ئەم باوەڕەتان كە گوایە ئەمسالی مەحموود پاشا ئامادەی چوونەڕیزی ڕێكخراوە سیاسیەكان نەبوونەو ، ئەگەر كاری سیاسیی ، حیزبیی ، شۆڕشو بزووتنەوەیەك هەبوایە ، كاریان تێدا نەدەكرد ..هەر پووچەو ، نازانین ئەم فەرزی مەحاڵە لە چ شەرایتێكی زاتییو مەوزووعیی قۆناخەكەوە هەڵێنجاوە ؟ ئەوەی ڕاستیی بێ هیچ فەرمانڕەوایێكی داگیركەر دروستكەری هیچ خاوەن دەسەڵاتێكی نە دەرەبەگایەتییو نە شێخایەتیی نەبوونو ، ئەگەر بیسەلمێنین نەتەوەی كورد وەك نەتەوەكانی تر قۆناخی كۆمەڵایەتیی بڕیبێ ، ئەبێ بڵێین : باری كۆمەڵایەتییو هەلومەرجی قۆناخی مێژووینە دروستی كردوون[١٢٤] .

---

(١٢٣) بڕوانە : مۆمێكی نیوەتەمەنو وەڵامی مێژوو ، نەجمەدین عەزیزبیانی ، مامۆستای كورد ، ژمارە ١٥ ، سوید ، پاییزی ١٩٩٢ ، ل : ٣٩ .

(١٢٤) بڕوانە : وتاری : خوایەلە دۆستانم بمپارێزی دژمنانم لەسەر خۆم ، حەسەنگەرمیانیی ، مامۆستای كورد ژ : ١٧ - ١٨ ، بەهارو هاوینی ١٩٩٣ ل : ٨٢ .

بێگومان مەحموودپاشا قۆناخی مێژووی میللەتی کورد دروستی کردوە نەك پاشاو سولتانەکانی ئێران‌و عوسمانیی • مەحموود پاشا وەك سەرەك هۆزێکی نیشتمانپەروەری کورد هەستی بەم سیاسەتە نالەبارەو دژی‌کوردەی ئیتتیحادیەکان کردبوو ، لە سیاسەتی ئیتتیحادیەکان نارازیی بوە ، بەلام بە دەسپێکردنی شەڕی یەکەمی جیهانیی ١٩١٤-١٩١٨کاربەدەستانی ئیتتیحادیەکان‌و ئەلمانەکانی هاوپەیمانیان هەوڵ‌و تەقەلایەکی زۆریان‌دابوو بۆ بەهێزکردنی هەستی ئیسلامەتیی لە نێوان میللەتەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیداو لە هەموو ناوچەیەکی ئەم ئیمپراتۆریەتەدا پیاوانی ئاین خەڵکیان هاندەدا بۆ جیهاد دژی داگیرکەرە کافرەکان ، کە بریتیی بوون لە دەوڵەتە هاوپەیمانەکان • ئەم پڕوپاگەندەیە کارێکی زۆری کردبوە سەر ناوچەی کوردستان‌و ، ئەبینین کە خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی نەمر پاش ئەوەی ئینگلیزەکان بەسرەیان داگیرکرد هەر وەکوو ئیتتیحادیەکانی بە بەرپرسیاری کوژرانی باوکی دەزانی ، بەلام هاوکاریی خۆی لەگەڵ تورکەکان لە دژ ئینگلیزەکان دەس‌پێکردو لە شەڕەکەی شوعەیبەدا بەشداریی کرد • مەحموودپاشای جافیش لەبەر هەستی دینیی لەسەر داخوازیی تورکەکان هەزار سوار جافی بە سەرۆکایەتیی حەمەعەلی برای‌و کەریم بەگی فەتاح‌بەگی برازای نارد بۆ ئەم شەڕە[١٢٥] •

---

(١٢٥) بەداخەوە مامۆستای بەڕێز موکەڕەم تاڵەبانیی لە کتێبی (ابراهیم خان ثائر من کردستان)دا باسی بەشداربوونی جافەکانی لەم شەڕەدا نەکردوە . وا دیارە نەیبیستوە ئەگینا باسی ئەکرد .

مامۆستا د. کەمال مەزهەری بەڕێزیش لە گۆڤاری رۆشنبیری نوێی ژمارە ١٢٥ی ساڵی ١٩٩٠ لە وتاری کوردو شەڕی شوعەیبەدا نووسیویە : « بەشی هەرەزۆر ئەو سێ هەزار کوردەی چوونە شەڕی ئینگلیز بریتیی بوون لە لایەنگرانی شێخ‌مەحموودو کوڕگەلی داودەو

تورکەکان لە پەلاماردانی قەڵای شوعەیبەدا شکانو فەرماندەی هێزی عوسمانیەکانو سولەیمانعەسکەریی لە داخان بە دەمانچە خۆی کوشت(١٢٦) .

ئیتر عەشایەرە کوردەکانیش پاش خەسارەتێکی زۆر بڵاوەیان لێ کرد. لە یادداشتەکانی مستەفابەگدا ، کە کەریمبەگی باوکی ئەیگێڕێتەوە ، ئەڵێ : خوالێخۆشبوو تۆفیق وەهبی بەگ لە شەڕی شوعەیبەدا یەکێ لە ئەفسەرە ناودارەکانی لەشکری تورك بوە ، تەمێی سەرەك هۆزە کوردەکان ، بە تایبەت خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودو حەمەعەلی بەگی جاف دەکات : کە بە خۆڕایی کورد لە پێناوی تورکدا بەکوشت مەدەن . شێخ مەحموودو حەمەعەلی بەگ قسەکەی بەجێ دەزانو بەگوێی ئەکەن ، کەریمبەگ ئەڵێ : من لەبەر تافی لاویو لەبەر خوێنگەرمیو حەزبەناودەرکردن پێم خۆش بوو لە شەڕەکەدا بەردەوام بین(١٢٧) .

شایانی باسە هەر ئەم هەستی ئاینییە بوو هانی کوردەکانی دژی لەشکری رووسەکان دا ، ئەو لەشکرە رووسەی کە پەلاماری ناوچەکانی

دەلۆو زەنگەنەو هەمەوەندو جافی دەوروبەری کەلار ». مامۆستا د. کەمال مەزهەر وا دیارە نەیبیستوە ئەم جافی دەورو بەری کەلارە کێ سەرکردایەتیی کردوون ، ئەگینا ئەینووسی .

(١٢٦) بۆ زۆرتر ئاگاداریی لە بابەتی ئەم شەڕەوە بڕوانە : لمحات اجتماعية من تأريخ العراق الحديث ، علی الوردی ، بغداد ، ١٩٧٤ ، ص : ١٤٥ .

(١٢٧) نووسەری ئەم لێکۆڵینەوە ساڵی ١٩٧٨ لەگەڵ تەحسینبەگی یەزیدیدا لە لەندەن چوەتەماڵی تۆفیق وەهبیبەگو چۆنێتی ئەم رووداوەی لێپرسیوە ، ئەویش لە وەڵاما وتوویە : چون ئەمزانیی خەسارەتی کوردەکان زۆرئەبێتو سەرکەوتنی تورکەکان مەحاڵە ، ئامۆژگاریی شێخ مەحموودو حەمەعەلی بەگی جافم کردو پێموتن : بەفیڕۆ کورد بۆ داگیرکەر بە کوشتمەدەن ، قسەکەم کاری کرد ، دوای خەسارەتێکی کەم بڵاوەیانلێکرد .

کوردستانیان داو زولمو زۆرێکی فراوانیان له دانیشتوانی ئەو ناوچەیە کرد • ئەم هەستە بوە هۆی سەرەکیی هاوکاریی کوردەکان لەگەڵ لەشکری عوسمانیدا ، ئەوەبوو کاتێ دەوڵەتی عوسمانیی داوای له مەحموودپاشاو سەرۆك هۆزەکوردەکانی تری کرد که له دژی رووسەکان یارمەتییان بدەن هۆزی جاف به فەرمانی مەحموودپاشا تاهیربەگی وەسمانپاشا ، عەلیبەگی مەحموودپاشا ، حسەینبەگی مەحموودپاشا ، حسەینبەگی حەسەنبەگ ، حەمەسەعیدبەگو حەسەنبەگی وەلەدبەگو ، عەلیبەگی ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ •• دژی رووسەکان بەشەڕهاتن ، ئەم شەڕەیش له مەحاڵی سەقز له ناوچەی (قاتانقۆری)دا رووی‌داوه خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی حەفیدزاده لەم شەڕەدا دەورێکی گەورەی هەبوەو ، ئەوەی شایانی باسە لەشکری تورك لەم شەڕەدا دەورێکی گەورەی هەبوە ، ئەوەی شایانی باسه لەشکری تورك لەم شەڕەدا به هاوکاری کوردەکان ئازایانه دژی لەشکری رووس شەڕیانکردو ، به هەموو لایەکیانەوه توانییان بەربەستی هێرشی لەشکری رووسەکان بکەن •

بەڕێز شێخ عوسمانی شێخ عەلائەدین نەقشبەندیی بۆمی گێڕایەوه که خۆی لاو بوه لەم شەڕەدا بەشداریی کردوەو ، زۆربەی عەشایەری کورد ئازایانه شانبەشانی تورکەکان دژی رووسەکان شەڕیانکردوه •

هەر لەو دەورەدا که دەورەی ئیتتیحادیەکانه مەحموودپاشا سەرکردەی هێزێکی عەشایەری جاف ئەبێ لەگەڵ تابوورێ عەسکەری تورك به سەرکردایەتیی حسەینرەئووف بەگو بەهاءبەگ ، ئەیانویست ناوچەی رۆژاوای ئێران ، به تایبەت کرماشان داگیربکەن(١٢٨) •

---

(١٢٨) لونگریك ئەڵێت : هێزی جاف له ناو ئەو هێزانەدا بوون که له رۆژاوای ئێران شەڕیانکرد • بڕوانه : تاريخ العراق الحديث من سنة ١٩٠٠ – ١٩٥٠ ، بغداد ، ١٩٨٨ ، ص : ١٠٤ •

عوسمانیەکان داوا لە مەحموودپاشای جاف دەکەن لەگەڵ ئەم لەشکرەدا بەخۆیو دەستو پەیوەندیەوە بڕوات ، ئەگەر چی مەحموودپاشا پێش ئەم داخوازیەی ئیتتیحادیەکان لەبەر هەندێ کارو باری سیاسیی کاربەدەستانی ئیتتیحادیەکان کەوتبوونە گومانەوە لێی . لە راستییا مەحموودپاشا نەیئەویست لەگەڵیان هاوکاریی بکات ، بەڵام ناچار لەگەڵ لەشکرەکەدا رۆیشت لە ناوچەی کرندا عەشرەتی سەنجاویی قەڵخانییو هۆزە هاوکارەکانیان جافەکان دەشکێننو بەرەو قەسری شیرین دەگەڕێنەوە(١٢٩). لەم روەوە سەرەکی بەشی جەنگاوەری قەفقاس ئەنووسێت : زۆری کوردەکان هیچ جۆرە هەستێکی خۆشەویستییو دۆستایەتییان بەرانبەر بە حوکوومەتی تورك نیە . ئەو حوکوومەتەی هیچ باشیەکیان لێنەدیوەو بە پێچەوانەوە چاوەڕوانن خراپەیان لێبوەشێتەوە . سەرەڕای هەموو ئەو چەكو جبەخانەی داویانە بە چەند خێڵێکی کورد ، وەك خێلی جافو ، ئەو هەموو پەلاتیقەی بۆ چەند سەرۆکێکی تری کوردی ئەکەن ، کەچیی کوردەکان هەر ناحەزن ، هەر بۆنموونە ئاغای خێڵێکی کورد کە نزیکەی دە هەزار کەس دەبێ وتی : خێڵەکەی پێی خۆشە ببێتە رەعیەی رووسیا ، چونکە دادپەروەریی لە رووسیا زۆرترە نەك هەر لە

---

(١٢٩) عەلیئەکبەر خانی رەئیسی عێلی سەنجاویی شۆڕشێکی لە شاری کرندا دژی تورك بەرپاکرد ، سەرلەشکرێکی تورکی کوشتو دوو فەرماندەی تورکی حسەینرەئووف بەگو ضیائەدینبەگی شکاند ئەم دوو فەرماندەی تورکە صەدان کوردیان بەبێتاوان کوشتبوو ، سەرداری بۆکانیشیان لە سێدارە دابوو ، ئەم عەلیئەکبەرخانە دژی شارەزاخان لەسەر ئەمە کە پشتیوانیی لە ئەحمەدخانی قاجار ئەکردو لە دەست ناوبراو هەڵاتو خۆی گەیاندە ناوچەی جافو بەسەدو پەنجاسوارەوە چوە ماڵی عوسمانپاشای جاف ، سێ مانگێ لە ماڵیاندا میوان بوو ، ئەم عەلیئەکبەرخانە لە یادداشتەکانیدا باسی ئەم رووداوەی کردوەو بە رێزەوە باسی میوانداریی خانمی وەسمانپاشای جاف دەکات . پێشەکیی نووس خۆی ئەم یادداشتانەی لە کتێبخانەکەی د. سەنجاویدا پاش هەرای خومەینی دیوە . لەم ئاخرەدا بیستم لە دەرەوەی ئێران چاپکراوە .

ئەنادۆڵ ، بگرە لە عێراقیشدا گەلێك لە خێڵەكان ئەو حەزەیان خستوەتــە روو كە پەیوەندییان لەگەڵ رووسیادا هەبێت[١٣٠] .

لە راستیدا ئیتتیحادیەكان لە هەڵوێستی كوردەكان رازیی نەبوون . چونكە باش ئەیانزانیی سەرەكهۆزە كوردەكان لەگەڵ رووس‌و ئینگلیــزدا پەیوەندییان هەیەو ، زۆر چاكیان لێ روون‌بوو كە میللەتی كورد بە هیــچ جۆرێ لەگەڵیاندا نیەو ، عەتفی كوردیان بەیەكجاریی لە دەست‌داوە .

ئەوە بوو زۆری نەبرد لە ساڵەكانی پێش شــەڕی گیتیــی یەكەمــدا ناوچەكانی خوارووی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ‌و كوردستانی خواروو (عێراق) بوەتە بنكەی بزووتنەوەی رزگــاریخوازیــی كــوردو ، لەوێوە زۆربــەی بزووتنەوەكانی كورد دژی زۆرداریەتی توركیا تەقینەوە . ئەوەی راستیــی بێ ئاژاوەو راپەڕین لە خوارووی رۆژهەڵاتی ئەنــادۆڵدا قــەت وەستــانی بەخۆیەوە نەدی ، دەسەڵاتی میریی لەم ناوچانەدا هەرگیز چەسپاو نەبوو . لە چەند ناوچەیەكی تریشدا ئەو دەسەڵاتە رووكــەش‌و سەرزاریــی بوو . هەر بــۆ نموونە خێڵی جاف(٥)هەزار ماڵ دەبن قەت سەرانەو باجیان بــە میریی نەئەدا ، بگرە زۆربەی خێڵی جاف ، كە بەشێكیان لە ئێرانیشدا بوون دانیان بە هیچ دەسەڵاتێكدا نەئەنا ، خێڵی هەمەوەندو كوردەكانی بۆتان(٢٥) خێڵ بوون رق‌وكینەییەكی هەمیشەییان بەرانبــەر بــە حوكوومەتی تــورك هەبــوو[١٣١] .

بەم بۆنەوە بە تایبەت لە قۆناغە دواییەكانی شەڕی یەكەمی جیهانیــدا حوكوومەتی ئیتتیحادیەكان بە توندو تیژییەكی فراوانەوە هەوڵی تواندنەوەی میللەتی كوردیان دابوو[١٣٢] .

---

(١٣٠) كێشەی كورد ، م،س‌لازاریف ، ١٨٩٦ – ١٩١٧ل : ٣٢٤ .

(١٣١) كێشەی‌كورد ، م،س لازاریف ، ٣٣٢ .

(١٣٢) كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ص : ٢١٨ .

میللەتی کورد لەم قۆناغەدا شۆڕشێکی زۆریان بەرپا کردو ، شۆڕشەکەشیان زۆر جێگای کوردستانی گرتەوەو هۆیەکانیشی ئەو زوڵم‌و زۆرانە بوون کە ئیتتیحادیەکان لە کوردیان ئەکرد .

ئەم خەبات‌و هەوڵ‌و کۆششی کوردە پەیمانی سیڤەری ١٩٢٠ی لێ‌هاتەگۆڕێ ، بەڵام بە هاتنەمەیدانی کەمالییەکان‌و بەستنی پەیمانی لۆزان هەر مافێ کە بۆ کورد دانرابوو بەئاوادرا ، چونکە کاربەدەستە هاوپەیمانەکان ، کە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا سەرکەوتبوون ، پشتیان لەو مافانە کردو کەوتنە هەڵپەی میراتبەشکردن . ئەمەیش هەرچەندە بە هۆیەکی گەورە دەژمێررێ بەڵام وەنەبێ تەنها هۆی لەناوچوونی مافەکانی کورد بێ ، چونکە هۆی تر زۆرن ، لێرەدا بە بەریەوە نیە بە درێژیی باسی لێوە بکەین . هۆزی جافیش وەك هەموو هۆزەکانی تری کورد گرفتاری فرتوفێڵی ئینگلیزەکان بوون ، هەروەك دەوڵەتی عوسمانیی هەوڵیان‌داوە بۆ بەرژەوەندیی خۆیان ، کوردەکان هاوکارییان لەگەڵ بکەن‌و ، لەم روەوە تەماحیان بەبەر سەرەك هۆزە جافەکان ناوە هاوکارییان لەگەڵدا بکەن .

بە فەرمانی حوکوومەتی ئینگلیز مێجەر نۆئێل پاش داگیرکردنی شاری سلێمانی چوو بۆ لای مەحموودپاشا ، کە ئەو سەروەختە لە دووئاوانی زەڵم بوە . هەر کە خەبەری ئەدەنێ کەوا مێجەر نۆئێل لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی پایەبڵندی ئینگلیزدا هاتوە ، بەپیریانەوە ناچێ‌و بەرگی پاشایەتیی عوسمانیی لەبەرئەکاو ، هەرچی نیشانەو میداڵی پێبەخشراوی ئەبێ سەرلەبەری بەقەد خۆیدا ئەکاو لەناو رەشماڵەکەیدا چاوەڕێیان ئەکا . کاتێ مێجەر نۆئێل دێ‌و مەحموودپاشا بەو بەرگ‌و هەیتوهووتەوە ئەبینێ‌و تەماشا ئەکا روتبەکەی لە روتبەی ئەو زۆرترە ، یەکسەر لە بەردەمیدا تەمەننایەکی بۆ ئەکێشێ‌و لە حوزوورا رائەوەستێ‌و دانانیشێ تا مەحموودپاشا خولکی دانیشتنی ئەکا .

پاش بەخێرهاتنکردنی مێجەر نۆئێل ئەڵێ : جەنابی پاشا ئەزانیی بۆ چی مەبەستێ هاتووین ؟ پاشا لە وەلامیدا ئەڵێ : بیشزانم حەز ئەکەم لە زمانی خۆتانی ببیستم • مێجەر نۆئێل ئەڵێ : ئینگلیز ئەیەوێ خزمەتی ناوچەی کوردستان بکاو یارمەتیی میللەتی کورد بداو ، مافی بۆ دانێو لە دەست زولمو زۆری عوسمانییا ی رز گاری • بۆ ئەم نیازەش چاوەڕوانی پیاوێکی وەکو جەنابتە ، لە سەر کردەی هۆزی جافی ، هاوکاریمان لە گەلدا بکا • مەحموودپاشا لە وەلامدا بێ پێچو پەنا یەکسەر ئەڵێ : بەداخەوە لەبەر سێ هۆ من ناتوانم هاوکاریتان بکەم •

یەکەم ئەوەیە : کە باوەڕم ئەوەندە بەهێز نیە مەبەستان راست بێ ، ئەگەر ئێوە بەڕاستیی بتانەوێ خزمەتی میللەتی کورد بکەنو مەبەستتان راست بێ هەزاری وەکو منیشتان لەگەڵا نەبێ ، هەر ئێوە سەرئەکەون •

دووەم ئەوەیە : کە من موسوڵمانمو بیروباوەڕی ئایینم یەکجار بەهێزەو ئەم بیرو باوەڕەم رێگای ئەوەم نادا هاوکاریتان لەگەڵدا بکەم •

سێیەم ئەوەیە : کە پیربووم‌و تاوی هەڵسوکەوتم لێبڕاوەو بۆ کاری وەها دەستنادەم • ئینجا ئینگلیزەکان بۆیان دەرکەوت هەڵوێستی مەحموودپاشا ئەمەیە کەوتنە لاوازکردنی دەسەڵاتی مەحموودپاشاو هۆزی جاف • مەحموودپاشایش ئەوەندە پیرو بێهێز بووبوو هیچی وای پێ نەئەکرا بەربەرەکانی ئینگلیزی پێ بکا •

مەحموودپاشا لەگەڵ خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی حەفیددا نێوانیان خۆش نەبووە ، لە حەقیقەتدا هۆی دووبەرەکیی سەرۆکەکانی هۆزی جاف لەگەڵ شێخ مەحمووددا لەسەر نفووزو ئەرزو ئاو بوە نەك لەسەر کوردایەتیی ، چون مەحموودپاشا باوەڕێکی تەواوی بە رێبازی کوردایەتی بوەو سەرۆکەکانی جاف بەتایبەت مەحموود پاشا لەو بڕوادا بوە ئەوەی دوای

کێشەی کورد بکەوێ سەرئەکەوێو سەرۆکایەتیی میللەتی کور
ئەگرێتەدەستیو ، لەم رووەوە شاعیری بەناوبانگی کورد شێخ سەلام لە
بەسەرهاتی ژیانی خۆیدا ئەم حەقیقەتەمان بۆ روونئەکاتەوەو بۆما
ئەگێڕێتەوە کە چۆن ساڵی ١٩١٨-١٩١٩ مەحموودپاشا دوو نامەی تایبەتی
داوەتێ کە بیانبات بۆ حوکمداری کوردستان شێخمەحموودو بۆ حاکمی
وڵات حاجی سەیید عومەری مامی • کە ئەڕواتە سلێمانی شێخ مەحموو
لە دەربەندی بازیان لە شەڕدا ئەبێو شێخ سەلام نامەکەی کەیاندوەتە
دەستی شێخ مەحموود ، بەڵام باسی ناوەرۆکەکەی نەکردوە سەبارەت بە
چی بوە • شێخ سەلام لەسەری ئەڕواو ئەڵێت : دوای ئەوە نامەکانم برد
شێخ مەحموود لە پاش یەك دوو رۆژ گیرا لە لایەن لەشکری ئینگلیزەوە
بۆیان ئەگێڕێتەوە چۆن توانیویەتی پاش داگیرکردنی سلێمانی لە لایەن
ئینگلیزەکانەوە خۆی دەربازبکاتو بگاتە ناوچەی قەرەداغو لەو بارەو
ئەڵێت : لەوێ بە هەر رەنگێ بوو چوومە لای مەحموودپاشا حیکایەتی
بەسەرهاتی خۆمم بۆگێڕایەوە ، بەڵام پاشا زۆر لێی وردکردمەوە کە ئای
شێخ مەحموود کوژراوە یا گیراوەو زیندوە ؟ پێمووت : بریندارو زیندوەو
گیراوە وتی شێخ مەحموود بوو بە پیاوێکی گەورەو رەفیقی ئێمەماناز
نیە[١٣٣] •

وەك هەموو سەرچاوە مێژووییەکان دەری ئەخەن ململانێیەك لەسەر
دەسەڵاتو سەرۆکایەتی لە نێوان بنەماڵەی بەگزادەی جافو بنەماڵەی
شێخاندا هەبوە ، بە تایبەت ، لە سەردەمی شێخ سەعیدو شێخ مەحموودی
کوڕیدا کە ویستوویانە دەست بەسەر هۆزی جافا بگرنو بیانکەن بە هێزێ
بۆ پاڵپشتی دەسەڵاتی خۆیان • ئەمەیش دوای ئەوەی کە دەسەڵاتی
شێخایەتییان چەسپیوەو لە رووی ئایینیەوە رەگی خۆیی داکوتاوەو ، ئەو

(١٣٣) دیوانی شێخ سەلام ، ئومێد کاکەڕەش ، سلێمانی ١٩٩١ ، ل : ٣٦ •

ەگە لە ناو دڵو دەروونی کوردەواریدا جێگیر بوەو ، شێخان بـوون بـە
اوەن زەوی‌و زارو ، ئەبینین کە شێخ مەحموود هەر کە بە پلەو پایەیەکـی
ەرچاو ئەگات لەم دەسەڵاتەدا بە گژ عەشرەتی گەورەی جاف‌و ، عەشرەتی
ازای هەمەوەندا دەچێ‌و[١٣٤] • ئەم هەڵویستو دووبەرەکییە خێڵەکییـە
ستێکی لە قۆناغ بەدەرنەبوەو ، لەگەڵ سروشتی ئەو سەردەمەدا گونجـاوە ،
ەڵام ئەوە شایانی باسە ئەم دووبەرەکییە نەگەیشتوەتە رادەی لەیەکراپەڕین‌و
ەڕو خوێنرشتن • بۆ پالپشتی ئەم راستییە :

لە سییەکاندا ئەبینین عیزەت بەگـی وەسمـان پاشـای جـاف پاش
اپەڕینی شەشی ئەیلوول بە سەرۆکایەتیی شێخ مەحموود دەستێکی باڵای
ەبوە لە هاندانی خەڵکدا دژی ئینگلیسەکـان • پشتیـوانیی ناوبراو لـە
ێخ مەحموود ئەبێتە هۆی ئەوە کاربەدەستانی ئینگلیس بۆ سەرکوتکردنی
اپەڕینەکەو کپکردنەوەی دەنگی هاندەرانی جەماوەر :

١ ـ عەزمی بەگی بابان
٢ ـ شێخ قادری شێخ پاشا
٣ ـ ئەوڕەحمان ئاغای ئەحمـەد پاشا
٤ ـ حەمە صاڵح بەگی حەمەعەلی بەگ
٥ ـ حەمەغای ئەوڕەحمان ئاغا
٦ ـ عیزەت بەگی وەسمان پاشا
٧ ـ فایەق بەگ
٨ ـ شێخ محەمەدی گوڵانیی

---

١٣٤) بڕوانە : شێخ‌مەحموودی قارەمان‌و دەوڵەتی خوارەوەی کـوردستان
محەمەد رەسووڵ هاوار •

٩ ـ مەجید ئەفەندیی کانیسکان

١٠ـ رەمزی فەتاح

١١ـ تۆفیق قەزار •• دەستگیر بکات[١٣٥] •

مەحموودپاشا لە دواساڵەکانی ژیانیدا بۆی دەرکەوت کە ئینگلیز ب
تەواوەتیی بەسەر ناوچەی کوردستاندا زاڵبوەو خۆیشی لەبەر پیریی
لاوازیی توانای مامەڵەکردنو کەوتنە کێشەوبەرەی لەگەڵ ئینگلیزدا نیە ••
ئیتر لەو رۆژانەدا وازی لە سەرۆکایەتیی هۆزی جاف هێنا بۆ کەریمبەگ
فەتاحبەگی برازای • مەحموودپاشا ساڵی ١٣٣٩ك ١٩٢١ز کۆچی دوایی کردو
لە شاری قزڕابات لەو مزگەوتەدا کە خۆی بنیاتی ناوە بەخاك سپێردرا •

---

(١٣٥) بڕوانە : یادداشتەکانی رەفیق حیلمی ، بەشییەکەم ، بەغدا ، ل : ٦٨ .
هەروا : خوایە لە دۆستانم بمپارێزی دژمنام لەسەر خۆم ، گۆڤاری
مامۆستای کورد . ژ : ١٧ ـ ١٨ ، ساڵی ١٩٩٣ . ل : ٧٧ .

کەریم بەگی جاف

کەریم‌بەگ کوڕی فەتاح‌بەگ کوڕی حەمەپاشای[1]
افه • لە ساڵی ١٣٠٢ك ١٨٨٩زلە ئاوایی(کردەبان)ی وارگەی کانیی‌چەقەڵ
اتوەتە دنیاوە[2] ژیانی منداڵیی لەناو عەشرەتەکەی خۆیدا بوە ، بەڵام بۆ
ەرگرتنی علم چوەتە سلێمانی لە ماڵی ئەوڕەحمان‌ئاغای ئەولاغای خاڵی
ەو بۆ دەرزوەرگرتن چوەتە حوجرەی مەلا سەعیدو لەوێ قورئان‌و کتێبە
یقهیەکان‌و هەروا وردەوردە کتێبە فارسیەکانی تەواوکردوە ، ئینجا
ەڕاوەتەوە بۆ ناو جاف ، لەوێش لای شێخ عەلی بەرزنجیی‌و شێخ غەنیی
ە مەحموودپاشا لە ئەستەموول لەگەڵ خۆیدا هێنابووی‌و .. گەلێکی تر
ارسیی خوێند • لە لای مەلا سەعیدی قزڕەباتیش عولوومی عەرەبیی تا
ەناریی خوێند • لە ١٩٠٨دا فەتاح‌بەگی باوکی دنیای بەجێهێشت •

---

١) فەتاح‌بەگ بەهاری ساڵی ١٩٠٧زلە دەشتی مەریوان بە نەخۆشیی گرانەتا
کۆچی دوایی کردو تەرمەکەی لە گۆڕستانی پێنجوێن بەخاك ئەسپێرن .

٢) خواڵێخۆشبو وەسمان پاشای جاف بەم شیعرە فارسییە مێژووی
لەدایکبوونی کەریم‌بەگی تۆمارکردوە ، بە خەتی ڕەزابەگی برای کەریم‌بەگ
لە پەراوێزی وێنەکەیدا نووسراوە :

شب نوروز کرم گشت کریم از داور
کوکب سعد پی چاکریش بست کمر
شکر حق گردید از پسرش دل‌روشن
بهرتأریخ بپرسید زمن گفتم من :
چون‌بهاراست ریاحین بسراید ازبیخ
بلبل وسرو سمن نسترن‌و گل تأریخ
١٣٠٢ هـ

کەریم بەگ کەوتە ئیدارەی ئەملاك‌و کاروباری عەشائیریی‌و تا باوەنوور • ئیبراهیم خانچیی لەسالی ۱۹۱۹دا رەسمەن بوەتە سەرۆکی هەموو عێلاتەکانی جاف‌و بە رێکوپێکی زۆر بە باشیی کارو باری هۆزەکەی بەرێوەئەبرد[۳] •

خوالێخۆشبوو پیرەمێرد بە هۆی کۆچی دوایی کەریم بەگەوە بـــەم شێوەیە پێیدا هەڵداوەو ئەڵێ :

ئێلی جاف کە رەونەقی کوردستانەو ، لە شارەزووردا کە بابا ئەردەڵان پەنای بۆ بردن ئەوانیش لێی کۆبوونـەوەو بوون بە سەبـەبی تەشکیـلاتی حوکوومەتی ئەردەڵان‌و پیرلوتی شاعیری یەگانەی دوایی‌فراتەلە سیاحەتی ئەسفەهانیدا پێی‌وتوون سەرئازادی جیهان • دوای سەردار عەشرەتێکی وەك مەحموودپاشا لە گەرمیان‌دا بە سیفەتی سەرئێلی کەریم بەگی فەتاح‌بەگیان مابوو ، ئەویش چونکو پیاوی خواو بەراستیی ئەهلی نامووس‌و تەقوا بوو خوا بردیەوە بۆ خۆی ، بە هەموو مەعنایەکەوە ضایعات بوو ، بەڵام شوکور جێی خاڵی نیە[٤] ئـەو بنەماڵەیە پیاوی وایان هەیـە هیوامان وایـە جێـی پربکەنەوە •

کەریم‌بەگ پیاوێکی تەبیەت ئاچوخ‌و دەس‌بڵاو بوو ، لە سەخاوەتـدا گەلێ مەیدانداریی کردبوو[٥] • قاپی دیواخانی بۆ هەموو کـەس بەربـڵاو بـــوو •

---

(۳) گۆڤاری گەلاوێژ ژ ۷: _ ساڵی ۱۰ تەممووزی ۱۹٤۹ •

(٤) ئێستاکە مستەفابەگی کەریم‌بەگ لەکەلاردا لەجێـی باوکی دانیشتوە • مستەفابەگ بە نیشتـمانپەوەریـی‌و رەوشتبـەرزیی‌و دەهەندەیـی‌و رووخۆشیی‌و میوانن‌ەوازیی بە ناوبانگە کەم کەم بەرەو پیریی دەچێت • خوای گەورە تەمەنی زیادبکات •

(٥) شاعیرێکی بەگزادەی جاف سەبارەت بە کـەریم بـەگ‌و جەمیـل بەگـی حەمەعەلی بەگ وتوویەتی :

کەریمبەگ لە ئەربابی نوکتەو نوکتەزانەکان بوە ، هەموو دەم دەم بەپێکەنین بوە ، لەگەڵ گەورەو بچووکدا یەکسانو بەنەرمیی ئەجوولایەوە، خەم لە دنیا جێگەی نەبوەتەوە ، رقەبەریی لەگەڵ کەسدا نەئەکرد ، کەسی رووشکێن نەئەکرد ، بەهانای هەموو کەسێکەوە ئەچوو رێزی لە سەییدو شێخو مەلا زۆر ئەگرت •

مامۆستا نەریمان کاتێ کە مامۆستا بوە لە ناوچەی کفریو کەلارد ١٩٤٤ ـ ١٩٤٨لە بارەی کەریمبەگو ئەڵێت : کەریمبەگ بۆ چاوترساندن نەبێ چەوسێنەر نەبوو ، دوو ساڵ لەکەلاردا بووم دزیو شەڕو دەستدرێژیەك نەئەکرا • داڵدەی هەژارو لێقەوماوان بوو ، عەلیخان ئەکبەری سەرۆکی کەڵهوڕ لە ئێرانەوە رایکردە لای کەریمبەگ لە دەستدرێژیی ئێرانو عێراق پارێزگاریی کرد • گەورەکانی دوو هۆزی پالآنی زەنی لە دەستدرێژیی وەنداوییو سەیدەکانی کفرییو هۆزەکانی دیکە لە زەنگاباتەوە

کەریمی مامە فەتاحو جەمیلی مامەعەلی
دوو فەرعی زیادە بەرئەصلن قەسەم بە زاتی عەلی
شەجیعو عاقڵو دانا سەخای بارانیان زۆرە
بەرایی جوملەعالەم چە خوفیەوو چە جەلیی

هەروا مەلا محێدینی کوڕی مەلا سەعیدی زلزلەیی کە خۆشەویستی کەریمبەگ بوە ئەم پارچە شیعرەی بەکەریمبەگدا وتوە :

رووبەڕووی عالیجەنابێ من بە رێی دوورا ئەڕۆم
باسی ئەنعامو سەخای بکرێ لە حاتەم دەس ئەشۆم
مەعنی شەیبان فەرزئەکەین گەربێتە بەزمی هیممەتی
مونفەعیل سەردائەخا : کەوشم لە کوێیە با بڕۆم
وەصفی ئابائی تەواو نابێ بە تەحریری قەڵەم
بێزوبان ماون لەگەڵ فورسو عەرەب تاجیكو رۆم
رووبەڕووی میری کەلار (محی) هەڵسە بڕۆ
هیچ کەس پێم نایژێ عەیبە ئیتر بۆچ نەڕۆم ؟

هانایان بۆ کەریم بەگ هێنا ، ئەویش پیاوانە بڕێ سواری لەگەڵ مستەفابەگی کوڕی نارده ناویان و بوون بە شوورەیەك دژی دەستدرێژکەران[٦] •

کەریم بەگ لەگەڵ ئەوەدا کە پیاوێکی خەیرخوای ئایینی دلخوازی ئایینی بوو ، لە بارەی مێژووی جافانیشدا یەکەمین بەڵگە بۆ رابواردنی دیواخانەکەی لەگەڵ ئەربابی عیلم و ئەدەبدا کۆڕێکی ئەدیبانەی ئەگێڕا[٧] لە هەر سووچێکی مێژووی جافەوە قسە ئەهاتە مەیدانەوە کەریم بەگ شاسواری ئەو مەیدانە بوو ، ئەم تەئریخەی کە داینەوە بەڵگەیەکی دیارییە بۆ ئەو رایەمان •

کەریم بەگ زەکاوەتێکی ئێجگار سەیری هەبوە ، هەر شوان و سەپانێکی جافی چاوبکەوتایە ناو خۆی و باوکی لێ ئەپرسی ، ئینجا ئەم ئیتر پێنج پشتی بۆ کابرا هەڵئەداو ئەینایە مستی کە لە چ هۆزو بنەماڵەیەکەو چی بەسەرهاتوەو چۆنیان رابواردوە •

کەریم بەگ مرۆڤێکی ئاشتیخواز بوو حەزی بە خوێنڕشتن و دووبەرەکیی لەناو هۆزە کوردەکاندا نەدەکردو ، ئەم رێبازەی لە ماوەی سەرۆکایەتی جافدا گردوەبەرو بۆ ئەوەی دزو جەردەو پیاوخراپ لە ناوچەکەیا پەرە نەسێنێ لە سەردەمی شەڕی نێوان تاڵەبانیی و جافدا کە لە ساڵی ١٩٤٢ لەسەر ناکۆکیی زەوی و موڵك رووی‌دا هەر وەك نیازێکی زۆریان بە مرۆڤی شەڕکەر بوو لەو سەردەمەدا ، بەڵام چون لەو بڕوادا بوو

---

(٦) بیرەوەریەکانی ژیانم ، مستەفانەریمان ، بەغدا ، ١٩٩٤ ، ل : ٧ ـ ٨ .

(٧) کەریم بەگ دەریایەکی ئەشعارو ئەدەبیات بوو ، گەلێ شیعری کوردیی و فارسیی و تورکیی لەبەر بوو ، کە لە دیوەخانێکا دابنیشتایە بە قسەی جوان و ئەشعاری ئاودار ئەبوو بە گوڵدەستەی دیواخانەکە . خۆیشی دەستی شیعری هەبوو زووربەی شیعرەکانی هەزەلییە لە کەشکۆڵەکەیدا تۆمارکراوە .

هەروەکو ئیمامی عەلی ئەفەرمێ : (ما ظفر من ظفر الاثم به) سەرکەوتوو نیە ئەوەی زولم‌و گوناه پێی سەرکەوێت‌و ، هەر ناوچەیەك زولم‌و ستەمی تێدا بلاوبێتەوەو فەرمانڕەوای ناڕاست‌و ناعادلی ببێت فەڕو بەرەکەت لەو ناوچەیەدا نامێنێت‌و خەلکەکەی گورفتاری هەژاریی‌و مەینەتیی ئەبن •• بڕیاری دا هەموو جەردەو دزو ڕێگرەکان لە ناوچەکەیدا پاككاتەوەو بەسەر ئەم هەل‌و مەرجەدا کە بارو دۆخی دوژمنایەتیی نێوان جاف‌و تالەبانیی پێکهێنابوو سەرکەوێ‌و هەموو جەردەو دزەکانی ناوچەکەی هەر وەکوو هەموو لە هۆزەکەی بوو دەری‌کردن‌و ، هەرچیان دزیی‌بوو بەزۆر لێیانی سەندەوەو گەڕاندیەوە بۆ خاوەنەکانی‌و ڕایگەیاند کە زۆری لا باشترە تالەبانیی دێهاتی ئێمە داگیربکا تا ئێمە ببین بە پەناگای دزو جەردەی جاف[8] •

کەریم‌بەگ کوردێکی نیشتمان‌پەروەرو باوەڕێکی تەواوی بە میللەتەکەی هەبوە • بڕوانە لە سەرەتای نووسراوەکەی سەبارەت بە مێژووی جاف چۆن بیری خۆی سەبارەت بە مێژووی کورد دەردەبڕێ‌و ، ئەلێت : بۆ موحافەظەی تێکنەچوونی ئیستیقلالی بابان زۆر بەگزادە لە بەگزادەکانی جاف‌و پیاوی چاکی جاف کوژراون‌و بەم ڕەنگە ڕۆییون‌و خۆیان فیدای وەطەنی کورد کردوەو ناویشیان نیە • ئەمەش بە واسیطەی ئەمەوەیە کە ئومەراو پاشاکانی کورد موبالاتیان بە تەئریخی کورد نەکردو ، تیکرار ئەینووسم‌و بەیانی دلگیریی ئەکەم کە رابوردووی هەموو میللەتێ ئەچێتە غەوری تەئریخەوە ، ئەمما رابوردووی کوردی بێچارە چوەتە ژێر خاکوخۆلی بێ‌تەئریخیوە • ئەگەنا ئەتوانم بنووسم بۆ موحافەظەکردنی ئەم خاکە کەمەی بابانە نیوەی میللەتەکەی خوێنی خۆی ڕژاندوەو ناویشیان نیە !

---

(٨) بڕوانە : ئاوڕێك لە رابوردوو ، نووسینی محەمەدسەعید جاف ، ڕۆژنامەی هاوکاریی ، ژمارە ٢٢٢٣ • ١٩٩٠/٦/٢٠ •

کەریم بەگ لەگەڵ خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی حەفیددا نێوانیان زۆر باش بوەو ناوبراو تا کۆتایی ژیان بە ئەوپەڕی ڕێزو خۆشەویستیوە باسی ئەو زاتەی دەکرد • وە لە شەڕی ئاوباریکدا بە هەموو توانایەکەوە لەگەڵ شێخ مەحموودا هاوکاریی کردوە • پاش کۆتایهاتنی حوکمداریەتی شێخ مەحموودی حەفید ئینگلیزەکان سلێمانییان بۆمباران کردو شێخ مەحموود پاڵی دا بە چیاکانی کوردستانەوە • ئەو هێزانەی سەر بە کوردایەتیی بوون لە بزووتنەوە نەکەوتن ، وەك سەیید محەمەدی جەباریی کە هێزێکی سەرەکیی شێخ بوو لە ناوچەی کەرکووکدا لەولایشەوە هێزی چەکداری ناوچەی جاف کەوتنە هەستانو بزووتنەوە ، سەرۆکی ئەو بزووتنەوەیە کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف بوو ، کە پەیوەندیی بە شێخەوە کردو داوای لێکرد ناوچەی گەرمیانو ئاوباریك بە مۆڵگەی ئەو کۆبوونەوەیە دانرا ئاوایی ئاوباریك مۆڵکی شێخ مەجیدی تاڵەبانیی بوو ، جووتیارەکانی لە هۆزی جاف بوون • شێخ مەجید خۆیشی سەربەشێخ بوو پێش ئەوەی شێخ بگاتە جێ تیرەی گەلاڵیی جاف بە سەرکردایەتیی کەریم قوبادو حەمەی کوڕیو صەدسوارێك لە ئاوباریك ئامادە بوون لە تیرەی صۆفیوەندیش صەد سوارێك بە سەرکردایەتیی تۆفیق مستەفاو حەمەنامیقی کوڕی گەیشتە جێ ، هەروەها سوارەکانی تەرخانییو ڕۆغزادیش حازرئەبن • لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٣١ شەڕ لە ئاوباریك دەستپێدەکا • کەریم بەگو داودبەگی برایو محەمەدئەمین بەگ[٩] سەرکردایەتی شۆڕشگێڕەکانی تیرەو لقەکانی جاف وەرئەگرن لەگەڵ هێزی شێخ مەحموودا یەکانگیر ئەبن ، لەو کاتەی شێخ مەحموود لە ماڵ شێخ مەجیدی تاڵەبانیدا هەر لەسەر

---

(٩) محەمەدئەمین بەگ لە شاری بەغدا وەفاتی کرد . بڕوانە : مینەجاف بەغدا ١٩٩٠ ، ل : ٣

مینەجاف دوو کوڕی بوە : سەرتیپو ، حەمە . دووکچیشی بوە : هەتاوو ئافتاو ، ئافتاوو حەمە جوانەمەرگ بوون . سەرتیپ ئێستە دانیشتووی کەلارەو جێگەی باوکی گرتوەتەوە .

نانخواردن لەپڕ لە لایەن فەوجێك سەربازی عێراق‌و ژمارەیەکی زۆر پۆلیس‌و لەشکری چەند پیاوی سەربەدەوڵەت‌و تەیارەی ئینگلیزەکان پەلەمار دەدرێن‌و دەوریان دەگرن • هێزی سەرەکیی میریی بەسەرۆکایەتیی حاجی رەمەزان • جەنگاوەرانی کوردیش ئەکەونە بەرەنگاری‌کردنەوە ، ئەو رۆژە تا ئێوارە شەڕێکی گەرم‌و خوێناویی بەردەوام ئەبێت ، شۆڕشگێڕان دلێرانە هەڵمەت ئەبەنەسەر دوژمن‌و تەنگیان پێ‌هەڵئەچنن‌و ناچاریان ئەکەن پاشەکشێ بکەنەوە • لەم شەڕەدا دوو چەکداری ئازای شێخ مەحموود بە ناوی جەمال‌و جەلال ئەکوژرێن‌و تەرمەکەیان ئەبەنەوە سلێمانی • لە هێزی جافی گەرمیان مەجیدی مایەخان‌و محەمەدئەمینی ئەلەیارە ئەکوژرێن • حسەین‌سوورکەیی رۆغزادیی بریندار ئەکرێت •

لەم شەڕەدا داودبەگی فەتاح‌بەگ برای بچووکی کەریم‌بەگ ئەوپەڕی ئازایەتیی ئەنوێنێ • تا ماوەیەکی زۆری پاش ئەو شەڕەش کەریم‌بەگ هەر لەچیای دۆڵەکانی ناوچەی جافدا بە یاخێتیی ئەمێنێتەوە پاش ئەوەی شێخ مەحموود لە نیسانی ١٩٣١دا کەوتە دەست میریی‌و بۆ خوارەوەی عێراق دوورخرایەوە کەریم بەگیش چارەی نەما خۆی دا بەدەستەوە •

شەڕی ئاوباریك نموونەی قارەمانێتییەکە کە مێژووی کورد هەتاهەتایە شانازیی پێوەبکاو نەوەی کورد هەتاهەتایە بە شانازییەوە بیگێڕێتەوە[10] • ئەوەی شایانی باسە تیرەکانی جاف بەتایبەت تیرەی رۆغزایی بە سەرۆکایەتیی خەلیفە یۆنس‌و حەمەعەلی رۆستەم‌و ، تیرەی سماعیل‌عوزەیریی بەسەرۆکایەتیی مەحموودی فاتێ لە شۆڕشەکانی شێخ مەحموود بەشدارییان‌کردوە[11] •

---

(١٠) بڕوانە : وتاری د.حەسەن‌جاف بە سەردێری چەند تێبینییەك دەربارەی شەڕی ئاوباریك ، رۆژنامەی عێراق ، ژمارە ٢٧٢٥ ساڵی ١٩٨٥ • گۆڤاری رۆژی نوێ ، ژمارە ٧ •
هەروا بڕوانە : شۆڕشەکانی کورد ، عەلائەدین سەجادیی ص : ١٢٧ •
(١١) بڕوانە : چیم‌دی ،ئەحمەدی خواجە ، ١٩٦٦ ، بەرگی ٢ ، ل : ١٣ •

کەریم بەگ رۆژی چوارشەمەی رەمەزانی ۱۳٦٨ك کە ئەکاتە ۱/٧/۱۹٤۹ز لە شاری کفریی کۆچی دوایی کردوەو ، تەرمەکەیان لە گۆڕستانی سەیدخەلیل نێژراوە •

خوالێخۆشبوو پیرەمێردی هێژا بەم بەیتانە مێژووی وەفاتی کەریم بەگی بە تەئریخی کۆچیی و زایینیی تۆمارکردوە • بەیتەکە ئەمەیە :

ئیلهامی خوا کەریمە لەرووی خۆشەویستییە

مژدەی کەریمی ئەو بوو کەریمی بەهەشتییە

کە ئەکاتە ۱۳٦٨ك بەزایینیش بەم بەیتە تۆماری کردوە :

کەریم بەگ ئێلەکەت شینییە لە شوێنت • ۱۹٤۹ •

ئەوەی شایانی باسە ژمارەیەك لە شاعیران و زانایانی کوردی بەناوبانگ مەرثیەو شیوەنیان بۆ کەریم بەگ کردوە وەك عەلی کەمال باپیر ، شێخ سەلام ، شێخ ئەحمەدی شاکەلیی[۱۲] •

کەریم بەگ سێ ژنی هێناوە :

۱ ـ دورسون خانم کچی حەمەهەسەنی سەرەك هۆزی تەرخانیی • دایکی مینەجافی شاعیری بەناوبانگ و حەبیبەخانمە •

۲ ـ فەهیمەخانم کچی حاجی عەبدولکەریم ئەفەندی وەنداوییە ، کە یەکێ لە پیاوماقوولانی شاری کفریی بوە • لە فەهیمەخانم چوار کوڕی بوە مستەفابەگ و عەلی بەگ و حەسەن و فەتاح • دوو کچیش زێباو ئیقباڵ •

مستەفابەگ شەش کوڕی هەیە : ئەندازیار هەڵگورد ، شاهۆ ، ئەلبورز ، ئەمین ، ئاریا ، سەروەر • دوو کچ : سوهەیلاو ، نەسرین •

۳ ـ ناهیدەخانم کچی وەسمان پاشای جاف ، لە عادیلەخانم کە ئامۆزایشی بوە • لەم ناهیدەخانمە نەوەی نەبوە •

---

(۱۲) بڕوانە : گۆڤاری گەلاوێژ ، ژمارە ٧ ، ساڵی ۱۰ تەمووزی ۱۹٤۹ .

حەمەبەگی فەتاح بەگی حەمەپاشای جاف

١٩٠٤ ـ ١٩٣٤

حەمەبەگ سێهەمین کوڕی فەتاحبەگە ، پیاوێکی لێهاتوو زیرەكو هۆشیارو جەربەزە بوو ، خوێنەوار بوو ، خوێنەوارێکی بەپێی قۆناغزانیاریی لە پلەیەکی بەرزا بوو • وەك حەمەسەعید جافی کوڕی ئەیگێڕێتەوە[1] کە رۆمانێکی زۆر نایابی بە ناوی طاهیرو طاهیرە دانابوو ، بەڵام لە هەڵکەوتی زەمانەدا تیاچوو •

حەمەسەعیدبەگ باوکی خوسرەوجافو ، خوالێخۆشبوو نەبەرد جافو ، کیسراجافو ، ژیانو ، جوان جافە • خوسرەو کوڕە گەورەی حەمەسەعیدبەگ هەم لە ئەندازیاریی و هەم لە رۆماننووسیدا خولقێنەرەو بەرهەمەکانی پڕ بەرەکەتەو تەقدیمی کتێبخانەی کوردی کردوە • یەکێ لە شاهکارەکانی (دائرةالمعارف)ی کوردیەو ، رۆمانی پاشایان کوشتو رازو گەماڵو کۆردەرەیە •

حەمەبەگ دوای ئەوەی حوکوومەتی عێراق دامەزرا کردیان بە ئەندامی دامەزراندنی پارلەمان لە ساڵی ١٩٢٩ دانیشتوانی قەزای کفریی لەگەڵ سەعیدوەنداویدا هەڵیانبژاردن بۆ ئەنجومەنی پارلەمان لە بەغدا پێوەندیی

---

(١) حەمەبەگ کوڕێكو دوو کچی هەبوە . محەمەدسەعیدجافو بەهیەو پەریخان . پەریخانیان کۆچی دوایی کردوە . محەمەدسەعید جاف ساڵی ١٩٢٦ لە دێی کەلار هاتۆتە دنیاوە . یەکێکە لە رۆشنبیرە ناسراوەکانی کورد ژمارەیەکی زۆر وتارو نووسینو چیرۆکی هەیە . لە پەنجاکانەوە شوێن‌دەستی لە نووسیندا دیارە . ئێستاکە سەرگەرمی نووسینی یادداشتەکانیەتی . لە راستیا مەوسووعەیەکی یەکجار بەکەڵك دەردەچێ•

لەگەڵ رۆشنبیرانی ئەو سەردەمەی کورد ئەکاو لەگەڵ ئەو مرۆڤانـەدا بـە نامەنووسین هەوڵئەدات کە مافی رەوای گەلی کـورد بەئاربـەدەستـانی ئینگلیزو عێراق بسەلمێنن و تەنانەت یادداشتیان بۆ (عصبە الامم) نووسیوەو لەو نووسینانەدا داوای حوکوومەتی فیدرالییـان بۆ کوردستـانی عێـراق کـردوە •

لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٢٩ نوێنـەرانـی پارلەمـان : عەبدوڵـلا محەمەد موفتیی نوێنەری لیوای موصڵ ، جەمـالبابـان نوێنـەری لیـوای هەولێرو ، محەمەدسەعید حاجی حسەین و محەمەدجاف نوێنـەرانی لیـوای کەرکووکـو ، سەیفوڵلاخەندان و صەبری عەلیئاغا نوێنەری لیوای سلێمانـی یادداشتێکیان دایە سەرەکوەزیران عەبدولموحسـین سەعـدوون • لــەو یادداشتەدا لە بارەی بەجێنەهێنانی ئیدارەی حوکمی هەرێمی کوردستـــان نارەزایی خۆیان دەربڕیوەو داوایان کردوە کە ئامۆژگاریەکانی (عصبة الامم) لەو بارەوە بەجێبێنن[٢] •

لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٣٠ نوێنەرانی کورد دووبارە یادداشتێکیان لە بارەی کێشەی کوردەوە داوە بە مەندووبی سامیی بەریتانیاو هەروەها لە مانگی مارتی ١٩٣٠دا بۆ بەجێهێنانی مافی گەلی کورد نامەیەکـی تریان بـۆ سەرەکوەزیران نووسیوە• [٣]بـە بۆنەی ئـەوەوە بە یاداشتێکـی گـرنگ

(٢) یادداشتی سەرەوە لە راپۆرتێکی دەوڵەتی بەریتانیدا نووسراوە کە لـە بارەی عێراقەوە لە ساڵی ١٩٣١دادراوە بە (عصبة الامـم) بڕوانـە : رۆژنامەی (العهد الجدید) العدد ٢٨٥ ٢٣ تموز ١٩٨٣ . تاریخ العراق الحدیث ، عبدالرزاق الحسني بغداد . ص : ٣١٢ .
هەروەها : چیمدی ئەحمەدخواجە بەرگی ٣ل : ٥٢ ، سلێمانی ، ١٩٧٠.

(٣) هەرچەندە مێژووی وەزاراتی عێراق ناوی ئەو کەسانەی کە یادداشتـی سەرەوەیان ناودوە ، بلاونـــە کردوەتـەوە . بەلام رووداوەکـانی ئەو سەردەمەی کوردستان ئەو راستیەمان بۆ دەرئەخا کە محەمەدجاف یەکێك لە مۆرکەرانی ئـەم نامانـەی سەرەوەبوە . بڕوانـە : تاریـخ الوزارات العراقیة . عبدالرزاق الحسني . ج/٢ . بغداد ، ص : ٤٧ – ٥٣ .

ئەژمێررێت[٤] .

نەخشی حەمەجاف لە کۆنگرەی مەندووبی سامیی ئینگلیزدا لەگەڵ کوردەکانی سلێمانیو کەرکووکو هەولێر لە شاری کەرکووکدا زۆر گرنگبوەو ، دەقی وتارەکەی ئەو کۆنگرە سەنەدێکی پڕ ئەرجە لە مێژووی میللەتی کوردا[٥] .

ئەحمەدموختار جافو[٦]محەمەدجاف خاوەنی یەك بیرو ئەندیشە بوونو بەیەکەوە زۆر هەوڵیاندا کە بڕیاری (عصبةالامم) بۆ کورد بەدیبێتو هەر

---

(٤) شاعیری کورد ئەسیریی ئەم نوێنەرە کوردانەی دەستنیشانکردوەو ئەڵێ :

شەش مەردی نیشتمانی لە شەش گۆشەی وەتەن
هێشكگرن بەگیانو بە دڵ هەوڵو رەنج دەدەن
سەردەستەیە سمایلی سۆران ، جەمالبابان
نەوزادی پژدەر صاڵحبەگی جوان
بێتو کەسێ بڵێ : چۆنە حەمەدبەك ؟
سەرداری جافە نایەگوفتارو ناوونیشان

(٥) **بڕوانە : گۆڤاری ژیان . ژمارە ٢٧٥٥، رێکەوتی رۆژی ١٩٣٠/٨/١٤ .**
هەروا بڕوانە : مأساة بارزان المظلومة ، معروف جیاوك بغداد ، ١٩٥٤ ، ص : ١٠٠ — ١٠١ .

(٦) ئەحمەدموختار کوڕی وەسمانپاشا کوڕی محەمەدپاشای جافە . ساڵی (١٣١٦ك ١٨٩٨ز) لەدایك بوە . دایکی عادیلە خانموکە یەکێك بوە لە ژنە هەڵکەوتوو دیارو بەدینەکانی کورد ، کە دەستێکی باڵای بوە لە دامەزراندنی هەندێ دیمەنی شارستانێتیی لە ژیانی دانیشتوانی سلێمانیو هەڵەبجەو تا رادیەك عەشائیری جافدا . ئەحمەد لە ساڵی ١٩٢٢دا قایمقامی هەڵەبجە بوەو لە ١٩٢٤دا بوە بە نائیب لە پەرلەمانی عێراقدا ، بەڵام دوایی بەو چەشنەی خەڵکی ئەیزانن وازی لە هەموو ئەمانە هێناوە ، شاری بەجێهێشتوەو شۆڕشێکی بەرپاکردوە . چون ئەحمەد موختار لەو بیرو باوەڕەدا بوو کە دەبێت هەموو نەتەوەی کورد دەستبەدەستی یەکدا بکەنو لە پێناوی سەربەخۆییدا خەباتێکی بێوچان دەستپێبکەنو ،

بۆ ئەو مەبەستە لەگەڵ رۆشنبیرانی کوردا یادداشتو نامەو تەلگرافیان دا بە (عصبة الامم) کە ویلایەتی موصل لە تورکیا جیابێتەوەو لەو بارەوە درێغیان نەکرد ، بەڵام لە پاشان بۆیان دەرکەوت کە دەوڵەتی بەریتانیا نایەوێ کێشەی کورد بە بارێکا بکەوێو ماوەنادات لە رێگا ی گفتوگۆو نامەنووسینەوە بە ئاشتیی بڕیاری (عصبة الامم)بۆ گەلی کورد سەربگرێت • بەم هۆیەوە ئەم دوو زاتە کەوتنە تەقەلاو خەباتێکی بێوچانەوە کە شۆڕشێکی چەکداریی بەرپابکەن •

لەو کاتەدا ئەحمەد موختار بەمەبەستی هاندانی جەماوەری کوردستانەوە ئەم پارچە شیعرەی وتوە[7] •

تا رۆژی سەرکەوتن لەو رێگایە لانەدەن . لە تەمەنی ۳۸ساڵیدا بە گوللەتفەنگی دەستێکی پیس لەسەر ئاوی سیروان کوژراو جوانەمەرگ بوو .

بۆ زانین سەبارەت بە شەهید ئەحمەد موختار جاف بڕوانە : دیوانی ئەحمەد موختار جاف . د.عیزەدین مستەفا رەسوول . بەغدا ، ۱۹۸٦ ، ل : ۳۷مێژووی ئەدەبی کوردی عەلادین سەجادی ل : ٥٤٥ .

هەروا بڕوانە : وتاری شوانگەرمیانیی . بەسەردێری شیعرێکی ناتەواو مۆمێکی نیوەتەمەن . گۆڤاری مامۆستای کورد ، ژمارە : ١٤ بەهاری ۱۹۹۲ ، هەمان سەرچاوە ، وتاری حەسەن گەرمیانی بە سەردێری خوایە لە دۆستانم بمپارێزە دوژمنانم لەسەرخۆم . ژ ۱۷ـ۱۸بەهارو هاوینی ۱۹۹۳ ، هەروا شیعرو ئەدەبیاتی کوردی ، رەفیق حیلمی ، ساڵی ١٩٤٢ .

(۷) محەمەدجاف لە کۆتایی بیستەکاندا پەیوەندیی لەگەڵ چەند رۆشنبیرێکی کوردی ئەو سەردەمەو مرۆڤی ژیری ناوچەی کفریدا هەبوە ، بۆ ئەوەی پارتێك پێکبێننو لە ئەنجامدا کۆمەڵێك بە ناوی(پارتیئازادیی کوردستان)یان پێکهێنا، ئەندامانی ناسراوی ئەم پارتە بریتیبوون لە :

١ ــ رەئووفبەگی جەلالی کەرکوکیی .
٢ ــ ئیبراهیمئەدهەم .
٣ ــ شێخ محەمەدی گولانیی .
٤ ــ میرزا تۆفیق قەزاز .
٥ ــ ئیسماعیلبەگی رەواندزیی .

ئەم قەراری عوسبەیە خەڵقی ئەڵێن بۆ کورد ئەبێ
هەر قسەی رووتە قسەش ناچێتە ناو گیرفانەوە

هەروەها خۆیشیان خولیای شۆڕشی چەکداریان کەوتەسەرەوە • بۆ بەجێهێنانی ئەو مەبەستە لە پێشدا خەریکی دانانی پارتێکی رامیاریی بوونو، لە ناو عەشایردا کەوتنە جموجووڵو لە ریزی جافی کۆچەردا بنکەی

---

٦ ـ حسەین‌حوزنیی موکریانیی •
٧ ـ ئەحمەدموختار جاف •
٨ ـ عەلی‌کەمال باپیر •
٩ ـ جەلال صائیب •
١٠ـ جەمال بابان •
١١ـ سەیفوللا خاندان •
١٢ـ سەیدمحەمەدی جەباریی •
١٣ـ حازم شەمدین ئاغای زاخۆ •
١٤ـ مەعرووف جیاووك •
١٥ـ شێخ‌صاڵحی قەرەداغی •
١٦ـ عارف‌جیاووك •
١٧ـ شێخ‌جەمال تاڵەبانیی •
١٨ـ شێخ سلێمانی شاکەلیی •
١٩ـ مەلاسەعیدی موفتی کفریی •
٢٠ـ شەریف سەعیدی هەولێر •
٢١ـ سەعید وەنداویی •
٢٢ـ صاڵح زەکی بەگ •
٢٣ـ محەمەدئاغای عەبدوڕەحمان‌ئاغای سلێمانیی •
٢٤ـ تۆفیق ئاغای گەڵاڵیی •
٢٥ـ وەستاصاڵحی بەرگدوور لە کفریی •
٢٦ـ رۆستەمی محەمەدی مەحموودی رۆغزادیی •
٢٧ـ رۆستەمی محەمەدی فەتاحی رۆغزادیی •
٢٨ـ رۆستەمی حەسەنی میکایەلیی •••

بەڵام بە هۆی ئەوەوە برێك لە ئەندامانی ئەم پارتە بوونە کارمەندی دەوڵەتی تازەی عێراقو چەند مرۆڤێکیشیان کۆچی دواییان کرد ، ئەو پارتە نەیتوانی رۆڵێکی باشو دەرکەوتوو ببینێتو زۆری نەخایان رێکخراوەکەیان تێکچوو •

شۆڕشیان پێکهێناو ، له ڕێگای ئێرانەوه ویستیان پەیوەندیی لەگەڵ دەوڵەتی ئەڵماندا بگرن • بۆ ئەو مەبەستە چەند جارێك له شاری قەسری شیرین‌و ناوچەی هەورامانەوه پەیوەندییان لەگەڵ کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێراندا گرت •

ئەم سیاسەتە دژی ئینگلیزەی ئەحمەدموختار بوو به مایەی کوژرانی له لایەن دەستەیەکی نەفامەوه لەسەر ڕوباری سیروان کوژرا[٨]• هەردوکیان لەگەرمەی‌تەلاش‌و هەوڵدانی بەرپاکردنی شۆڕشدا بوون چەرخی چەپگەرد به پێچەوانەی نیازو ئاواتیانەوه وەستا له ماوەی نۆ مانگدا یەك له دوای یەك هەریەکە به دەردێکی ناوەخت کۆچی دواییان کرد •

بەڵگەیەکی تر له بارەی تێکۆشانی محەمەدجافەوه بۆ بەدیهێنانی بڕیاری (عصبة الامم) ئەم نامەیه که له کاتێکدا لەگەڵ مەعرووف جیاوکدا ئەندامی پارلەمان بوون • ئەم یادداشتەیان داوه به مەندووبی سامیی بەریتانیی سیرفرانسیس همفریز • ئەم نامەیه به پێنووسی مەعرووف جیاووك نووسراوەتەوەو دەقی ئەم نامه حەمەسەعیدجاف له سامانی کوڕی مەعرووف جیاووکی وەرگرتوه •

دەقی نامەکە :

« فەخامەتی مەندووبی سامیی سیرفرانسیس همفریز زۆرگەوره •

له پاش عەرزی ئیحتیرام :

به ناوی میللەتی کورد عەرضی خۆش‌ئامەدیی جەنابی گەورەییتان ئەکەین • ئومێدەوارین که ئەم عەرضەمان له لای فەخامەتتان پەزیرای قەبووڵ بێ‌و به حوسنی نیەتتان تەئویل بکرێ •

ئێمه که ناردراوی (مندوب)ی کوردین به لازمان زانیی ئەوی لە

---

(٨) بڕوانه : دیوانی ئەحمەدموختارجاف ، ئامادەکردنی د.عیزەدین مستەفا رەسووڵ ، بەغدا ، ١٩٨٦ ل : ٢٣ . هەروەها : شیعرو ئەدەبیاتی کوردیی ، ڕەفیق‌حیلمی ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل : ١٣ .

هەناوی هەر کوردێکدا ئەکوڵێو جۆشانەیە عەرضی جەنابی گەورەیی‌تـان بکەین ، مەعلوومی جەنابی عالیناپە کە کوردان لەو ڕۆژەوە خۆیان خستـــە پەناهی حوکوومەتی بەریتانیای گەورە دائیم موتەرەقیبی سیاسەتی بوونو [بەو بۆنەیەوە] هەرگیز موخالیفی ئەم سیاسەتە چشتێکیان لێ پەیدانەبوو ،بە ئیعتیقادێ کە ئەم سیاسەتە دەستگیری حوقووقی کـوردان ئـەبێ • ئـەم حوقووقە کە بە موعاهەداتو موقەڕەراتی(عصبە الامم) موئەیـەد بـوەو ، دیسان هەر کوردێك وای ئومێد ئەکردو ئیستــەش ئەمەل ئەکـا کە ئــەم حوقووقەی موقەڕەرەی بە ئاهەنگو تەوازونێکی راسـتو موفیـدو زۆر ڕووناكو صەریح بچێتە پێشەوە •

فەقەط چی سوود لەم موددەتی چەند ساڵەو خوصووصەن لەم ڕۆژانە صەدای هاتو هاواری قەومەکانی ترو تەوەقوفو تاریکی سیاسەت هەموو کوردێکی پەشۆکاندوە ، چونکە لەم ئەتوارو وەضعیەتە وا دەفام دێتەوە کە حوقووقی کوردان زۆر لە سستییەو بە زوبانێکی فەصیح لە دائیرەیێکـی تەنگو تاریك لە ژێر بارێکی زۆر گران ناڵانە • میللەتیش کە خزمەتکاری سیاسەتی فەخیمەیە بە دڵێکی ئاتەشینو سۆزان مونتەظیری لوطفی عالیتانەو، هەرچەند ئەسلافی فەخامەتتان ، وەکوو (سیر هانری دوبسن) بە موژدەی خۆش میللەتی صەبرو تەسکین کردبوو ، ئۆمێدمان وایە کە عەهدی جەنابی سامیتان بە عینایەتی گەورەییتان عەهدی ڕووناکیی حوقووقی کوردان بێ •

ئیتر زۆر حورمـەتو ئیشی کـوردان پێویستی مەرحەمـەتی جەنـابی گەورەییتانە ، قوربان[9] •

نا‌ردراوی کەرکووك — نا‌ردراوی هەولێر

حەمەجاف — مەعرووف جیاووك

حەمەجاف لە ڕۆژی ١٩٣٤/٥/١ دا لەتەمەنی ٣٩ساڵیدا بە نەخۆشیی ریخۆڵەکوێرە کۆچیدوایی کرد •

---

(٩) بڕوانە : گۆڤاری ڕەنگین ژمارە ٦٣ی‌ساڵی ١٩٩٤ ل : ١٨ •

داودبـەگی جـاف

داودبەگ لە ساڵی١٩٠٥زدا لە میرەدێ لەدایك بوە • ئەم زاتە پیاوێکی شۆخ‌و شەنگ‌و گفت‌ولفت شیرین‌و ئازاو چاونەترس‌و قسەلەڕوو بـوە • فەراسەتێك‌و زیرەکییەکی تایبەتیی تیـا بوە • باوەڕێکـی زۆر بەهێزی بـە کوردایەتیی هەبوەو لەو بڕوایەدا بوە کە کـورد ئەگـەر دەستی تەفـرەقەو دوودڵیی‌و جیاوازییان لە نێواندا نەبوایە زوو بە قۆناغ ئەگەیشتن • هـۆی هەرەسەرەکیی دواکەوتنی نەتەوەی کورد هەر ئەم دەردەکوشندەیەیە •

داودبەگ زمانی کوردی‌و عەرەبیـی‌و فارسي‌و تورکیـی بـەڕەوانیی دەزانی‌و ، زۆربەی شیعری شاعیرانی فارسی زمانی لەبەربـوو • داودبەگ شۆڕەسواری شەڕی ئاوباریکە • لەو شەڕەخوێناوییەدا لەگەڵ کەریـم‌بەگی براگەورەیی‌و حەمەمین‌بەگی برازایدا ئازایەتیەکی زۆریان نواند ، تا رادەیەك دوای تەواو بوونی شەڕ بە سوودی شۆڕشگێڕانی کورد بە سەرۆکایەتیـی شێخ مەحموودی نەمر • شێخ مەحموود لە پیاهەڵدانی جەنگاوەرەکاندا کـە هێزی دوژمنیـان شکانـد ، فەرمووی : « داوود شێرە شێـر»[10] ئەمـەی ئاشکرایە بەگزادەکانی جاف تادواهەناسە لەگەڵ شۆڕشی شـێخ مەحمـوودا مانەوە •

بۆ روونکردنەوەی چەند هەڵوێستێکی ئازایانەی داوودبەگ پیـش شەڕی ئاوباریك‌و ، پاش ئەو شەڕە کورتە باسێك ئەکەین :

کاتێ کە میریی لە نیازی کەریم‌بەگ‌و براکانی لە سـاڵی ١٩٣١دا کـە ئەیانەوێ هاوکاریی لەگەڵ شێخ مەحمـوودا بکەن ، بـۆ بـەرگریی ئـەم

---

(١٠) بۆ زیاترزانین لە بارەی شەڕی ئاوباریك بڕوانە شۆڕشەکانی کـورد ، عەلائەدین سەجادیی ل : ١٣٨ . هەروەها : رەنگدانەوەی شەڕی ئاوباریك لە شیعری کوردیدا ، کاروان ، ژ : ٨٧ ، حوزەیرانـی سـاڵی ١٩٩٠ ، ل : ٣٢ ــ ٤٢ .

هاوکارییە میریی دەستی کردە پیلانگێڕانو نەخشەکێشانو بۆ بە ئەنجامگەیاندنی نەخشەکەیان مودیر ناحیەی شیروانە رۆیشت بۆ لای کەریمبەگ لە دێی کەلار ، نامەیەکی رەسمیی کفریی داپێی کە تیایدا داوایان لێ کردبوو بچێ بۆ کفریی بۆ راوێژکاریی •

کەریمبەگو براکانی کاتێ گەیشتنە کفریی میریی گرتنیو خستنیە زیندان ، لەو کاتەدا داودبەگ لەگەڵ محەمەدئەمینبەگدا بۆ ئامادەکردنی عێلیجاف ، بۆ بەشداربوون لە شۆڕشی شێخمەحموودا رۆیشتبوون بۆ ناو خێڵاتی جاف • کاتێ کە خەبەر گەیشتە داودبەگ کە کەریمبەگو براکانی گیراون ، بە پەلە لەگەڵ چەند چەکدارێکی جافدا خۆی گەیاندە ناوچەی سەرقەڵا ، چون بیستبووی کۆلۆنێل لاینی ئینگلیز راوێژکاری حوکوومەتی عێراق بۆ هەرێمی کوردستان ، لە کەرکووکەوە هاتبوو بۆ کفرییو بەو ئامانجەوە پەیوەندیی لەگەڵ سەرەك هۆزەکانی جافدا بکا کە پشتیوانیی لە شۆڕشی شێخ مەحموود نەکەن • داودبەگ بەو سوارانەوە ئابلووقەی سەرقەڵا ئەداتو کۆلۆنێل لاینو قایمقامی کفریی ئەگرێتو ، پێیان ئەڵێ : تا براکانم بەرەڵلا نەکەن ئێوە لای هۆزی جاف بارمتەنو ، ئەگەر درێژە بە زیندانیکردنیان بدەن ژیانتان ئەکەوێتە مەترسییەوە •

ئیتر بەو جۆرە کۆلۆنێل لاین ناچار دەبێ لە سەرقەڵاوە ئوتومبێلێ بنێرێ بۆ کفریی ، کە کەریم بەگو براکانی لە زیندانەوە بێنێ بۆ لای داودبەگ • داودبەگ پاش ئەوەی براکانی بە چاوی خۆی ئەبینێ لاینو قایمقام بەرەڵلا ئەکاتو ، دوای ئەم رووداوە کەریمبەگو براکانی ئەچنە پێشوازیی شێخ مەحموودەوە ، دوای ئەوەشەڕی ئاوباریك دەقەومێ کە لە پێشەوە باسمانکرد •

هەروەها لەسالی ١٩٤٣زدا شەڕێك لە نێوان جافو تاڵەبانیدا لەسەر ماڵو موڵكو زەوی دەقەومێ•لاین ئەو کاتە راوێژکاری سوپای بەریتانیا بوە

له کەرکووك • بە هۆی قایمقامی کفرییەوە داوای هاتنی کەریم بەگ و داوودبەگ ئەکا • کە لە رۆژی ۲/۸/۱۹٤۳دا لە دایرەی لاین ئامادەبن • کەریم بەگ و داوودبەگ دەسبەجێ ئەڕۆن بۆ کەرکووك • ئەوکاتە شەفیقی ئەحمەدئاغا سکرتێری لاین بوو، لە شەفیق ئاغا ئەپرسن: هۆی داواکردنەکەیان چیە ؟ لە وەڵامدا ئەڵێ : پەیوەندیی لە گەڵ کێشەی ئێوەو تاڵەبانیدا هەیە • هەرچۆنێ بێ کەریم بەگ و داوودبەگ ئەچنە لای لاین • ناوبراو زۆر بەگەرمیی خێراتنی کەریم بەگ ئەکات ، بەڵام بە پێچەوانەوە بەرانبەر بە داوودبەگ زۆر گرژو مۆن ئەبێ • لاین بێ پێچ و پەنا وتی : داوودبەگ تۆ پیاوێکی زۆر خراپی و ئاژاوەگێڕی • باشم لە یادە لە ناوچەی کفریی من و قایمقامت دەسگیرکرد ، ئێستاش بە ئارامیی دانانیشیت و هەوڵ ئەدەی لە قەزای کفریی و ناوچەی جافدا ئاژاوە بنێتەوەو ئەم شەڕەی لە نێوان تاڵەبانی و جافدا رووی داوە تۆ هەڵت گیرساندوە • ئەگەر هەواڵی ئەم شەڕی تاڵەبانیی و جافە بگاتە گوێی گۆبلزی وەزیری پڕوپاگەندەی ئەڵمانیا یەکسەر ئەڵێ شۆڕش دژی حوکمی بەریتانیا لە عێراق پەیدابووەو ! ئەیکاتە بەڵگەیەکی سیاسی دژی بەریتانیا • تۆ پیاوێکی رەق و سەرکەشی و پیاوی رەقیش گورج ئەشکێت • وا ئاگادارتان ئەکەم ئەگەر جارێکی تر شەڕ لە نێوان جاف و تاڵەبانیدا رووبدا دوورتان ئەخەمەوە بۆ ئەفریقای باشوور ، ئەگەر تۆ بە چەکتا ئەنازیی من سەدان تۆپ و فڕۆکەم هەیە •

داوودبەگ لە وەڵامیدا وتی : جەنابی لاین ، من رێگام لە جەنابتان گرت خۆ بۆ چەتەگەریی نەبوو ، خوانەخواستە رووتتان کەمەوە یان نیازێکی خراپی تر • گرتنی ئێوە لە لایەن منەوە هۆیەکی رامیاریی هەبوو • چون ئەو کاتە ئێمە هاوپەیمانی شێخ مەحموود بووین و ئەم مەسەلەیەیش هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ شەڕی ئێمەو تاڵەبانیدا نیە • ئەم شەڕە من هەڵم نەگیرساندوە ، بەڵکو تەماحی شێخ وەهابی تاڵەبانیی بەرپای کردوە •

چون ئەیەوێت موڵکی باوباپیرمان داگیربکاتو ، ئێمە تا دواتنۆکی خوێنمان لەسەر مافی خۆمان بەر گری ئەکەینو ، کە هەڕەشەم لێ ئەکەیت کە چەکت هەیەو تۆپو تەیارە ، بێگومان تۆ ئەتوانی هەموو شتێك لەگەڵ ئێمە بکەی ، چون تۆ نوێنەری بەریتانیای گەورەی کە حاکمی عێراقە ئیمڕۆ ، بەڵام ئەگەر ئەم سیفەتەت لێ لابەن تۆ ناتوانی هیچم لێ بکەیت ، چون دڵت بەوە خۆشە ئازاری ئێمە بدەیت فەرموو ئەمر بکە هەرچی زووتر بمانگرنو دوورمان بخەنەوە !

داوودبەگ لە سەرەتای چلەکاندا کە نوێنەری کەرکووك بوو لە پەرلەمانی عێراقدا لەو کاتەدا بۆ چارەسەرکردنی زۆر لایەنی دواکەوتووی باری ژیانو گوزەرانی کۆمەڵایەتیی کوردەواریی قسەی خۆی بێپەروا کردوەو ترسی نەخستوەتە بەر خۆی ، تەنانەت خوێندەوارانو رۆشنبیرانی کورد هەڵوێستی خۆیان لە زاری ئەوەوە بە میریی ئەگەیاند • کە میریی بڕیاری لە سێدارەدانی چوار ئەفسەرەکەی دا ، هەندێ لە پیاوماقووڵانی کورد شەوو رۆژ خەریکی ئەوەبوون ملی ئەو نیشتمانپەروەرانە لە پەتی دوژمن رزگار کەن ، داوود بەگ پێشڕەوی ئەو هەوڵدەرانە بوو • کە کار لەکار ترازا خوڕخوڕ فرمێسکیبۆ ئەڕشتن •

داوودبەگ پشتوپەنایەك بوو بۆ گەلێ لە نیشتمانپەروەران ، ئەوەبوو هەر لە چلەکاندا توانیی بەڕێز حەمەئەمین دەربەندفەقەرەیی لە مەترسیی رزگار بکاتو لە پەنجاکانیشدا بۆ مامۆستای جوانەمەرگ حەسیب محەمەدبەگ هەوڵێکی زۆری داو دەنگی گەیاندەکاربەدەستان[11] •

داوودبەگ لە ساڵی ١٩٥٩دا لەگەڵ عەبدولکەریم قاسم تێکچوو کە ناسیاری بوە بە بۆنەی تێکچوونی ناوچەکەیانەوە ، عێراقی بەجێهێشتو چوە خاکی ئێرانەوەو لەوێ زۆری رێز لێگیرا ، بەڵام کاربەدەستانی

---

(١١) گۆڤاری رەنگین ژمارە (٤١)ساڵی ١٩٩٢ ل : ١٦ ــ ١٨ •

حوكوومەتی ئێران دەسەڵاتو هاتوچۆی کوردی بۆ ماڵی داوودبەگ بـۆ قووتنەچوەو ، وشیارییان خستۆتە سەری کە ڕێگە نەدا کورد هاتوچۆی بکەن • بەڵام داوودبەگ بەوپەڕی ئازاییەوە لە وەڵامی سەرۆکی ساواکی غەربی ئێراندا ئەڵێ : من نامەردیم لە عێراقدا قوبووڵ نەکرد ، بۆیە بوومـە پەناهەندەی ئێوە ، بڕوا بکە نامەردیی لای ئێوەیش قوبووڵ ناکەمو هەرچی زووتر وڵاتەکەتان بەجێئەهێڵم • سەرەنجام کە مەسەلەکە تەشەنـەی کـرد ناچار وازیان لێ هێناو بە زەرەری ئەوان کارەکە دوایی هات •

لە ساڵی ١٩٦٦زدا لە ماوەیەکی کورتدا داوودبەگ تووشی نەخۆشیـی خوێنبڕژانی گەدە بوو و لە بیمارستانی (میهری‌تاران)دا کۆچی دوایی کردو ، لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکەیان هێنایـەوە بۆ کوردستانی عێـراقو لـە گۆڕستانی بنەماڵەی بەگزادانی جافو خێڵی جافدا بەخاك سپێردرا •

داوودبەگ لە ژیانیدا سێ ژنی هێناوە ، دوانیان لە بەگزادەی جـافو یەکێکیان لە تاڵەبانیەکان • سەرداربەگ کـوڕە گەورەیەتی بەڕاستیـی توانیویەتی جێـی باوکـی پڕکاتـەوە • براکـانی تری بریتـین لـە : دارا ، سالار[١٢] ، سەربەست ، سەروەت ، سەریـاس ، شەهریـار ، سەرچـڵ ، نەوزاد • چوار کچیشی هـەن بە ناوی : گـەلاوێژ ، خورشیـد ، تابـان ، سەرگـوڵ •

زۆرکەس لە بەگزادەکانی جـاف ، وەك خوالێخۆشبـوو حەسـەن فەهمی جاف کە ئەدیبو نووسەرێکی زەبردەستی کـوردبوو ، هـەروەهـا ئەحمەدبەگی حەمەسالحبەگ[١٣]، بورهان‌جاف، ئەنوەری جەمیل‌بەگی جاف

(١٢) سالاری خوالێخۆشبوو کەپیاوێکی هەڵکەوتوو بوو لە سـاڵی ١٩٧٩ دا لە لایەن حوکوومەتی ئێرانی خومەینییەوە بێ‌گوناه کوژرا .

(١٣) حەمەصالحبەگ دوو کوڕی بوە ئەحمەدبەگو عیزەت بەگو لە بنەماڵەی بارام‌بەگییە ، ساڵی١٨٩٧ز لە دایك بوەو ، تەمووزی١٩٧٣ لە بەغـدا کۆچی دوایی کردوە . ئەم زاتانە کوڕو کچین : حـەمەڕەشیـدبـەگ ، جەمیل‌بەگ وەفاتیان‌کردوە . محەمەدئەمین بەگو پەروێزبەگو حەمەدبەگو هۆشیاربەگ

...لە ڕووداوەکانی شۆڕشی مایسی(١٩٤١)دا کە لەو بڕوایەدا بوون هەلو مەرجێکی باش بۆ کورد پێکدێنێ بە نامەو تەلگراف تەئییدی ئەو شۆڕشەیان کـــــردوە .

وە لـە پـارتە کوردیـەکانـا وەك حـیزبی‌هیواو بزوتنـەوەی کوردا هاوبەشییان‌کردوە . لەم زاتانە ئەتوانین ناوی مستـەفابەگی کەریم‌بـەگ‌و خوالێخۆشبوو ئەنوەرجاف‌و ، مینەجاف‌و ، مەحموود بەگی ڕەزابـەگ‌و ، شەوکەت‌بەگی ئەحمەدبەگی مەحموودپاشـاو ، بورهان‌جـاف‌و عەلی‌بـەگی حسەین‌بەگی حەسەن‌بەگ ناوبرێن[١٤] .

زۆربەی کوڕانی ئەم زاتانە لەم ڕۆژانەدا بێ‌لایەن‌و خەریکی ژیانـــی ئاسـایی خۆیـانن .

دکتۆر حەسەن جاف

لەحەیاتان . کچەکانی : ڕەعنا ، ئەختەر ، پەریخان ، نەسرین شەونم . عیزەت‌بەگ ئـەم‌زاتانـەی لێ‌بەجێ‌ماوە : ئەمجەدبـەگ ، ماجیـدبەگ ناجی‌بەگ ، بەهجـەت‌بـەگ ، لـە کچیش : طەلعـەت‌و ، بـەدیعـەو ئامنەو ، عالیەو ، پەروین .

(١٤) بڕوانە: بیرەوەریەکانی ژیانم ، مسقەفا نەریمان ل ٨٣ ـ ٩٢ هەروەهـا ڕەنگین ژمارە ٦٦ سالی ١٩٩٤ وتاری فائیق هۆشیار ، یەکەم ئاهەنگی جەژنی نەورۆز .

(١٥) لە بەڵگەنامەگانی (میرزا ملکم خان)دا هەندێك زانیاریی هەیە کە تیشك ئەهاونە سـەر هەندێ باری ژیانی محەمەدپـاشـای جـاف‌و لە کاتـی کتێبەدا بوێرابوو ، بۆ ئـەوەی خوێنـەر ئاگاداری ئەوانـەیش بێـت‌و سوودیشیان لێ‌وەربگیرێت .. لێرەدا تۆماری دەکەین :

«...ولی بار رسما تبلیغ میشود و بابعالی خالی از مناسبت ندیده در تلغرافنامه مزبوره صریحا مندرج داشته است که از امور معوقـــه متراکمه است فقره جناب شیخ عبیدالله افندي ومسئله محمد بیگ جاف وچون اطلاع خاطر محترم جناب مستطاب اشرف از مراتب لازم بود به ترقیم وتصدیع این مراسله پرداخت زیاده زحمت نمی‌دهد ٢٥ شهر ذی حجه ١٢٩٠ امضاء » .

لە جێگەیەکی دیکەدا هاتوە :

←

«...اما مسئله محمد بیگ در این باره دوستدار بهیچوجه نمی‌داند دولت عثمانی چه ایرادی به اولیای دولت علیه ایران وارد می‌توانند آورد . اولا عشیرت جاف ورؤسای آنها تبعه خالصهٔ دولت عثمانی نبودند بلکه فیما بین دولتین متنازع فیه بودند . چندی در خاك عثمانی توطن کردند حالا بعضی از آنها بمیل خاطر خودشان بدون هیچ قسم تشویق‌و ترغیب بوطن اصلی خود معاودت نمودند و دولت ایران تا امروز بهیچوجه اسبابی که موجب امید کامل آنها تواند شد محض ملاحظه حسن همجواری با دولت علیه عثمانی فراهم نیاورده‌است لیکن کارگزاران دولت علیه عثمانی هر قسم عشیرت صحیحه‌و [ب] خالصه دولت علیه ایران که بخاك عثمانی رفته‌اند فورا کمال تصاحب و حمایت را از آنها نموده نظیر انواع تلطفات و نوازشات می‌دارد و هر قدر مطالبه او با تبعید آنها از سرحد ایران می‌شود بهیچ قسم تمکین نکرده چنانچه اگر سیاهه اسامی این قبیل اشخاص را بخواهید دوستدار حاضراست که با اسم و رسم و تاریخ‌و موقع با سواد تحریرات رسمیه که مبادهله شده است باستحضار آنجناب جلالتماب برساند در اینصورت که سفارت ایران اینقدر امور معوقه درخاك عثمانی داشته باشد و این طور فضاحت‌و قباحت از عبدالرحمن اقای هرتوشی با تجاوز حدود در خاك بوقوع رسیده باشد و اینقدر از تبعه و عشایر صحیحه ایران‌را تصاحب نموده در سرحد اسکان بدهند ایا در نظر انصاف جای این دارد قرارنامهٔ که باید مبنای رفتار طرفین بدون عایق‌و سکته واقع شود . مشروط بجزئی امورات معوقه سفارت و فقره شیخ عبیدالله‌و محمدبیگ جاف که قرار همه از روی کمال حسن نیت‌و حقانیت داده‌شده است بشود و دوستدار یقین دارد که وکلای دولت عثمانی بعد از اطلاع از مضمون این مراسله تجویز این نوع شروط وقیدرا نکرده از برای اجرای هر نوع منظورات حقه خودشان در ایران اقدامات منصفانه در امورات متعلقه به ایران را شرط خواهند دانست لاغیر» .

(مجله بررسیهای تاریخی ش ۱ سال ٥ اسنادو نامه‌های تاریخی ، مجموعه اسناد میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله ص ٥ـ٦) .

چەند وێنەیەك

وێنەی چەند لاپەڕەیەك لە دەستخەتی (تەئریخی جاف) کە خەتی خوالێخۆشبوو رەزابەگی جافە ٠

رەزابەگی فەتاحبەگی حەمەپاشا مرۆڤێکی خوێندەوارو خەتخۆش بوە ٠ ئەم نەوانەی لێ بەجێماوە : ~~خوالێخۆشبوو~~ خالیدبەگ ، مەحموودبەگ ، عەلیبەگ ، قادربەگ ، بەهرامبەگ ٠ ئەمنەخانم ، حەپسە ، رەعنا ، خدیجە نیهایەت ، پەروین ٠

هەتا ئێستا لە کوردستانا کە زور بە دەستەلات واقتدار وصاحب

امر بون ... گم نکردایە وداخل صحیفە تاریخ بودایەن یوا ایمەش تسهیلات

رە بوخصوصا بومن کە اوم کیتیبە اەنوسم نارەحەتی یەکم نە اەبو دە

لە کمال سهولت دا بوم تواو اەبو اەمە تی پەڕی امرو کە زمان

زانینە وحکومتی فخیمەی انگلیس کە هاتوتە عراق بواسطەی تلاشی

اەم حکومتەوە کە بو زیادی زانین وکردنەوەی مکتب و پێگەیاندن

منداڵەکانی عراق لە کورد وعرب براستی شایان توصیفە اما من

خوم دورەی مکتب وتحصیلم تی پەڕاندوە اسف بوحالی لەمەوبر

آیا بوخوم وآیا بوباتی تی پەڕیدەکان وامەم بە مصلحت زانی

بو تسکینی خوم واە وانی تریش بو عشرتی جاف کە عشرتا ایمەیە

ولە اەوان ایمە جودی بوینەتەوە ومدتی حوت صدسال

لەمەوبەر باوک وباپیری ایمە لەوان استفادەی مالی د

دولت ونفوذیان کردوە هم بونادی اەوان وبونادی

بعض لە اجدادی خوم بینیتەوە بیکەم بە کیتیبی بونادی

له راسته‌وه بۆ چه‌پ : داودبه‌گی جاف ،ره‌زابه‌گی جاف ، كه‌ریم‌به‌گی جاف ، عه‌بدوڕه‌حمان‌به‌گی جاف .

ئه‌م وێنه سالی ~~١٩٨٣~~ له كه‌لار له لایه‌ن (ادموندس)وه گیراوه .

١٩٢٩

تەئریخـــی جـاف

••• خۆیان کە لە خاکی کوردستانا ، کە زۆر بەدەسەلات‌و ئیقتیدارو صاحیب ئەمر بوون ، گوم‌نەکردایەو ، داخلی صەحیفەی تەئریخ‌بوایەن ، بۆ ئێمەیش تەسهیلات ئەبوو • خوصووصەن بۆ من کە ئەم کتێبە ئەنووســـم ناڕەحەتییەکم نەئەبوو ، لە کەماڵی سوهوولەت‌دا بۆم تەواوئەبـوو • ئەمـە تێ‌پەڕی •

ئەمڕۆ کە زەمانی زانینەو حوکوومەتی فەخیمەی ئینگلیس کە هاتۆتـە عێراق ، بە واسیطەی تەلاشی ئەم حوکوومەتەوە کـە بۆ زیادیـی زانیـن‌و کردنەوەی مەکتەب‌و ، پێگەیاندنی منداڵەکانی عێراق لە کوردو عەرەب[1] بەڕاستیی شایانی تەوصیفە • ئەمما من خۆم دەورەی مەکتەب‌و تەحصیلـــم تێپەڕاندوە • ئەسەف بۆ حاڵـی لەمەوبـەر ، ئایـا بۆ خـۆم‌و ئایا بۆ باقـی تێپەڕیوەکان • وە ئەمەم بە مەصلەحەت زانی بۆ تـەسکینی خـۆم‌و ئەوانی تریش بۆ عەشـرەتی جـــاف ، کـە عەشرەتـی ئێمەیـەو ، لە ئـەوان ئێمـە جوێ‌بووینەتەوەو ، موددەتی حەوتصەد ساڵ لەمەوبەر باوك‌و باپیری ئێمـە لەوان ئیستیفادەی ماڵ‌و دەوڵەت‌و نوفووذیان کردوە ، هەم بۆ ناوی ئەواز‌و بۆ ناوی بەعزێ لە ئەجدادی خۆم بمێنێتەوە بیکەم بە کتێبێ‌و ، ناوی بنێم (تەئریخی‌جاف) •

وە ئەم کتێبە بە سێزدە فەصڵ بەیانی ئەوضاع‌و ، ڕەووش‌و ، حەرەکاتی گەورەکانی جاف‌و ، عەدەدی نفووسی جاف‌و ، طایفەکانی جاف لە خاکـــی

---

(١) لێرەدا (دەیکا)یەك هەبێت باشترە .

ئێرانو عیراقداو ، هاتنی جاف لە ئێران بۆ کوردستانی بابانو ، گەڕانەوەیان بۆ ئێرانو ، دووبارە هاتنەوەیان بۆ ولاتی بابانو ، شەڕێ کە لە بەینی خۆیانا واقیع بوەو ، لەگەڵ ئەو طایفەو عەشایرانەی کە دراوسێیان بوون •• بوویانەو ، جێگەی کوێستانیان لە ئێرانو ، جێگەی زستانیان لە لیوای سلێمانیو لیوای کەرکووكو ، جێگەی ئەو طایفەکانی ئێرانیان لە ویلایەتی کرماشانو سنە ، کە مەشهوورە بە ولاتی ئەردەلان ، تێدا بەیان بکەم •

فەصڵی ئەوەڵ :

بەیانی عەدەدی طایفەکانی جاف لە ئێرانو لە کوردستانی باباندا کە داخڵی عێراقە • ئەم عەشیرەتە بە عوموومی پێیان ئەڵێن جافو ، ئەم طایفانە ئیسمیان ئەمەیە :

طایفەکانی جافی بابان :

ئیسمی فیرقە : میکایەڵی ، شاتری ، ڕۆغزادی ، تەرخانی ، باشکی ، هاروونی ، صەدانی، کەماڵەیی، بەداخیی، عەمەلە، عیسایی گەلالی ، نەورۆڵی ، یەزدانبەخشی ، وەلی ، نەژوێنی ، مەسۆدی ، شێخ ئیسماعیلی ، صۆفی وەند ، تاووگۆزی ، میراولی ، پشتماڵە ، سمایل‌عوزێری ، بێسەری ، چووچانی ، تیلەکۆ •

ئەم چەند طایفە لە جافەکانی ئێران جوێ بوونەوەو هاتوونە شارەزوورو خاکی بابان ، کە داخڵی عێراقەو ، طایفەکانی جاف کە لە ئێران ماوەتەوە ئەمەیە(٢) کە ئەینووسم :

قوبادی ، باوەجانی ، ئیمامی ، یەناخیی ، قادرمیروەیسی ، طایشەیی ، کۆیك ، نێرژی ، دەروێشی ، وەڵەدبەگی ، دەلەژێری ، کۆکۆیی ، زەردوویی ، عەلی‌ئاخەیی ، پەپڵیی ، تاووگۆزیی ، دووڕوویی ، کوێرەکیی •

---

(٢) ئەگەر لێرەدا بنووسرێ :(ماونەتەوە ئەمانەن کە ئەیان‌نووسم) باشترە •

فەصــڵی دوەم

ئەم طایفانە لە ناو خۆیانا چەند فیرقەیەو ، ناوی گەورەی فیرقەکانی کـــێن ؟

میکایەلیی چوارفیرقەیە : محەمــەد ئەلی‌وەیسیــی ، رەشوبۆریــی ، شوانکارە ، ئالیی‌بەگیی •

فیرقەی محەمەد ئەلی‌وەیسیی ، تەخمینــەن دانیشتــووو گەڕیاویـان هەزار ماڵ ئەبن • حەوصەدیان گەڕیاون‌و ، سێصەد ماڵیان دانیشتــوون • گەورەیان رۆستەمی حەسەنی حاجی قادرەو ، میرزای حاجی حسەینــەو ، عەلی حاجی قادرە •

دانیشتوەکانیان لە ئاژداغی دەلۆو ، کچان‌و ، طەرەفی ژاڵەو ، رەباطو کارێزەو ، کۆیك‌و ، ناحیەی تانجەرۆ ، چ لە طەرەفی عەربەت‌و ، قەراڵیی‌و ، چ لە طەرەفی نەمەڵ‌و ، بێ‌پوورەو ، قسرد ، دائەنیشن • تەخمینەن ئەم فیرقە سێصــەد سوارو سێصەد پیــادەی موسەللەحیــان ئــەبێ • لــە رێگــەی زوستانەیانەوە کە سەگرمەو دەربەندئاوداری باصەڕەیە ئەچنە قــەرەداغ‌و ، لەوێوە ئەچنە ناحیەی تانجەرۆو ، لە رێگەی پووشێنەوە داخڵی ناحیــەی سرۆچك ئەبن‌و ، لە رێگەی گزێ‌تاری‌دەرەوە ئەچنە قزلجە ،کە ناحیــەی پێنجوێنە • لە طەرەفی سەری باپیرە ، کە شیمالی پێنجوێنــە ، رەش‌دەوار هەڵئەدەن • لەوێوە ئەچنە چەمی بێسان‌و رەشیدو ، لە چــەمی بێسانــەوە

داخلی خاکی ئێران ، که مەحەلی هاوین و،[٣] ناوی نەکەرۆزو کەلی خانە لە بەینی بانەو سەقزدایە ئەمێنن •

فیرقەی دوەم کە رەشوبۆرییە : ئەم طایفە وەکوو محەمەدئەلیوەیسیی بوون • سی سال لەمەوبەر خۆم بۆ تەکالیفی عەشیرەتیی چوومەتە ناویان ، زۆر بە تفاق و دەوڵەمەندو صاحێبسوار بوون • بیست سال لەمەوبەر لە تەك عەسکەری تورکا بەشەڕ هاتن ، نزیکی بیست عەسکەریان لە تورکەکان لە شارباژێڕ کوشت و ، تورکەکانیش لەوان نزیکی بیستکەسێکیان کوشت • لەم خوصووصەوە دووچاری فەرتەنەیەکی گەورە بوون • بەشی گەڕیاویان زۆر کەم بۆوەو ، زەرەری مەڕو بزن و باقی حەیواناتیان بوو ، مەئموورەکانی لیوای سلێمانی بە چاوی دوشمنیی تەماشایان ئەکردن • زۆر نوقصانیی هات بەسەریانا • ئێستە گەڕیاویان دووصەد ماڵ ئەبێ و دانیشوویان سێصەدو بەڵکو چوارصەد ماڵیش ئەبێ و ، ئەمانە لە طەرەفی مەملەحەو قەیتوول و ، دەرەبایز و ، ئیمامشاسوار و ، صەدوبیست و ، زڕگوێزەڵە و ، زڕگوێز لە ناحیەی تانجەرۆ دائەنیشن و ، گەڕیاویان لە ڕێگەی دەربەندئاودار و سەگرمەوە ئەچنە قەرەداغ و ، لەوێوە ئەچنە ناحیەی تانجەرۆ و ، لە پشت سلێمانیی و وێلەدەرەوە ئەچنە شارباژێڕ و ، لە چەمی ئاشانەوە ئەچنە سەر ڕێی پیرێژن گلێنی تاریدەرو ، لەوێوە داخلی ناحیەی قزلجە کە پێنجوێنە ئەبن و ، لەوێوە ئەچنە سەر باپیرەو ، لەسەر باپیرەوە ئەچنە چەمی رەشیدو بێسان و ، داخلی خاکی ئێران ئەبن و ، لە مەوقیعی حەمەئەلیوەیسیی ، لە بەینی سەقزو بانەدا دائەنیشن و ، گەورەی ئەم فیرقە محەمەدخان سلێمان ئەحمەدخیبالیی و ، فارسی عەزیز مەردان و مەجیدمەردان و مەحموودیوسفە

---

(٣) لێرەدا (ئەبن)ێك ببێ باشە .

ئەمڕۆ صەد سواریان ئەبێ‌و ، دووصەد پیادەی سیلاحداریـان ئـەبێ زۆر لە زەمانی پێشـوو کـەمترن •

فیرقەی سێیەم کە شوانکارەیە : ئەم فیرقە صەدو پەنجا ماڵ گەڕیاویان ئەبێ‌و ، دانیشتوویشیان صەدو پەنجامال زیاترە • دانیشتوویـان وان لـە هەشەزین‌و ، کوورەگەچینەو ، گۆپتەپەی سەنگاوو ، ژاڵەو ، دوودەرو ، لە ڕێگەی ڕەشوبۆریی‌و حەمەئەلی وەیسیوە ئەچنە سلێمانی ، لە طەرەفـی ئاوبارەو ئاشەسپیی ئەبن‌و ، لەوێوە بە گۆیژەدا ئەچنە گەڕەدێ‌و ، چەمـی ئاشان‌و ، داخڵی ناحیەی پێنجـوێن ، هەروەکـوو حەمەئـەلی‌وەیسیـی‌و ، ڕەشوبۆریی ئەچنە خاکی ئێران‌و لەجێی ئەوانا دائەنیشن‌و ، گەورەی ئـەم فیرقە ڕەمەزانی بەخشەو ، ناصری مەحموودە ، صەدسوارو صـەد پیـادەی تفەنگداریان ئەبێ‌و ، ئەم فیرقە لە ناو میکایەڵی‌دا زۆر ئازاو دڕن •

فیرقەی چوارەم : ئاڵی‌بەگییە • ئەم فیرقەیە گەڕیاویان صەدو بیست ماڵ ئەبێ‌و، دانیشتوویان لە سەنگاوو لە تانجەرۆ صەدو پەنجا ماڵ ئەبێ • حەفتا سوارو هەشتا تفەنگداریان ئەبێ • گەورەیان حەمەصالحی حاجـی نـادرو حەمەخورشیدی حاجی شاسوارو حەمەطالیبی برایەتی • ئەمانە عەینـەن وەکوو حەمەئەلی‌وەیسیی‌و ڕەشوبۆریی ئەچنە تانجـەرۆو ، لـەو ڕێگـەوە ئەچنە پێنجوێن‌و خاکی ئێران • ئەم فیرقە پیاوی موسوڵمانیان زۆر بوو و ، خۆم گەورەکانیان کە دیومن زۆر پیاوی چاك بوون‌و ، حەزرەتی مەولانـا خالید ، کەئیحتیاجی بە تەعریف نیە ، لـەم فیرقـەی میکایەڵییەیـە ، کـە ئاڵی‌بەگییان پێ ئەڵێن‌و ، شاعیری مەشهووری کورد کە جـەنابی (نالی)یـە ئـەویش لـەم فیرقەیـە •

وە بەعزێ فیرقەی تر وەکوو میرەیی ، کاکلی ، رژدەیی ، ئاخەسووریی، ئەمانەش میکایەڵیـن‌و ، ئەمانـە لەبەر کەمـیی لە نـاو باقـیی فیرقەکـانا شارراونەتەوە • عومووميان تەخمینـەن دووصـەدو پەنجـا ماڵ ئەبـن‌و ،

نیوەیان دانیشتوو ، نیوەیان گەڕیاونو ، بە ئیعتیباری عومووم پێیان ئەڵێن میکایەلیی • ئەم طایفە سی ساڵ لەمەوبەر زۆر تەرەفییان بوو، لە حەد بەدەر دەوڵەمەند بوون • خۆم لە فکرم دێ باوکم کە فەتاحبەگە لە تەڵ عەبدوللاپاشادا کە بەشی گەورەی میکایەلیی لەحسابی تەقسیماتی ئێلی کە لە بەینی بەگزادەدا کرابوو عایدی عەبدوللا پاشابوو، بۆ ژمارەی بزنو مەڕیان چوونە ناو میکایەلیی عەدەدی حەیوانیان گەیشتە صەدوبیست هەزار سەرو ، خۆم لە باوکم ئەبیست ئەیفەرموو : سیهەزار سەر شارراوەیان زیاتر بوە • ئێستە ئەو دەوڵەتەیان نەماوەو لەو سەرەدا[٤] تەخمینی میکایەڵییان بە پێنجیەکی عەشرەتی جافی مرادییان[٥] ئەکردو ، تەخمینەن صەد ماڵی وای تێدابوو کە هەزار لیرە پارەی نەقدی ببێو ، زۆری سەرخێڵەکانیان حاجی بوون ، پارەی زۆریان بوو ، ئەچوون بۆ حەج • سی ماڵی وا لە ناو میکایەڵییا بوو کە صاحیبی رەووگ بوو ، یەعنی کە صەد مایەنی یەڵخیی بوو لە صەحرادا • ئێستە لەو ماڵانە چواریان نەماوە • حاجی قادر ، کە باوکی حەسەنی حاجی قادرە ، بە تەنها سێصەد مایەنی یەڵخیی بوە ، لەمەوبەر کە وەها دەوڵەمەند بوون پیاوی چاکیان زۆر بوو ، ئەمما ئێستە کە فەقیر بوون خراپیان زۆرە • ئەوسا دزیان نەبوو ئێستە پەیدایان کردوە • وەقتە بنووسم بەقەدەر گەلاڵیی دزیان هەیە •

طایفەی دوەم : شاترییە • ئەمانیشە طایفەیەکی گەورەن لە ناو جافدا لەناو خۆیانا بە چوار کۆمەڵ ناوئەبرێن : کۆمەڵی برایمیی ، میروەیسیی ، وردەشاتریی ، یوسوجانیی • کۆمەڵی برایمیی ئەبن[٦] ، دووصەد ماڵ گەڕیاوو دانیشتووشیان صەد ماڵ ئەبن • گەورەیان حەمەی مەحموودو

---

(٤) (لەو سەردەمەدا)یەو ، بە هەڵە وانووسراوە •

(٥) ئەگەر (مرادیی)بێ رەساترە •

(٦) ئەم (ئەبن)ە نەبێ باشترە •

حەمەی برایمە • دانیشتوەکانیان لە باوەنوور داخڵی ناحیەی شێروانەو ، لە دزیایش لە ناحیەی وارماواو ، لە کەلی دووڕانو ئەطرافیان لە ناحیەی خورماڵ دانیشتوون • ئەمانە کەرِیاویان لە رێگەی ملەخوڕنوو لەو کانی ئەللاوە دەچنە چوار مِلان لە ناحیەی سەنگاو • وە لەوێوە لە ملەی پەیکولی یەوە ئەچنە ناحیەی وارماواو ، لەوێوە ئەچنە ناحیەی خورمال لە لای سەیدصادق لە شارەزوورو ، لە رێگەی چەقانو چەوتانەوە ئەچنە ملەکەوەو ، لەوێوە داخڵی ناحیەی پێنجوێن ئەبن لە بەردەمی مەسوود • بەرامبەری پێنجوێن ئەبەزنو ، لە خەڵوزەوە ئەچنە شلێرو ، لەوێوە ئەچنە خاکی ئێران ، لە رێی سوورەتوان ئەچنە جێگەی خۆیان ، کە کوڵو دۆزەخدەرەو کانیفەرانگێزە • دە سەعات لە سنەوە دوورە •

کۆمەڵی دوەم : میروەیسیی ، گەرِیاویان دووصەد ماڵ ئەبیو ، دانیشتوویان صەد ماڵ ئەبیٚ • حەمە فەرەجی ئاغەو قادری پیروەیس گەورەیانن ، ئەمانە عەینەن وەکوو برایمیی لەو رێگەوە ئەچنە ئێرانو ، لە کەژی سوڵطانئاخزۆتی ئەمێننەوەو ، ئەمانە شانزە سەعات لە سنەوە دوورنو ، دانیشتووی ئەمانە لە ناحیەی شێروانەو لە دزیایش ، کە داخڵی ناحیەی وارماوایەو ، لە قەرەتەپە ، کە داخڵی ناحیەی خورماڵە ، دانیشتوون

کۆمەڵی سێیەم : وردە شاتری یە • گەرِیاویان صەدو پەنجا ماڵ ئەبنو ، دانیشتوویان هەم صەدو پەنجا ماڵ ئەبن • ئەمانیشە لە رێگەی دوو کۆمەڵی پێشوو ئەچنە خاکی ئێران لە قاویلبەگو شاقەڵاو طەرەفی هەزارکانیی دائەنیشنو ، چواردە سەعات لە سنەوە دوورنو ، دانیشتوەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە طەرەفی کانی چەقەڵو ، لە بانی خێڵانو کانیسارد کە داخڵی ناحیەی وارماوانو ، لە سوەیلەمشو هەیاس ، کە داخڵی ناحیەی خورماڵن • گەورەی ئەمانە فەرەجی حەمەی رەسووڵو ،

حەمەی خوسرەوو ، یەك دوو پیاوی ترن ، وەکوو حسەینی حاجی محەمەدو سلێمانی حەمەی رەسوول •

کۆمەڵی چوارەم : کەیوسوجانیە • ئەمانە گەڕیاویان صەد ماڵ ئەبن و، دانیشتوویشیان صەدو بیست ماڵ ئەبێ • ئەمانە لە رێلەی داری خلە کە ها بەسەر گژی سێدارەوە ئەچنە ناحیەی وارماوا ئەسەر رێی ئەو سێ کۆمەڵەکەی ترو ، لە عەینی رێگەی چەقان و چەوتانەوە ئەچنە پێنجوێن و لەوێوە ئەچنە خاکی ئێران و ، لە کوێستانی ئێران لە کەلێباو مێشوولە هەوار دائەنیشن و ، پانزە سەعات لە سنەوە دوورن • وەلێ و ، نەژوێنی و ، کەرۆیی • ئەم فیرقە بچکەلانە صەدماڵێ ئەبن هان لە ناو ئەم کۆمەلانیی[7] شاتری یا وەکو شاتری حسێب ئەکرێن ، ئەم طایفە بە عومووم کە پێیان ئەڵێن شاتریی چوارصەد سوارو چوارصەد پیادەی تفەنگداریان هەیە ، گەڕیاوو دانیشتوویان ...[8]

رۆغزادیی ئەبێ بە چوار فیرقە : کۆمەڵی حەمەجان ، کۆمەڵی سەرحەد ، کۆمەڵی رۆغزاد ، کۆمەڵی سمایڵ • کۆمەڵی حەمەجان گەڕیاویان سێصەد ماڵ ئەبێ و ، دانیشتووشیان صەد ماڵ ئەبێ • گەورەی ئەم فیرقە رۆستەمی حەمەی مەحموودو ، حەمەفەرەجی باوەجان و ، رەشیدی باوەجانە • ئەمما بۆ ناو کۆمەڵی خۆی رۆستەم لە گشتیان گەورەترەو ، سلێمانی حەمەجان ئەویش گەورەیانە ئەمما وا لە ئێران دانیشتوە ، بوە بە صاحیبی هەشت نۆ دێ لە مەحاڵی خورخورەداو ، ئەم چوارصەد ماڵی گەڕیاوو دانیشتوە عومووم ئامۆزاو برازاو برای یەکن و ، د انیشتووی ئەمانە وان لە سەرقەلا ، کە داخلی ناحیەی شێروانەیەو ، هەم لە زەڕایەن و ، کانیڕەش و محەمەدخانی ، کە داخلی ناحیەی وارماوان ، دانیشتوون ،

---

(٧) ئەگەر (کۆمەڵەی) بێ باشترە .
(٨) لێرەدا هەست بە ناتەواویی دەکرێت .

ئەم کۆمەڵی حەمەجانە لە ڕێی کەوەڕێوە ئەچنە بۆرمحەمەد لە ناحیەی سەنگاوو ، لەوێوە ئەچنە کۆڕیئەسپو طالەبانو ، لەوێوە لە کەلی پەیکولیوە داخلی هەردو ناحیەی قەرەداغو وارماوا ئەبنو ، لە کەنی گەورەقەلاوە ئەچنە کانیڕەشو زەڕایەنو ، لەوێوە لە ڕێی بنەجووتو دوودارەوە ئەچنە کەولۆزو ، لە کەولۆزەوە بە ڕێگەی هەرزەلەدا ئەچنە پێنجوێن ، لە بەردەمی پێنجوێن ئەبەزنو ، لە خەلووزەوە ئەچنە شەیدانو میشیاو ، وە لەوێوە بە ڕێی[درەرادا]ئەچنە خوسرەوخانو ،هانەتالەو ،مەولاناواو ، دەرەهوانو ، کەوکۆسان ،کە داخلی خوڕخوڕەو خاکی ئێرانە • وە ئەمانە هان لە بەینی سەقزو سنە[٩] پێنج سەعات لە سەقزەوە دوورن •

فیرقەی سەرحەد : ئەمانە صەد ماڵ ئەبن • ئەمڕۆ گەڕیاویان نیە هەموو دانیشتوون ، حەفتا ماڵیان وا لای خەلیفە یونس لە دزکەرەو ئەطرافیو ، سی ماڵیان وا لە قولیجانی سەرحەد • گەورەی ئەمانە خەلیفە یونسو ئەحمەدرۆستەمی ئامۆزایەتی • وە ئەم صەد ماڵە گشتیان براو ئامۆزای یەکنو دوورنەکەوتوونەتەوە لەیەك • زەلامو سواری تفەنگداریان صەد کەس ئەبن • ئەمانە پانزە ساڵ لەمەوبەر گشتیان گەڕیاو بوونو ، لەم میقدارەش زیاتر بوون ، صەدوپەنجا ماڵ ئەبوون •

کۆمەڵی سێیەم : کە کۆمەڵی ڕۆغزادە ، ئەمانە صەدماڵ گەڕیاویان ئەبیو ، دانیشتوویان صەدو پەنجا ماڵ ئەبن ، دانیشتوەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە[١٠] دێهاتی سەرقەلاو ، لە ناحیەی سەنگاو لە تەپەگەڕووسو ،بەراوگەلو دێی ئەمینی کاکەمەدو ،کوردەمیرو ، لە ناحیەی تانجەرۆ لە دێی سێتەلانو قازاو دانیشتوونو ، گەڕیاویان وەکوو کۆمەڵی

---

(٩) (سنەدا) ڕەوانترە .

(١٠) (لە دێهاتی) بێ باشترە .

حەمەجان لە پەیکولیوە ئەچنە قەرەداغو ، لەوێوە داخلی ناحیەی تانجەرۆ لە شارەزوور ئەبنو ، لە عەینی رێگەی کۆمەڵی حەمەجانەوە ئەچنە پێنجوێنو ، لەوێوە بە رێی شەیدانو مشیاوا ئەچنە جێگەی هاوینە کە سێوەسوورەو لە مەحاڵیخورخورەو ، چوار سەعات لە سەقزەوە دوورە ، گەورەی ئەمانە فەتاحی کامەرانو ، وەثمانی ئەمینو ، حەیدەری عەزیزو ، تۆفیقی محەمەدی شاوەیسە •

فیرقەی سمایل گەڕیاویان حەفتا ماڵ ئەبنو ، دانیشتوویان هەشتا ئەبێ ، دانیشتوەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە لە دێهاتی سەرقەڵاو ، بەشێکیان وان لە دێی قەڵاسوورە لە ناحیەی وارماواو ، بەشێکیان وان لە دووکانو دووکەرۆ لە ناحیەی قەرەداغو ، بەشێکی تریان وان لە محەمەدخانیو مووانو قاڵیجۆ لە ناحیەی خورماڵ • گەورەی ئەمانە مەدحەتی صاڵحی کاکەخانو ، رۆستەمی حەمەی فەتاحو ، عەولکەریمی رۆیتەنە • ئەمانە گەڕیاوەکانیان لە رێگەی کۆمەڵی حەمەجانو رۆغزادەوە بەپەیکولیدا ئەچنە قەرەداغو وارماواو • لەوێوە ئەچنە مووان لە ناحیەی خورماڵو، لەوێوە بە رێگەی کەوڵۆسا ئەچنە پێنجوێنو ، لە شەیدانو مشیاوەوە داخلی خورخورە لە خاکی ئێران ئەبنو ، ئەمانە لە طەرەفی عیساقاواو شەدەرە دائەنیشنو ، شەش سەعات لە سەقزەوە دوورن • ئەم چوار طایفە کە پێیان ئەڵێن رۆغزادیی گەڕیاوو دانیشتوویان بە هەیئەتی عومووم چوارصەدو پەنجا سوارو چوارصەدو پەنجا پیادەی تفەنگداریان ئەبێو ، زۆر ئازاو مەزبووتو شەرکەرنو ، لە ناو عەشرەتی جافدا بە ئازایی مەشهوورنو ، زۆر صاحیب نانیشنو ، ئەمرۆ پیاوی صاحیبپارەشیان زۆرەو ، زۆر مەیلیان لەسەر فەلاحەتو کەسابەت هەیە •

تەرخانیی طایفەیەکن ئەبن بە دوو فیرقە • بەشی ئەڵکو ، بەشی قاچۆڵ • گەڕیاویان سێصەد ماڵ ئەبنو ، دانیشتوویان صەدو پەنجا ماڵ ئەبێو ،

دانیشتوەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە لە طەرەفی سەرقەلاوە ، لە دێـــی زەردەو تووران‌و کانی‌ماران‌و پیازەجاڕو ، لـە ناحیـەی قەرەداغا دێـی هۆمەرقەلا عیبارەتن لەوان‌و ، لە ناحیەی وارماوا لە چیووخ‌و کانی‌کـەوەو کەریم‌ئاواو ، تەپەکەل دانیشتوون‌و ، گەڕیاویان لە رێی رۆغزادیوە ئەچنـە ناحیەی سەنگاوو لە کەلی پەیکولیوە ئەچنە ناحیەی قەرەداغ‌و وارمـاوا ، لەوێوە ئەچنە شارەزوور ، لە طەرەفی یەخشیی‌و مالوانەوە لە عەینی رێگەی رۆغزادیوە ئەچنە پێنجوێن‌و ، لە شەیدان‌و مشیاوەوە داخلی خاکی ئێـران ئەبن‌و ، جێی هاوینیان عیبارەتە لە باشورتی‌و ، کانامـەدو ، قەرەخـان‌و ، ئاڵغوزاغاج‌و ، ئەمانە شەش سەعات لە سەفزەوە دوورن ، گەورەی ئـــەم طایفە بە عوموم حەمەحەسەن‌و حەمەی شاسوارە • ئەم طایفە فیرقەیێکن لە رۆغزادیی ، یەعنی بە عوموم لە پێنج بران • تەرخـانی کـە بە نـاو جیابوونەتەوە لە بەر ئەمەیە بەشی ئەلکی پیروەیس لە قەدیمەوە خزمەتکاری گەورەی جاف بوون وەکـو بەگـزادە بێ‌و ، لـە تەکالیفـی عـەشیرەتیـی تەرخان‌کراون ، یەعنی لە تەکلیف رزگاربوون‌و ، خوصووصەن لە زەمانی ریاسەت‌و گەورەیی محەمەدپاشادا زۆر خزمەتی نومایانیان بە محەمەدپاشـا بوەو ، بەم واسیطەوە ئیسمیـان لە رۆغزایـەتیی گۆڕاوەو نـاوبراون بـە تەرخانی‌و ، ئەم طایفە گەڕیاوو دانیشتوویان بە هەیئەتی عوموومی دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگدار ئەبن • ئەمانیش وەکوو رۆغزادیی زۆر ئازاو شەڕکەرن‌و ، ئەمڕۆ زۆریش دەوڵەمەندن بە حەیوان‌و بە نەقد •

باشکیی : کـە یەك فیـرقەن صـەد ماڵ ئـەبن • وە ئەم فیرقـە لـە (شەرەفنامە)دا ، کە لە هەزارو پێنجـی هیجری‌دا تەئلیف‌کـراوە ، ئەمـیر شەرەفخانی بەدلیسی کە یەکێکە لە حوکمدارانی کورد نـاوی بـردوون ، ئەمانە دانیشتوویان زۆر کەمە ، عەینەن لە رێگەی رۆغـزادی‌و تەرخانـیوە ئەچنە شارەزوورو لە عەینی رێگەی ئەوانەوە داخلی خاکی ئێران ئەبن • لە

ناو تەرخانی لە باشورتی دائەنیش • ئەم طایفەیە زۆر کوردن‌و ، زوانیان وەکو کوردی سێصەد سال لەمەوبەر وایە ، هیچ نەکۆڕیاوە • چل سوارو چل پیادەیان ئەبێ • ئەمانەش عەلاوەجاتی رۆغزادی‌و تەرخانین • گەورەیان خەلیفە حەسەن‌و مەحموودیاسینە •

هاروونیی : ئەمانیش ئەبن بە چوار فیرقە : کۆمەڵی سەلیم • کۆمەڵی نەدرشەیی • کۆمەڵی قارەمانی‌و خولامی •

کۆمەڵی هاروونیی : ئەمانە بە عوموم سێصەد ماڵ گەڕیاویان ئەبێ‌و ، سێصەدیش دانیشتوویان ئەبێ • دانیشتوەکانیان لە ناحیەی سەنگاو لە مەحاڵی پێبازاو لە ناحیەی وارماوا لە تووەقوت‌و ، جەرداسنەو ، گولان‌و بێ‌سەڵمێن‌و ، کانی‌بەردینەو ، قەلبەزەو ، لە دێهاتێ ، کە تابیعی مەرکەزی قەزای هەڵەبجەن ، دوو دێیان هەیە کە ناوئەبرێن بە قارەمانی‌و خولامیی‌و ، لە ناحیەی خورماڵدا تەپەزێڕینەو ، قوڵخوردو ، قەدەفەریی‌و ، ریشێن • دانیشتوەکانیان لەم دێهاتانە دانیشتوون‌و ، عایدی ئەوانەو . گەڕیاوەکانیان جێی زوستانیان پێوازەو ، لەوێوە لە رێی دەربەندیخانەوە ئەچنە شارەزوورو ، لە شارەزوورەوە لە عەینی رێی شاتریوە ئەچنە پێنجوێن‌و ، لە پێنجوێنەوە لە رێی کاسەکەلەوە ئەچنە دەشتی میل‌و چەمی چنارو ، لەوێوە ئەچنە گژی سان‌ئەحمەدو هەزارمێرگ‌و تەیناڵ‌و ، ئەم طایفە کەوتوونە غەربی جەنووبی سنەوەو ، دوانزە سەعات لە سنەوە دوورن • ئەم طایفە گەڕیاوو دانیشتوویان دووصەدو پەنجا سواریان ئەبێ‌و ، سێصەدو پەنجا پیادەی تفەنگداریان هەیەو ، ئەم طایفە زۆر ئازاو مەزبووتن • ئەمما زۆر حەز لە پیاوخراپیی ئەکەن‌و ، شەرەفنامەش وەکو واشکیی ناوی بردوون • ئەمانە گەورەیان عەلی‌محەمەدئەمین‌و ، ئەحمەدی‌حسەین‌و ، عەبدولکەریمی حاجی‌و ، عەبدولحەمیدی حەمەئەمینەو ، هەم حەسەنی حاجی قادرو حەمەطاماسە • ئەم طایفە

پانگزه ساڵ لەمەوبەر گەڕیاویان زۆر بوو • چوارصەد سواریان زیاتر بوو • لە تەك عومومی مەریوانیا دوشمن بوون و ، نزیکی حەفتا هەشتا لەسیان لێ کوشتن و لەمانیش زۆر کوژراو ، بە واسیطەی ئەم دوشمنایەتیەوە زۆر تەرەقییان کرد لە ماین و تفەنگ و فیشەك • ئیستەیش دوشمنن ئەمما شەڕ ناکەن •

طایفەی صەدانیی ئەبن بەسێ فیرقە : سەید مورادیی ، ناودیریی صەدانیی • ئەمانە چوارصەد ماڵ ئەبن • گەڕیاویان زۆر کەمە • بە زەحمەت حەفتا ماڵ بێ[11] • دانیشتوویان زۆرترە • قیسمێ لە ناحیەی قۆرەتووان و ، باقی تریان لە ناحیەی خورماڵا لە شیرەمەڕو ، گێلەك و ، شێخ مووساو ، ولۆسێنان و ، چەقەڵاوا دانیشتوون • گەورەی ئەمانە خوسرەوی مچەو ، عەبدوڵڵای رۆستەمی حەسەنە • گەڕیاوەکانیان لە رێگەی شاتریوە ئەچنە شارەزوور ، وە لە عەینی رێگەوە ئەچنە پێنجوێن و ، لەوێوە ئەچنە خاکی ئێران ، لە فەرهاداواو توودارو دووەیسە دائەنیشن ، ئەمانە لە سنەوە چوار سەعات دوورن • ئیستە زۆر بڵاون ، ئەمما بەشی زۆری دانیشتوویان لە ناحیەی خورماڵان • بە عوموم ئەم طایفە حەفتا سوارو صەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ • لە وەقتی خۆیدا طایفەیەکی گەورە بوون ، بە واسیطەی ئەمەوە کە گەڕیاویان کەم بوە ئیستە بچووك بوونەتەوە • وەکوو لەمەوبەر نەماون •

کەماڵەیی : ئەم طایفە ئەبێ بە چوار فیرقە : شیروانیی ، سووسکیی ، کەچەڵیی ، مەحموودخانە • ئەم طایفە دووصەد ماڵ گەڕیاویان هەیە ، وە صەد ماڵ دانیشتوویان هەیە • سی ماڵیان لە ناحیەی شێروانە لە گۆبان وە قەرەچیل و دوومیلان هەیە • باقیی تر لە قلرخ و دێی خەرجانەو جۆڵانن لە ناحیەی خورماڵ و تانجەرۆدان • گەڕیاوەکانیان لە رێگەی داری خلەوە

---

(11) لێرەدا (دەبن)ێك لەبیرکراوە .

ئەچنە ناحیەی سەنگاوو ، لە کەلی پەیکولیوە ئەچنە قەرەداغو ، لە رێگەی سوورەوە ئەچنە شارەروور لە طەرەفی بێستانسوور لە ناحیەی تانجەرۆ ئەبن‌و ، لە رێگەی محەمەدئەلی‌وەیسیوە ئەچنە بەرزنجەو ، لە تاری‌دەرەوە ئەچنە ناحیەی پێنجوێن‌و ، لەویوە ئەچنە خاکی ئێران کەژی کەوتەرەش . وە لە بەینی بانەو سەقزدا دائەنیشن . ئەم طایفە بە عوموم سەد سواری صەد تفەنگداریان هەیە ، زۆر ئازاو مەزبووتن لە ناو جافدا ئەدەبیان نی ئەکەن ، ئەمما زۆر وەحشین ، وەکوو سێصەد ساڵ لەمەوبەر وان ، . ئەتوانم بنووسم لەم گۆڕیانەدا کە حوکوومەتی تورك رۆیی‌و ،ئینگلیس هات‌و ، حوکوومەتی عێراق تەشکیل کرا کەمتر خەبەریان بێ‌و ، هەر تەکلیفێکی حوکوومەتی کە بێتە سەریان ئەیدەن بە دەست کوێخاکانەوە . هەروا ئەزانن خەرج‌و پیتاکی زەمانی رەئیسی جاف محەمەدپاشایە ! ئەمما لە خوصووصی نوێژو رۆژوو و ئەمانەوە زۆر قایمن‌و خەرافاتیان زۆرە . گەورەی ئەمانە سەمینی شاوەیس‌و ، فەتاحی مەحموودو ، مەحموودی‌ئەمین‌و ، مەحموودی‌حەمەی‌عیسایە .

بەداخیی : ئەم طایفە دووصەد ماڵ ئەبن . گەڕیاویان ئەمڕۆ پەنجا ماڵ ئەبێ . دانیشتوویان لە ناحیەی قۆرەتوو و هۆرێن‌و شێخان زۆرە . وە لە ناحیەی شێروانە لە باوەنوور بیست ماڵێکیان هەیە . وە لە ناحیەی خورماڵ لە قەرەتەپە هەم هەن . ئەمانە وەکوو صەدانیی لە گەڕیان کەوتوون ، کەمیان ئەگەڕێن . سی سوارو پەنجا پیادەی تفەنگداریان هەیە . گەڕیاوەکانیان لە رێی شاتریوە ئەچنە شارەزوورو ، لە عەینی رێگەی شاتریوە ئەچنە پێنجوێن‌و خاکی ئێران‌و ، لە کانی تەمرخان لە بەردەمی کەژی تۆراختەپە دائەنیشن‌و ، جێی زوستانیان هەواسان‌و قەرەچەمو قەلاتەپەو ئەلی‌پەکانە لە ناحیەی قۆرەتوو . بەحثی جێگەی زوستانی ئەوان‌و صەدانیی لە بەحثی جێگەی بەگزادەی جافدا مەعلووم ئەبێ .

گەورەی ئەم طایفە بەسەر گەڕیاوەکانیانەوە حەمەعەلی مرادخانە • دانیشتوەکانیان هەرکەس گەورەی دێی خۆیەتی •

عەمەلە : ئەم طایفە ئەبێ بە سێ کۆمەڵ • جامبازیی ، ئاخەوەیسیی ، هۆزی حەمە • ئەم سێ کۆمەلە سێصەدو پەنجا ماڵ ئەبن • گەڕیاویان زۆر کەمە • باقی تریان دانیشتوون • ئەم طایفە بە واسیطەی ئەمەوە کشتیان سوارەی تایبەتیی رەئیس‌و بەگزادەی جافن ، کە بەگزادەکان بەسەر ملکەوە دانیشتن ، تەرکی گەڕیانیان کرد ، حاڵی حازر لە دێی کەلار لای خۆم‌و براکانم شەصت ماڵیان زیاتر هەیەو ، لە دەککەوقوڵە ، کە داخلی قەزای خانەقین ، لای حاجی ئیبراهیم بەگ‌و باقی‌و ، لە کۆکس ، کە داخلی قەزای کفری‌یە ، لای ئەحمەدبەگ‌و عەلی‌بەگ‌و حەمەڕەشید بەگ پەنجا ماڵیان زیاد هەیەو ، بیست ماڵیان دووبارە لە ناحیەی شێروانە لە تازەدێ‌و قولەسوتاو لای خۆم هەیە • باقی تریان لە ملکی حەسەن‌بەگی عەلی‌بەگی مەحموودپاشاو باقیی بەگزادە لە قەزای هەڵەبجە بە بڵاویی دانیشتوون • گەڕیاوەکانیان حەفتا ماڵیان ئەبێ • بەسەر گەڕیاوەکانیانەوە حاجی محەمەدو حاجی قادری سلێمانە • ئەمما گەورەیان لە عەشیرەتی‌دا فەتاحی رۆستەم‌و ئەمینی‌محەمەدو ئەحمەدی محەمەدئەمینە • سوارەو پیادەی تفەنگداریان ئەمڕۆ لە دانیشتوو گەڕیاویان صەدوپەنجا زیاتریان هەیەو ، ئەمانیش گەڕیاوەکانیان لە رێی شاتریوە ئەچنە شارەزوورو پێنجوێن‌و ئێران‌و ، لە کوڵ‌و دۆزەخدەرەو سێ‌پەلکان دائەنیشن •

عیسایی : ئەم طایفە صەد ماڵێ ئەبن • پانزە ساڵ لەمەوبەر عومووم دانیشتوون ، لە ناحیەی شێروانەدا لە ژاڵەو باوەنوورو مامیل‌و سەیدمەحموودو بیبەڕەشەو ، گەڕیاویان نیە مەگەر دە پانزە ماڵێ نەبێ لە ناو شاتری‌دا • گەورەی ئەمانە فەرەجی کوڕی عەلی ئەمیرخانە • سی سوارێك‌و سی پیادەیێکی تفەنگداریان ئەبێ •

گەلاڵیی : طایەفەیەکی گەورەن لە ناو جافدا • ئەمانە ئەبن بە حەوت کۆمەڵ : حدروەیسیی ، بورە ، پشدەریی ، کەرمەوەندیی ، سەرلەچ ، سێزدەئاغای ئەلاییی • ئەم طایفە بە عوموومی هەزارو دووصەد ماڵ ئەبێ • دانیشتوویان زۆر ئەمە ، رەنلە بە بلاویی لە ناحیەی شێروانەو زەنگئابادو ناحیەی وارماوا لە حاصلو چاڵەی ئەیجەلیل صەدو پەنجا مالیان ببێ ، وە لە خاکی ئێران لە مەحالی خوڕخوڕەدا پەنجا ماڵێکیان ئەبێ • باقیی تریان گەڕیاونو ، ئەمانە لە رێلەی سیدارەو داریحلەوە ئەچنە ناحیەی سەنگاوو لەوێوە بە ملەی پەیکولیدا داخلی ناحیەی وارماوا ئەبنو لە رێگەی شاتریوە ئەچنە پێنجوێنو ، لەوێوە بەسەر رێی رۆغزادیو تەرخانیدا داخلی خاکی ئێران ئەبن • جێی هاوینی ئەمانە لە مەحاڵی خوڕخوڕەو سوورمووسا دوورەقەلا گاوەکەچ ، و لە مەحاڵی دیواندەرە کەلی هەواس بەکو ، هۆبە توو و ، کەلەکانو [جیران مینکایە]ئەم طایفە چوارصەد سوارو پێنجصەد پیادەی تفەنگداریان بەزیادیوە ئەبێ • ئەمما زۆر دزن • بە عوموومیی ئەم طایفە خوویان دزییەو ، دزیی ئەمانە لە ناو عوموومی عالەمی کوردو عەرەبدا مەشهوورە • عادەتەن بوە بەخووی سەریان • دە دوانزەیێ لە ئاغاکانیان وەکو کوڕانی عەباسئاغاو شەریفیفەتاحئاغا نەبێ لەم خوە بێ بەشن ، باقیی تر گەورەو بچووك بەشدارن ، عادەتەن وەکوو دەرسو تەحصیل وەریئەگرنو ، عوموومی جاف ، بەگەڕیاوو دانیشتوویانەوە ، بە دەستیانەوە هەراسان بوونو جەردەییش زۆر ئەکەن •

لەمەوبەر خۆم فکرم دێ لە ئێران سواریان بە صەد سوار تاکو زەنگانو طەرەفی تەبرێز ئەڕۆیینو کاروانیان ئەهاورد • گەورەی ئەم طایفە ئاغاکانەو بە سەر فیرقەی پشدەرییو کەریمقوبادەو ، ئاغای مەعلوومیان محەمەد ئاغاو شەریفئاغاو تەوفیقئاغاو مصطەفائاغاو محەمەد داودی مەحموود ئاغایە •

نەورۆڵیی : ئەمانەیش طایفەیەکی گەورەن لە ناو جافدا ، بە سێ کۆمەڵ ناو ئەبرێن : کۆمەلی پارچە • ساتیاریی ، بەشیحەمە • کشتیان هەزار ماڵ ئەبن • ئەمانە سی ساڵ لەمەوبەر عوموومیان گەڕیاو بوون ، لە رێگەی شاتریوە ئەچوونە کوێستان لە کەژی سانئەحمەد دائەنیشتن‌و زوستان لەم جیگەی خۆیانەدا ئەمانەوە • بنەڕانیان ئەهات بۆ گەرمیان بەشێکی بۆ قەزای کفریی وە بەشێکی تری لە کەوزەینالیی لە ناحیەی هۆرێن‌و شێخان ئەبوون • ئەمما ئیستە بە واسیطەی ئەمەوە جێگاکانیان ئەنهاری زۆرەو ئاودارەو تووتنی زۆریشیان ئەکردو ئەیکەن ، قانزاجی زەراعەتیان لە قانزاجی بزن‌و مەڕو حەیوان بەچاکتر زانی ، بە عوموم تەرکی گەڕیانیان کرد لە مەحالی گوندەو سەراوو پریس‌و بەرجۆگەی دەلێن‌و دێهاتی ئەطرافی هەڵەبجە وەکوو حەسەن‌ئاواو بامۆک‌و بەکراواو تریفە دانیشتوون •

جێگەی نەورۆڵیی دێهاتێکە کە تابیعی مەرکەزی قەزای هەڵەبجەیە • ئەم طایفە بە عوموم سێصەد سوارو حەوتصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ ، گەورەی عوموومیان بەسەر هەموویانا عەبدوڵلای محەمەدخواکەرەم‌و ، عەلی محەمەدمارف‌و ، قادری نادر ئەولحەمەدمحەمەدو ئەحمەدی ذولفەقارو خەلیفە محەمەدئەمین‌و ، حاجیمیرئەحمەدە •

یەزدانبەخشیی : ئەوانیش طایفەیەکی گەورەن لە ناو جافداو ، ئەبن بە سێ کۆمەڵ ، کۆمەڵی خالە ، کۆمەڵی بەگزادە ، کۆمەڵی مامەشەیی • بەشی خالە ناو ئەبرێن بە یەزدانبەخشیی • بە عوموم ئەم سێ کۆمەڵە حەوتصەد ماڵ ئەبن ، ئەمانیش ، وەکوو نەورۆڵیی سی‌ساڵ لەمەوبەر گەڕیاوبوون ، ئیستە عوموم دانیشتوون ، فەلاحەت‌و زەراعەت ئەکەن لە شەمێران کە موڵکی حەسەن بەگی عەلی بەگی مەحموودپاشایەو ، کەوتۆتە جەنووبی قەزای ئەڵەبجەوە ، گەورەی عوموومیان محەمەدی سانئەحمەدو ،

ئەحمەدی حسەین‌و ، تۆفیقی فەرەج‌و ، ئەحمەدی سان‌ئەحمەدو ، مەحموودی حەمەی چراغەو ، جێگەیەکی زۆر باش‌و قایم‌و هەوا خۆشیان هەیەو ، کەژی زمناکۆیان بەدەستەوەیە ، کە جێگەیەکی زۆر سەخت‌و موهیممە • ئەمانە بە عوموم چوارصەد پیادەو صەد سواریان ئەبێ دایمە گەورەکانی جاف وەکو محەمەد پاشاو ، قادربەگ‌و سلێمان‌بەگ کوڕانی کەیخوسرەو بەگ ئەم طایفەیان بۆ ئیسنادگای خۆیان لە حودوودی ئێران‌و بابانا دایان‌ناون •

وەلی‌و ، نەژوێنی : ئەم دوو طایفەیە صەد ماڵ ئەبن ، لە ناو شاتری‌دا وەکوو شاتریی حسێب ئەکرێن •

مەسۆدیی : ئەوانیش تابیعی رۆغزادیی‌و تەرخانین ، صەد ماڵێ ئەبن • حەفتا ماڵیان لە ناحیەی سەنگاو دانیشتوون ، گەڕیاوەکانیان هان لە ناو رۆغزادیی‌و تەرخانییا •

شێخ‌سمایلیی : طایفەیەکی زۆرن ، ئەوانەیان هان لە ناو جافدا ئەبن بە دوو کۆمەڵ • کۆمەڵێکیان پێیان ئەڵێن : شێخ سمایلی‌سوورەجۆو ، کۆمەڵێکیان پێیان ئەڵێن : شێخ سمایلی‌بنەجووت • هەردوو کۆمەڵەکە پێنجصەد ماڵ ئەبن • سێصەد ماڵیان کە تاقمی فەقێ ئەولایە وان لە سوورەجۆو ، دووصەد ماڵیان وان لە گرێزەو بنگردو سەراوو قالیجۆو موان‌و بنەجووت‌و بالان تەران • لە ناحیەی خورمالا دانیشتوون • مەڕو بزن‌و رەشەولاخیان زۆرزۆرە • فەلاحەتێکی زۆر چاك ئەکەن • بۆ گەنم‌و جۆو نۆك‌و نیسك‌و • تاقمی فەقێ ئەولا هان لە سوورەجۆ کە مولکی حسەین بەگی مەحموود پاشایە • ئەم دوو کۆمەڵە هاوینیان لەگەڵ جافدایە، یەعنی بە رێگەی رۆغزادیی‌و تەرخانیدا ئەچنە کەژی هەواس‌بەگ‌و هۆبەتوو • زوستانان لە باتی دەوار لە خانوودا دائەنیشن • بە هەردوولایان تەخمینەن صەدو پەنجا سوارو دووصەدو ، بەڵکە سێصەد ، پیادەی

تفەنگداریان ئەبێ • ئەم طایفەیە بەشی زۆریان هەزارو سێصەد ماڵ ئەبن هان لە ئێرانا • هاوین ئەچنە بەینی هەمەدانو قۆریەو زوستان بەعزێ سالی تێن بۆ دەوری سەرقەلاو جێگیران ، کە لە موضافاتی قەسری شیرینە •

تاوگۆزیی : دوو طایفەن : طایفەکیان وان لە جوانڕۆو ، لازمە لە تەك جافی ئێرانا بنووسرێ • ئەم طایفەکەیان وان لە پشتقەلای شەمێران • ئەمانە مولحەقاتی جافی مورادیی ـ کە عەشیرەتی ئێمەن ـ دووصەد ماڵ ئەبن‌و ، عوموومیان ئیددیعای سیادەت ئەکەن • هەموویان دانیشتوون • شاعیری مەشهووری کورد کە جەنابی مەولەوی‌یە گەورەی ئەم طایفەیە • صەد پیادەیەکی تفەنگدارو ، دە دوانزە سوارێکیان هەیە ، هان لە مولکی حەسەن‌بەگی عەلی‌بەگی مەحموود پاشادا • ئەمڕۆ گەورەیان سەیید محەمەدی سەیید عەبدوڵلای مەولەوی‌یەو ، سەیید کاك ئەحمەدو سەیید مەحموودی کوڕی سەیید عەلی مەولەوی‌یەو ، شاعیری فاضیل جەنابی مەولەوی ئەگەر تەعریفی ئەو بنووسم لەم کتێبە جێی نابێتەوە • تەصنیفی ئەو لە عیلمی کەلام‌و لە عەقایدا بە زبانی عەرەبی‌و کوردی‌و فارسیی زۆرە •

میراولی : پەنجا ماڵ ئەبن هان لە قەزای هەڵەبجەو گەرپاو نین • لە ئەطرافی نەورۆلیی پارچەدا دائەنیشن •

پشتماڵە : ئەمانە سێ تاقم بوون : پشتماڵەی حەمە پاشا ، کە بەگزادەی کەیخوسرەوبەگی‌یەو ، پشتماڵەی عەبدوڵلاپاشا ، کە بەگزادەی بەهرام‌بەگی‌یەو • پشتماڵەی قادربەگی رۆستەم‌بەگی وەڵەدبەگ ، کە بەگزادەی وەڵەدبەگی‌یە • پشتماڵەی محەمەدپاشا سێصەد ماڵ ئەبوو ، خۆشم لە فکرم دێ کە سێصەد ماڵ بوەو ، سێصەد سواری تێدا بوە • ئەمانە گشتیان خزمەتکار بوون ، ماین‌و تفەنگیان‌و ئیدارەیان لەسەر بەگزادە بوە • مەڕو بزنیان نەبوە ، بۆ گەڕیانیان گاو ئێستریان بوە ، هەچی

مەصاریفاتیان بوە لەسەر بەگزادە بوە • وەکو عەسکەر بەخێوکراون بۆ ئیدارەی جافو ئەملاك •

پشتمالەی بەهرام بەگ ، صەدو پەنجا ماڵ ئەبوون ، عەینەن ئەوانیش بۆ بەگزادەکانیان وەضعیەتیان وەکو پشتمالەی محەمەدپاشا وابوونو پشتمالەی قادربەگی رۆستەمبەگ صەد ماڵ ئەبوون ، ئەوانیش وەکو دوو پشتمالەکەی تر وەکوو عەسکەر بۆ ئیدارەی جافو ئەملاك راگیراون• ئەمانە لە وەقتی خۆیا گەڕیاو بوون • لەو وەقتەوە کە بەگزادەکان دانیشتوون ئەوانیش بە خزمەتکاریی بەگزادەکان دانیشتوون •

سمایلعوزێریی : هەشتصەد ماڵ ئەبن • ئەمانە ئەبن بە چوار فیرقە : گۆمەیی ، قەرەوەیسیی ، میرئالاّیی ، سمایلعوزێریی ، ئەمانە گەڕیاونو لە رێگەی میکایەلیوە ئەچنە نەکەرۆزو ، کەلیخانو ، پیرهۆمەران ، لە بەینی بانەو سەقزدا دائەنیشنو جێی زوستانەیان بەعزێ ساڵ لە ناو میکایەلیدا دائەنیشنو • ئەمما جێی دایمییان ها لە بەینی سلێمانیو چەمچەماڵو سوورطاشا • ئەمانە سێصەد سوارو سێصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبیو ، طایفەیەکی زۆر ئازاو بەغیرەتن • ئەمما صەد ساڵ لەمەوبەر لە جاف جیابوونەتەوەو ، ناو ئەبرێن بە ئێلیغەوارەو ، تەکالیفیان لەگەڵ جافدا نەبوە •

صۆفی وەند : ئەمانیش صەدماڵێ ئەبن ، پیاوی ئەولاّپاشا بوون . ئەگەڕیان وەکوو جاف • ئیستە عوموومیان دانیشتوون ، نزیکی شەصتماڵێکیان وان لە ناحیەی شێروانەو ، بیستماڵێکیان وان لە ناحیەی قەڵخانلوو ، بیست ماڵیان وان لە هووانە نزیکی سلێمانی •

بێسەرییو چووچانیی : ئەمانە چوارصەد ماڵ ئەبن وان لە ناحیەی سرۆچك لە دۆڵی گەلاڵ دانیشتوون بە زستانو ، لە هاوینا لە تەك جافدا ئەچن بۆ کوێستانی ئێران •

تیلەکۆ : صەدماڵێ ئەبن • پەنجا ماڵیان گەڕیاون وان لە ناو ڕۆغزادیی و تەرخانیداو ، ئەوی تری لە ناحیەی شێروانە دانیشتوون • ئەم طایفە هەشتصەد ماڵیان وان لە ئێران لە مەحالی خوڕخوڕەو باشماخا دائەنیشن •

فەصڵی سێیەم

بەیانی طایفەکانی جاف لە جوانڕۆ کە داخڵی ئەیالەتی سنەیەو ، ئەوانەیان کە هان لە ئەیالەتی کرماشانا :

قوبادیی : هەشتصەد ماڵ ئەبن وان لە جوانڕۆدا گەڕیاون‌و ، دانیشتوویشیان هەیە لە جوانڕۆو مەحاڵی خۆیانا • بە هاوین ئەچنە کەژی شاهۆو بەنی‌گەز • ئەمانە ئێلی حەبیبوڵلاخانن ، سێصەد سوارو سێصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ •

باوەجانیی : ئەمانەش هەزارو پێنجصەد ماڵ ئەبن ، بە هاوین ئەچنە بەنی‌گەزو شاهۆ لە تەك قوبادی‌دا ئەچنە چەمی خاناشوورو [لوشە] ئەمانەش پێنجصەد سوارو پێنجصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ ، ئەمانە بە عومومیی رەعیەتی حەبیبوڵلاخانن •

ئیمامی‌و یەناخیی : ئەوانیش پێنجصەد ماڵ ئەبن • ئەم طایفەش ئێلی حەبیبوڵلاخانن‌و ئەمانیش بە هاوین ئەچنە بەنی‌گەزو شاهۆو زوستانان دێنە پشتی کەژی شنروێ بە رووی ئێرانا تا سەرچەمی سیروان دائەنیشن •

قادرمیروەیسیی‌و تایشەیی : ئەم دوو طایفەشە جافن‌و داخڵی ئەیالەتی کرماشانن • زوستان لە سەرقەڵاو جێگیران تا ژووری فۆرەتوو دائەنیشن‌و، بە هاوین ئەچنە دالاهۆ • ئەم دوو طایفە هەشتصەد ماڵ ئەبن بەگەڕیاوو دانیشتوویان • گەورەی طایشەیی ئەلی سولطانە ، هەردوو لایان سێصەد سوارو ، سێصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ‌و ، گەورەی قادرمیروەیسیی مستەفای مەحموودنەظەرە •

کۆیك‌و ، نێرژیی : ئەمانیش داخلی ئەیالەتی کرماشانن ، بە زوستان لە زەهاو دائەنیشن‌و ، بە هاوین ئەچنە دالاهۆ • گەورەی ئەمانە ڕەزاخانی کوڕی یارەویس‌سولطانەو ، ئەمانە دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ‌و ، هاروونیی لە تەك ئەم دوو طایفەدا یەك ڕەگن ، لەیەك جیابوونەتەوە •

دەروێشیی‌و ، وەڵەدبەگیی‌و ، دەلەژێریی : ئەم سێ طایفەیە وەڵەدبەگییان پێ ئەڵێن ، هەرسێ طایفەکەیان شەشصەد ماڵ ئەبن • گەورەی ئەمانە بەهرام بەگی کوڕی فەتاح‌بەگی سەعید بەگە • ئەمانیش داخلی ئەیالەتی سنەن • بە هاوین ئەچنە بەنی‌گەزو کڕێوەو دەوڵەت‌ئاواو ، زوستان دێنە سەرقەڵاو جێگیرانو ، طەرەفی شەواڵدڕەو ، کەلی تیلەکۆ • دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ‌و زۆر ئازاشن •

کۆکۆیی‌و زەردۆیی : ئەم دوو طایفە وان لە جوانڕۆ ، سێصەد ماڵ ئەبن • پیاوی وەکیلی جوانڕۆ عەبدولغەفووربەگن‌و بە هاوین ئەچنە شاهۆو ، پەنجا ماڵیشیان وان لە قەزای هەڵەبجەو ، زەردۆییش محەللەیەکیان لە کرماشان هەیە •

عەلی‌ئاخەیی‌و پەپلیی : ئەم دوو طایفەیە دووصەد ماڵێ ئەبن ، عەلاوەجاتی وەڵەدبەگی‌و طایشەیی‌و قادرمیروەیسین •

تاوگۆزیی ئێران : پێنجصەد ماڵ ئەبن ، ئەمانیشە ئێلی حەبیبوڵلاخانی جوانڕۆن ، بە هاوین ئەچنە بەنی‌گەزو کڕێوەو ، شاهۆ ، دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ • عوموومیان پیاوی حەبیبوڵلاخانی جوانڕۆن ، لە تەك تاوگۆزیی خاکی عێراقا یەکێکن‌و ، زوستانیش دێنە نزیك پشت‌قەڵای شەمێرانو گومەو پشتە •

دڕۆیی : سێصەد ماڵ ئەبن‌و ، ئەمانیش بە هاوین ئەچنە شاهۆ ، گەڕیاون دانیشتوویشیان هەیە ، گەورەیان فەرەجی فەتاحە ، کە مەشهوورە

به فەرەچوڵڵاخان • صەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ ، زۆر ئازاشن •

کوێرەکیی : صەدماڵێ ئەبن لە ناحیەی هۆرێنو شێخان دائەنیشنو • لە بەر ئەمە لە پێش تەحدیدی حودوودا داخڵی ئێران بوە ، لە تەك جافی ئێرانا بەحشمکردنو ئەمانە گەڕیاو نین ، ئیستە داخڵی خاکی عێراقن •

حەبیبوڵڵاخان کە رەئیسی قوبادیی و ، باوەجانیی و ، تاوگۆزیی و ، ئیمامیی و ، ئێناخیی بوە (٣٤)سیوچوار کوڕی بوە ، عومووومیان سوار بوون ، نزیکی دە کوڕیان صاحێب پشتماڵەو بەشیان لە ئێلا بوە • سیانیان لە گشتیان قابیلتر بوون ، مصطەفاخان ، محەمەدبەگ ، کە لەقەبی ئەمیر ئەسعەدە ، محەمەد تەقیبەگ • حەبیبوڵڵاخان بیستو پێنج سال لەمەوبەر مردوە • کوڕی گەورەی کە مصطەفاخان بوە جێداری بوە ، زۆر تەرەقی کردو عومووومی جوانڕۆی کەوتە ژێردەستو ، هەرچە جافی جوانڕۆ بوو تەکلیفی ئێلیی و عەشیرەتییان وەکو طایفەکانی خۆیان ئەیاندایەو ، ئەو دێهاتانەی کە ئێستە وان بە دەست کوڕانی جەعفەر سوڵطانی حاکمی هەورامانی لهۆنەوە گشتی بەدەست مصطەفاخانەوە بوون تاکو پانزە ساڵ لەمەوبەر • ئیقتیداری گەیشتە ئەدەرەجەیێك عەشرەتی هەمەوەند ، کە حوکوومەتی تورکیان تەضییقکردبوو بە خراپەکردنو جەردەیی ، حوکوومەتی تورك لە پاش ئینقیلابی سلانیكو مەشرووطییەت دوو ساڵ خەریکی تەدبیر بوو بۆ تەربیەی هەمەوەند ، میقدارێکی زۆر عەسکەری پیادەو سوارە لە ژێر قوماندەی مەظهەربەگی میرئالاداو عومووومی عەشایرەکانی لیوای کەرکووكو لەشکری جاف سەوقی چەمچەماڵیان کرد • هەمەوەندەکان عومووومی فیرقەکانیان لە چەمچەماڵو بازیان دەرچوونو ، چوون بۆ جوانڕۆ لای مصطەفاخان ، ئەویش بە

بەگزادەو گەورەکانی هەمەوەندی وت : ئەگەر عومووم لای من دائەنیشن عوموومتان ئیدارە ئەدەم • ئەم هەزارو دووصەد سوارە بە تەواویی بوون بە تەبەعەی مصطەفاخان • لە عەینی وەقتدا عەلیئەکبەرخانی کوڕی شێرخانی کوڕی ئەسەدخانی حاکمی سنجاویی لە تەك سەردار موظەفەری حاکمی کەڵهوڕ ، کە داودخانە ، بەشەڕهاتن ، عەلیئەکبەرخان هاواری ناردە لای مصطەفاخان ، مصطەفاخانیش پەنای دا ، داودخان بە عوموومی سوارەی کەڵهوڕو هەمەوەندو بێتووییوە ، وە طەلەبی ئیمدادیشی لە والیی کوردستان کردبو ، ئەویش میقدارێ لەشکری بۆ ئەنێرێ ، عەلیئەکبەرخان کە ئەم هەشت نۆ هەزار سوارە دێت بۆ سەری خەبەر ئەدا بە مصطەفاخان ، لە بێ بەختیی مصطەفا خان لەو ڕۆژەدا هەمەوەندەکان بەچوار تاقم بۆ دەوری کەرکووك‌و سلێمانیو چەمچەماڵ ئەڕۆن بۆ جەردەیی • صەد سوارێکیان لای مصطەفاخان ئەبێ •

مصطەفاخان ، لەشکری خۆیو هەمەوەند ، هەزارسوارێ ئەبا بۆ یاریەدانی عەلیئەکبەرخان، ئەبێ بەشەڕیان، لەشکری داودخان ئەشکێنن • مصطەفاخان لە وەقتی شەڕدا لەسەر ماین ئەکەوێ ملی ئەشکێ ، ڕەحیمی کاكئەوڵای عەزیزی خاڵەی هەمەوەندو زۆراو ڕاناك هەمەوەند ئەکوژرێن • کە دوو پیاوی زۆر ئازاو گەورە بوون لە ناو هەمەوەندا •

لەشکری داودخان کە ئەزانن مصطەفاخان نەماوە ئەگەڕێنەوە دووبارە ئەبێ بەشەڕیان ، صەد کەس لە لەشکری داودخان ئەکوژرێ •

بەفارسی ئەڵێن : صەدسەر بە توربەیێو یەك سەر بە توربەیێ ! حسابی مصطەفاخانیش هەروەهایە • گومکردنی پیاوێکی وەکوو

مصطەفاخان قووەتی مەعنەویی بۆ لەشکری جوانڕۆ نایێلێت ، هەردوو لەشکرەکە ئەگەڕێنەوە وە لەیەك جوێ ئەبنەوە •

له دوای مصطەفاخان گەورەیی عەشیرەتەکانیان کەوتە دەست محەمەدبەگ ، ئەو بە عەکسی مصطەفاخانی برای فیتنەیی خستە ناو براکانی، وە پانزە برای لە ناو خۆیانا یەکتریان کوشت‌و ، محەمەدتەقی‌بەگی برای ، کە بۆ ئەوە ئەشیا ناوی بچێتە ناو لاپەڕەی تەئریخەوە ، بە دەستی خۆی ، بە تەحریکی سەردار رەشیدی حاکمی رەوانسەر کوشتی‌و ! لە تەك محەمەدصالح‌بەگی کوڕی مصطەفا خانا ،کە ئەویش وەکوو باوکی پیاوێکی زۆر چاك بوو ، کردی بە شەڕ دوو برای محەمەدصالح‌بەگی بە ناحەق کوشت ! ئەمما بەسەر محەمەدصالح‌بەگا موەفەق نەبوو • محەمەدصالح‌بەگ ئێلی قوبادیی برد بۆ خۆی تاکو حەوت ساڵ لەمەوبەر بەدەستیوە بوو • محەمەدصالح بەگ مرد ئەحمەدبەگی برای زۆر پەلەپەلی کرد موقابەلەی محەمەدبەگ بکا نەیتوانی • محەمەدبەگ خۆی‌و کوڕەکەی ها بەسەر قوبادیی تاوگۆزیی‌و باقی دێهات‌و عەشیرەتەکەیەوە •

فەصڵی چوارەم

ئەم عەشیرەتی جافە کە هان لە عێراقدا بۆچی پێیان ئەڵێن جافی موراديی ؟ ئەمانە لە پێش ظاهیربەگدا لە زەمانی سەلطەنەتی صەفەوی‌یەکا ناو خەلافەتی سولطان مورادخانی رابیعدا هاتوونە کوردستانی بابان • موددەتێ لە خاکی بابان‌و شارەزووردا ئەمێننەوەو ،تیکرار ئەچنەوە بۆ جوانڕۆو جێگەی خۆیان ، گەلاڵیی ، ئەمێننەوە لە شارەزوور ناگەڕێنەوە • جافەکانی جوانڕۆو ئەیالەتی کرماشان بەمان ئەڵێن : جافی موراديی • تیکرار لە پاش موددەیێکی زۆر کە تەصادوفی زەمانی ظاهیربەگ‌و طاهیربەگ ئەکا ، کە

ئەولادی یارئەحمەدبەگی کوڕی سەیفوڵلابەگی کوڕی سەیدئەحمەدبەگی رەئیسی ئێلی جافن • ظاهیربەگ‌و طاهیربەگ لە جوانڕۆ ، کە جاف زۆر ئەبن‌و زیادی نوفووسیان ئەبێ ، ظاهیربەگ بەخۆی‌و چوارصەد ماڵ لە تەك خانەبەگدا ، کە باوکی گەورەی بەگزادەی وەلەدبەگی‌یە . دێنە بانی‌خێلان •

لە تەئریخی هەزارو صەدو پەنجای هیجریداو هاتنی ئەوەڵی جاف لە زەمانی سوڵطان‌موڕادی رابیعدا لە تەئریخی هەزارو چل‌و پێنجی هیجریدا بوە ، ئەمانە لە بانی‌خێلان ئەمێنن کە مەوقیعێکە لە لێواری سیرواندا لە بەینی ئەڵەبجەو پێبازدایەو ئەمڕۆ داخلی ناحیەی وارماوایەو ، لەوێ ئەمێننەوە •

شارەزوور کەلالیی‌و مەنمیی‌و کەلباغیی‌و کەلهوڕو تیلەکۆو بلباسی تێدا ئەبێ • نزیکی هەشت نۆ هەزار ماڵ زیاتر ئەبن ، وەکوو جاف ئیستە ئەچنە کوێستانی ئێران • ئەمانە ناتوانن بچنە ناویان لەوەڕخۆریی بکەن ، بەم وەضعییەتە هەشت نۆ ساڵ ئەمێنن ، ئەمما کەم‌کەم لە جافی جوانڕۆ دە ماڵ‌و پانزە ماڵ بۆیان دێ ئەبن بە هەزار ماڵ ، لەو وەقتەدا چل کەس جەردە لە حاکمی قەلاچوالان ، کە حاکمی بەبەیێ ، یاخیی ئەبن ، حاکمی قەلاچوالان زۆر مەطلەب ئەبێ لە لای گرتن یا کوشتنی ئەم جەردانەو ، جەردەکانیش دێن بۆ دەوری دزیایش‌و بانی‌خێلان • لە طەرەفی حوکمداری بابانەوە مەئموور دێتە ئەسەر ظاهیربەگ : ئەبێ یا ئەم جەردانەم بۆ بگری یا بکوژی وە یا نایەڵم لە خاکما دانیشی ، ظاهیربەگیش ئەڵێ بە تاقمی خۆی : ئەمڕۆ لە خاکی بابانا زۆر کەمین لازمە خزمەتێ بە حوکمداری بەبە بکەین کە لێمان مەمنوون بێ ، ئەوانیش ئەچن بۆ شوێنی ئەو جەردانە ، لای دەربەندیخانا تووشیان ئەبن ، ئەبێ بەشەڕیان هەر چل جەردەکە ئەکوژن‌و سەرەکانیان ئەبەن بۆ حاکمی بەبە ! حاکمی بەبەش لە موکافاتی

ئەمەدا بانی خیلانو نۆ دێی دزیایشیان ئەداتێ بۆ خۆیان • لە پاش ئەمە چاو ئەکەنەوەو ئەچنە قەلاچوالانو ، ئەم دێهاتانە بەدەستیانەوە ئەبێو ، حاکمی بەبە زۆر حورمەتیان ئەکرێو ، لە جافی جوانرۆ مالی تریشیان بۆ دێ لەو دێهاتانەدا دایانئەنێن • دانیشتووی ئەو دێیانە لەو جافانەن کە لە زەمانی ظاهیربەگا هاتوونو ، زۆریان لە عەشرەتی شاترین •

بەو دەلیلە کە دانیشتووی ئەو دێیانە گشتی شاترییەو شاتریش لەتەك ظاهیربەگدا لەو وەقتەدا زیاتر هاتوونەتە ئەمبەرەوە • لە زەمانی ظاهیربەگدا کەمێ قوەت ئەگرنو ، زۆر ئەبن، ئەمما ناتوانن لەبەر ئەو عەشیرەتانەی کە لە شارەزووردا بوون بچن بۆ کوێستانی ئێران • لەو زەمانەدا تاکو نانپارێزو تاریدەرو مەحالی سرۆچك هاوینان ئەڕۆیشتن • لە تەئریخی هەزارو صەدو شەصتو پێنجی هیجریدا ظاهیر بەگ بەرەحمەت ئەچێو ، قەبری ها لە فەقێجنە ، کە یەکێکە لەو دێهاتانەی کە حاکمی بەبە دای بە ظاهیربەگو گومەزەکەشی ئێستە ماوە •

برای بچووکی ظاهیر بەگ ، کە طاهیربەگە ، وەقتێ کە لە تەك ظاهیر بەگدا دێنە بانیخێلانو خاکی بابان لە پاش دوو سال خۆیو عایلەییو چەند کەسێکی تر لە ئەقاریبی ئەچنە شامو ، ئێستە لە محەللەی (صالحیە)ی شامدا ئەولادیان ماوەو ، هەموو وەقتێ کاغەذیان بۆ لای عوموومی بەگزادەکانی جاف نووسیوەو ، بۆ لای خۆشم هاتوە • سالی هەزارو سێصەدو چلو نۆ لە نیساندا عیزەدینبەگ ، بۆ صیلەی رەحم ، لە شامەوە هات بۆ لامان •

فەصلی پێنجەم

بەحثی کوڕەکانی ظاهیربەگ کە لە پاش خۆی ماونەوە :

قادربەگو سلێمانبەگ ، هەردوانیان کوڕی ظاهیربەگن • سلێمان بەگیان برای گەورە بوە • قادربەگ کە برابچووکە پیاوێکی زۆر ئازاو

سەربەدەرەوە بوەو ، تەبیعەتی زۆر گەرم بوە • وەقتێ کە طاهیربەگ ئەمریو جافەکانی ئەطراتیان ئەبێ بە هەزار ماڵ ، ئەبن بە صاحێبی سوارەو تفەنگێکی زۆر لەم-لەم خەیاتی کویستان‌و چوونی ئێران ئەکەوینە سەریان •• بە شوێنی ئیلی گەلالیی‌و گەلباغیی‌و گەهوڕو باقیی تردا تا طەرەفی حودوودی ئێران ئەڕۆن • ئەمما ناتوانن بچنە ناو ئەو عەشایرانەوە• ڕۆژێ لە وەقتی کۆچدا یەکێ لە بەگزادەی وەلەدبەگیی خالیدبەگ ناوێکیان سەگێکی ئەکەوێتە ناو کۆچی گەلالیی‌و ، سەگەکەی ناوی شێرە ئەبێ‌و ، لەو وەختەدا رەئیسی گەلالیی شێراغا ئەبێ • خالیدبەگ، بێ‌غەرەض ، سەگەکەی خۆی بانگ ئەکا ، هەرچی لە گەلالیی وایە ئەم پیاوە بە سووکیی ناوی رەئیسەکەیان ئەبا ، بە دەفعەیێ دووصەد سێ‌صەد کەس پەلاماری ئەدەنێ کلکی ئەسپەکەی ئەبڕن‌و ، نەختێکیشی لێ ئەدەن ! خالیدبەگ دێتەوە بەو نەوعە کە بەسەریا هاتوە ئەیگێڕێتەوە • قادربەگ‌و سلێمان بەگ ، کە رەئیسی ئەو هەزار ماڵە جافە ئەبن ، زۆر عاجز ئەبن‌و غیرەتی عەشیرەتیی ئەیانگرێ قادربەگ لەشکر ئەکات ، نزیکی هەشتصەد نۆصەد سوارو پیادەیێ گردئەبێ بۆی • سلێمان‌بەگی برای ئەڵێ بە قادربەگ : ئەم عەشرەتانە زۆرن‌و نزیکی پێنج‌شەش هەزار سوارو تفەنگچییان هەیە • ئێمە بەرو دوا ناگەینە هەزار کەس • رجا ئەکەم نە خۆمان‌و نە عەشرەتەکەمان بەقڕ بدەین ! بوێستە تاکو پایز ئەچینەوە شارەزوور ، خەبەر ئەنێرین بۆ جافی جوانڕۆ لەشکرێکی زۆرمان بۆ بێ ، ئەم حەقەیان لێ‌ئەسێنین‌و ، ئەم بێ‌شەرەفی‌یە لەسەر خۆمان لائەبەین • قادربەگ یێژێ بە سلێمان‌بەگی برای : ئەمە نابێ ئێمە هەر تۆزێ گەرمیمان بگاتێ خەبەر بنێرین بۆ جوانڕۆ بۆ لەشکر • ئیمڕۆ ئەم شەڕە ئەکەم ، ئەگەر فایەق بووم هەم ناوێ بۆ خۆمان‌و ، هەم جێگەو ڕێگەیێکی زیاد بۆ ئەم عەشیرەتە پەیدا ئەکەم • ئەگەر فایەق نەبووم جوانڕۆمان لە دەست

دەرنەچوە ، ئەچینەوە بۆ جێی خۆمان بۆ جوانڕۆ • ئەگەر صەد کەسیشمان بکوژرێو بڕۆینەوە ئێلی جوانڕۆ گەمەمان پێ ئالەن بلێن : لای ئێمە رۆیین بە هەتککراویی هاتنەوە ! ئەڵێن : پەلەپەلیان کرد موەفەق نەبوون • نەك هەزار کەس ئەگەر صەد کەسم ببێ ئەچم بەگژیانا !

یەکێ لە کوێخاکانی جاف بە قەرەولیو جاسووسیی ئەچێتە ناو لەشکری گەلاڵییو گەلباغییو مەنمییو ، دێتەوە ئەڵێ بە قادربەگ : هیچ مەوەستە بچۆ بە گژیانا ، تەماشای ئەوانم کردوە ئەوەر چە زۆرن ئەمما وەکوو سەگ وانە ، هەمووڕەنگن ، رەشو سپیو بۆرو بازگن • لەشکرەکەی ئێمە یەك نەوعە ، وەکوو گورگ یەکڕەنگە ، بۆرو دەمڕەشن • ئینشائەڵلا موەفەق ئەبین • لە تەك قسەی ئەم کوێخایەدا لەشکر رائەکێشن بۆ سەریان ، ئەبێ بەشەڕیان ، چونکە دەوری تەرەقیو طاڵعی ئەمان بوو بەو کەمیەوە بە نەوعێ ئەیانشکێنن شەشصەد حەوتصەد کەسیان لێ ئەکوژن • گەلاڵیی نزیکی صەدکەس تەلەفیاتو خەسارەتیان ئەبێ • ئەمما گەڵباغییو مەنمییو کەڵهوڕ زۆریان لێ ئەکوژرێو ، زۆر موفەشەق ئەبن • مەنمیی بەشێکیان بە شپرزەیی ئەگەڕێنەوە بۆ ئەطرافی سلێمانی • مەنمیی ئەو باقیەکەی تریان لە تەك گەڵباغییو کەڵهوڕدا ئەچنە لای والیی سنە کە حاکمی ئەردەلان بوە ، ئەویش لە بەینی گەڕووسو سنەدا جێگەیان ئەداتێ • کەڵهوڕو تیلەکۆ لە خوڕخوڕەو باشماخدا دائەمەزرێنێو ، گەڵباغیی لە سارالو هۆبەتوو و ، دیواندەرە دائەنێ گەلاڵیی چونکە لە رەگی جاف ئەبنو کەمیشیان لێ ئەکوژرێ •• دەخالەت بە قادربەگ ئەکەنو ئەبن بە عەلاوەجاتی طایفەکانی جاف •

ئەو شێراغا ، کە رەئیسی گەلاڵیی بوە لەو وەقتەدا ، باپیرە گەورەی حەمەئاغای رەضائاغایە کە ئیستە رەئیسی گەلاڵیـیە • رەضائاغا کوڕی عەباسئاغایە ، ئەویش کوڕی ئەحمەدئاغایە ، ئەحمەدئاغا کوڕی بارامئاغایە •

بارام‌ئاغا کوڕی شێراغایەوە، ئەو کوێخا جاسووسە جافە سوورەی نەوی‌جان بوە • کــە گەورەی طایفــەی وەلی بــوە • قادربەگ‌و سلێمان‌بەگ کــە ئەم فەتحەیان بۆ ئەکرێ زۆر تەرەقی ئەکەن‌و ، ئەو ساڵە ئەچنە کوێسان لە جێگەی ئەو عەشیرەتانەدا دائەمەزرێن • پایز کە دێن بۆ شارەزوور حاکمی بەبە زۆرزۆر حورمەتیان ئەگرێ‌و ، لە شارەزووردا ئەبن بە صاحیـــب جێگەو رێگە • بەڵێ (بەراتی‌نەجات بە خوێن نووسراوە) •

جافەکانی جوانڕۆو ئەیالەتی کرماشان کە ئەمەیان دی‌و شارەزووریش جێگەیەکی صاحیب ئاوو خەلەهاوەرەو جۆگەی بێ‌تەکلیفی زۆرە •• بــە عومووم حەرەکەتیان کرد هاتن بۆ لای سلێمان‌بەگ‌و قادر بەگ • ئــەم پانزە هەزار ماڵە لە جــاف ، گــەڕیاوو دانیشــتوو ، کە ئیســتە داخڵــی کوردستانی بابان‌و عێراقە ، ئەو ســاڵە تا بەهار عوموومیــان هاتــن لــە مەنطیقەی شارەزوورو لیــوای کەرکــووك دامــەزران‌و ، جێگــەی ئــەو عەشیرەتانە ، کە ناومان‌بردن ئیشغالیان کردو کەوتەدەستیان •

کە وەقتێ ئەم عەشیرەتانە لە ئەطرافی سلێمان‌بەگ‌و قادربــەگ زۆر بوون‌و بوون بە صاحێبی پانزە شانزە هەزار ماڵ ، بــۆ ئیــدارەکردنیــان‌و تەکلیف‌لێ‌سەندنیــان ، کــە ئەمە رەسمێکی حــەوتصەد سالیــی بوە ، بــۆ رەئیسانی جاف‌و ، هیچ حوکوومەتێ لەو وەقتەدا ، نە لە ئێران‌و ، نــە لــە خاکی بابان‌و عێراق طەڵەبی قرانێ‌و مەڕێ‌و بزنێکی لە عەشیرەتــی ئــەوان نەکــردوە ، واریداتی ئەمانــە مەخصــووص بوە بۆ ئیــدارەو گوزەرانــی خۆیان •• قادربەگ ئەساسێکی عەسکەریی عەشایریی بۆ خــۆیان دانــا ، سێصەد ماڵی لە عوموومی طایفەکانی جاف هەڵبژارد ، ناوی نان : (پشتماڵە) ماین‌و تفەنگ‌و رم‌و دەمانچە ، کە ئەسبابی شەڕی ئەو وەقتە بوە ، تەسلیمی کردن‌و طایفەی عەمەڵە کە طایفەیەکە لە جاف‌و سێصەدو پەنجا ماڵ ئەبــێ ، ئەوانیشی لە تەکلیفی عەشیرەتی تەرخان‌کرد ، صەدو پەنجاسواری داخڵــی

دەفتەری سوارەی خۆی کرد ، طایفەی بەداخیی پەنجا سواریان ماین‌و تفەنگ‌و رمی بۆ تەدارەك‌کردن • ئەوانیشی داخلی دەفتەری سوارە کرد • صەدانیی پەنجا سواری لێ مەخصوص کردن • ئەم صەدسوارەی صەدانیی‌و بەداخییە ، هەر وەکوو لە تەکلیف ئازادبوون ، وەکوو خزمەتکاری پشتماڵەو عەمەڵە ، بەرات‌و جیرەو مەعاشیان بوو ، باقیی سوارەکانی صەدانیی‌و بەداخیی ماین‌و تفەنگیان هی خۆیان بوو ، ئەمما لە وێرگوێ‌یی شەخصیی ، کە پێی‌ئەڵێن (خەرج) ، خاریج کرابوون‌و ، دایما بۆ هەموو خزمەتێکی مەجبووریی حازر بوون • لە زەمانی سلێمان‌بەگ‌و قادربەگ لە پشتماڵەو عەمەڵەو بەداخیی‌و صەدانیی پێنجصەدو پەنجا سوار سوارەی خزمەتکار دایما مەوجود بوەو ، لە طایفەی صەدانیی‌و بەداخیی صەد سواری لە خەرج‌دەرکراویش حازر بوە• وەڵەدبەگ کە کوڕی خانەبەگ بوە ئەویش پشتماڵەیێکی بوەو دایما صەدو پەنجا سوار خزمەتکاری تێدا بوە ئەو صەدو پەنجا سوارەی وەڵەدبەگەش تابیعی فیکری قادربەگ‌و سلێمان بەگ بوە • ئەگەر طایفەیێ لە جاف سەرپێچیی بکردایە بەم قوەتانە تەربیە ئەکراو ، جەزایەکی زۆر سەختیشی لێ ئەسێنرا ،وە بەڵکو لێشیان ئەکوشتن • ئەگەر چە عەشیرەتەکەیان ئیطاعەیێکی مەعنەویی‌و خالیصانەیان بوە بۆیان‌و ، خۆیان هەر تەکلیفێ کە دایێتیان زۆر لایان خۆش بوەو ، ئەساسێکی تر بۆ سەلامەتیی وەضعیەتی جاف‌و بەگزادە تیکرار قادربەگ دایناوە • ئەو دوو طایفە ، کە صەدانیی‌و بەداخیی بێ ، لە وەقتی زوستانا لە گۆڕەشەلەو ، سەنگەرو ، قەڵاتەپە ، کە ئەمڕۆ داخلی ناحیەی قۆرەتوون‌و ئەوسا خاکی ئێران بوە ، بە زوستان دایناون • لەبەر ئەمە ئەگەر لە وەقتی زوستاندا لە حوکوومەتی بابان عاجز ببێ کوتوپڕ بچێتە ناو ئەوان تاکوو باقیی جاف بۆی ئەپەڕێتەوە لە ئاوی سیروان‌و ، جێگەی ئەو دوو طایفە لە تەك جێی زوستانی قادربەگدا ، کە قەڵای کانی‌چەقەڵەوە ها بەسەر

سیروانەوە ، فاصیلە لە بەینیانا ئاوی سیروان بوەو ، ئەو دوو طایفە ئیستەیش جێی زوستانیان هەر ئەوێیە •• هەر وەکوو قادربەگ ئەم ئیحتیاطەی کردوە ، وەلەدبەگیش ، لە جێی زوستانی پێباز بوە ، طایفەیەکی لە مەیدانو کەوزەینالیی داناوە وەکو فیرقەی سەلیم لە هاروونیی، ئەمانە لە وەقتی بەهاردا لە شەکمەیدانەوە بە کەلەک ئەپەڕینەوە ئەشارەزوور • بۆ وەقتی هاوین موحتاج بەم ئیحتیاطە نەبوون ، چونکە بە عوموومی عەشایرەوە لە خاکی ئێران بوونو ، ئەم فیکرەیان بۆ ئیدارەی ئێلیو عەشیرەتیی خۆیان فیکرێکی زۆر بەرز بوە •

قادربەگ ئەولادی نەبوە ، بە بێ ئەولاد مردوە •

سلێمانبەگ دوو کوڕی بوە یەکێکیان ناوی قادربەگ بوە ، ئاوناوی مامەی خۆیو ، یەکێکیان ناوی کەیخوسرەوبەگ بوە •

فەصلی شەشەم

بەحثی کوڕەکانی سلێمانبەگە : هەردوانیان رەئیسی عوموومی جاف بوون • ئەمانە لە پاش باوکو مامەیان مودەتی پانزە ساڵ لە کەمالی دەستڕۆیندا ئیدارەی ئەم عەشیرەتەیان کرد • بەهرامبەگی میرەبەگ ، کە میرەبەگ برای بچووکی ظاهیر بەگ بوەو ، وێنەی لە ناو تەئریخی حوکمدارانی بابان کە رێکخراوی سەییدحوسەینی رەواندزییە ، هەیە •• کەوتە ناو عەشیرەتی جاف بە فیتنەییو ، حاکمەکانی بەبەیش نەیانئەویست ، کە بەگزادەی جاف نوختەموقابیلیان لە خاکی باباندا بوێستن ، کە هەم ئیقتیداری ماڵییان بوو هەم عەشیرەتێکی وەکوو جاف لە ئێرانو عێراقدا ، کە ئەوان دایما موراجەعەتیان پێئەکردن بە ئێرانو عێراقو ترسی سیاسەتیان لە ئێرانو عێراق بوو ، نەیانئەویست کە عەشیرەتی جاف تەوەسوع بکەن

له کەماڵی صولحو سەلامەتی‌دا بمێننەوەو شارەزایی لەگەڵ وەزارەتی بەغداو حوکوومەتی ئێران‌دا پەیدا بکەن .. یاریدەی بەهرام‌بەگی میرەبەگیان ئەدا لەسەر ئەو فیتنەیی‌یەو ، بەهرام‌بەگیش هەم ئامۆزای قادربەگ‌و کەیخوسرەو بەگ بوو ، هەم حیصصەیێکی گەورەشی لە بەگزادەتی ئەبردو ، خۆشی پیاوێکی زۆر ئازاو عاقڵو دەولەمەند بوە ، موەفەق‌هات بەسەر فیکری خۆی‌دا ، بوو بە رەئیسی عومووومی جاف ، قادربەگ‌و کەیخوسرەوبەگ لە ناو جاف دەرچوون ، چوونە یەنگیجەو بابۆلانو سێ ساڵ لەوێ‌دا مانەوە بە هەزار ماڵێ لە جافو پشتماڵەوە ، وەزیری بەغدا زۆر حورمەتی ئەگرتن ، ئەمما دەستی بەسەر وڵاتی بابانو جاف‌دا نەبوو ، کە ئیشیان چاك بکاو ، بەهرام‌بەگی میرەبەگ زۆر تەرەقی کردو ئەساسی گەورەیی بۆی تەواو بوو ، لە پاش سێ ساڵ عومووومی جاف کوێخاکانیان لە عومووومی فیرقەکان گردئەبنەوە ، ئەڵێن : ئێمە بە چوارصەد ماڵ فەقیرو فوقەراوە لە جوانڕۆ هاتینە ئەوڵاتی بابان لە سایەی سەعی‌و تەلاشی قادربەگ‌و سلێمان‌بەگی ظاهیربەگەوە ئەم جێگە زۆرە لەتەك شارەزووردا ئەدەستی ئێمە کەوت ، ئیستە بۆچی بە فیتنەیی بابان ئێمە وەلی‌نیعمەتزادەی خۆمان بفەوتێنین ؟ بە دەفعەیێ سێ هەزار سوارو سێ هەزار پیادە ئەبەنە ماڵی کەیخوسرەوبەگ‌و قادربەگ بێ‌پرس باریان ئەکەن ئەیان‌دێرنەوە ناو خۆیانو بە بەهرام بەگی میرەبەگ ئەڵێن : ئێمە بە صوورەتی قەطعیی تۆ بە رەئیس نازانین ، رەئیسی ئێمە کەیخوسرەوبەگ‌و قادربەگە کە کوڕی سلێمان‌بەگن‌و ، ئەگەر حاکمی بەبەش دەست لەم فیتنەیی‌یە هەڵنەگرێ ئیدارەی ئەویش تێك‌ئەدەین‌و ، ئاوەدانیی لەحوکوومەتی بەبەدا نایەڵین !

وە حاکمی بەبە لەو وەقتەدا سلێمان‌پاشای باوکی ئەحمەدپاشا ئەبێ ، کە ئەم خەبەرە وەرئەگرێ زۆر ئەکەوێتە پەلەپەل ، وەقتی بەهار کە عەشایر

عوموۆم ئەچنە شارەزوور ، خۆی بە عوموومی پیاوە گەورەکانی بەبەوە
بتە مالی کەیخوسرەوبەگ لەسەر ئاوی زەلم • زور دلخۆشییان ئەداتەوەو
،فەرموێ : لەم مەسئەلەی ئێوەدا من قەباحەتم نەبوە • برای خۆتان لەتەك
ەشیرەتەکەدا ئەمەیان کرد • ئیستە مادام خۆتانو عەشیرەتتان موافیقن من
بیچم ناوێو ، لە عوموومی شارەزوور من سێ جۆگەم هەیە کە عیبارەتن
ە : دەلێنو ، موانو ، مالوان • باقیی دارو بەردی قەزای ئەلەبجەو
ىرۆچكو پێنجوێن عایدە بە ئێوە ، عەشرەتی خۆشتان هەچی تەكالیفی
مەیە هی خۆتانە ، بەخۆڕایی لە من عاجز مەبن لازمە منیشو ئێوە[١٢] بۆ
سەلامەتیی ئیستیقلالی خاکی بەبە پەلەپەل بکەین کە دوو دوشمنی وەکو
ئێرانو وەزیری بەغدا کە چاویان تێبڕیوین بە عوموومی پیاوە گەورەکانی
بەبە وەکوو عەزیزئاغای مەصرەفو ، حاجیبەگ ، ئەحمەد بەگی
صاحێبقرانو ، عەبدورەحمان ئاغای بارچاوەش لە تەك کەیخوسرەو بەگو
قادربەگ ئیتتیحاد ئەکەن بۆ تەحکیمی مەوقیعی سلێمان پاشا، وە سلێمانپاشا
عەزیزئاغای مەصرەف ئەنێرێتە لای کەیخوسرەوبەگ ئەڵێ : من حەز ئەکەم
کە خزمایەتیەکی زیادە لە تەك ئەوانا بکەم کە دایما من لەوان ئەمین بمو
ئەوانیش لە من ئەمین بن ، داوای کچی کەیخوسرەوبەگ ئەکا ،
کەیخوسرەوبەگ ئەڵێ بە عەزیزئاغا : ئێمە ژن بە غەیری جینسی خۆمان
نادەینو ، ئەم قاعیدە وەصیەتی ئەجدادیمانە • ئەمما وەلەدبەگ ، کە یەکێکە
لە بەگزادانی جاف ، کچی هەیە بە ئەو ئەڵێم بیداتێو ، کچی وەلەدبەگ ،
پەریزادخانم ، ئەدەن بە سلێمانپاشا ، لەو کچە ئەحمەد پاشاو عەبدوڵلاپاشاو
محەمەدپاشای باوکی حەمدیبەگ لێی ئەبێ •

ئەم قاعیدە ، کە ژن بە غەیر نەدرێ ، ئیستەش دەوام ئەکا ، ئەمما لە
جینسی ئێمە ، کە بەگزادەی کەیخوسرەوبەگین ، دوو ژنمان بە سەییدداوە،

(١٢) ئەگەر (ئێوەیش)بێ رەوانترە •

یەکێکیان بە کوڕی کاك ئەحمەد، کە شێخ سەعیدی باوکی شێ
مەحموودەو ، کچێکی قادربەگی کەیخوسرەوبەگ دراوە بە شێخ فەرە
بەرزنجەو ، لەم ئاخریشەدا کچێکی سلێمانبەگی محەمەدپاشایان دا
بە جەمیلبەگی مەجیدپاشای بابانو ، ئەم قاعیدەیە هەروەك لە نـ
موتەفیـكدا جاریی بوە ، لە ناو ئێمەشا جاریی بوە ، تا ئیمڕۆ دەوا
کردوە ، بزانین لەمەولا چۆن ئەبێ ؟

قادربەگ لە تەئریخی هەزارو دووصەدی هیجریدا بەڕەحمەت ئەچێ
ریاسەت بە عوموومیی حەصر ئەبێتە سەر کەیخوسرەوبەگ . قادربە
تەنها کوڕێکی ئەبێ کە باوکی گەورەی بەگزادەی بەهرامبەگییە ، مند
ئەبێ عومری لە دەوری دوانزەدا ئەبێو ، ناوی محەمەد بەگ ئەبێ
کەیخوسرەوبەگی مامەی زۆر غەدری لێئەکاو لە جافدا بەشی ناداو ، جا
عوموومی خەرجو پیتاكو تەکالیفی بۆ خۆی وەرئەگرێ[۱۳] . دایکـ
محەمەدبەگ ، کە ناوی زوبەیدەخان بوەو کچی میرەبەگ بوە
محەمەدبەگی کوڕی ئەباتە سلێمانی لای حاکمی بەبە شکات ئەکات لـ
کەیخوسرەوبەگ . حاکمی بەبەش بە لەشکرەوە دێتە شارەزوور ، لـ
ماڵی کەیخوسرەوبەگ دائەبەزێ . عوموومی بەگزادە گردئەکاتەوە
عوموومی کوێخای جاف لە دانیشتووو گەڕیاو حازرئەکاتو ، ز
سەرزەنشتی کەیخوسرەوبەگ ئەکا ، پێیئەڵێ : ئەم کوڕە برازاتەو باوکیـ
براگەورەت بوە ، لەسەر تۆ لازمە لەتەك کوڕی خۆتا فەرقی نەکەی .
مەجبوورم لە بەر خاتری قادربەگی سلێمانبەگ هەواخواهیی ئەم کو
بکەم . ئایا لە جافو ، ئایا لە دێهاتی شارەزوورو ئەطراف ئەبێ بەشی بـ
دابنێیم . کەیخوسرەوبەگ رازیی ئەبێ بە تەقسیمی دێهاتو جاف لـ
عەشیرەتی جاف . لە طایفەی میکایەڵیی حەمەعەلی وەیسییو ئاڵیبەگـ

---

(۱۳) لێرەدا هەندێك نارەسایی لە دارشتندا هەیە .

شوبۆریی ، خاریجی شوانکاره ، به گەڕیاوو دانیشتوویانەوه ، عوموومی
ـرێ به محەمەدبەگ‌و ، له عەشیرەتی شاتریی‌و وردەشاتریی ، به کەڕیاوو
نیشتوویانەوه ، ئەویشی ئەدرێتێ‌و ، فیرقەی نەژوینی ، که عەلاوەجاتی
تری‌یه ، له تەك صۆفی‌وەنداو عوموومی نەورۆلیی ، خاریجی فیرقەی
ـمه ، ئەویشی تەسلیم ئەکرێ‌و ، له دیهاتی قەزای تەلەبجەو شارەزوور
ـندەو چروستانه له تەك قارەمانیی‌و ، غولامی‌دا ، دانیشتوو و
ڕیاویان‌و ، لەتەك رەنگاڵ‌و ، کاکردەڵ‌و ، زەردیاڵ‌و ، عوموومی وارماوا،
عیبارەته له سێداره (سیاره)و ، بیرکێ‌و ، چنارەو ، ئەحمەدبرندەو ،
ـلان‌و ، وازۆڵ‌و ، عازەباڵ‌و ، تووەفوت‌و ، جەرداسنەو ، خەنەکەو ،
ماش‌و ، سوەیلەمش‌و ، قاینەیجه ، له ناحیەی خورماڵ‌و ، دوو نەهر له
ـیەی پێنجوێن‌داو ، له قەرەداغ سێوسێنان‌و ، کەلوەش‌و ، مەسۆدیی‌و ،
ـمەتەی ئەدەنێ • باقیی تری جاف له تەك شارەزووردا وه ناحیەی
ـجوێن عوموومی بۆ کەیخوسرەوبەگ ئەمێنێتەوه •

محەمەد بەگ له پاش ئەم تەقسیماته له پشتماڵەی کەیخوسرەوبەگ
ـرئەچێ ، صەدوپەنجا ماڵ پشتماڵه بۆ خۆی دائەنێ‌و ، پیاوێکی زۆر ئازاو
ـنکەر بوه • بەگزادەی بارامبەگیی هەموویان ئەولادی ئەون‌و ، شەش
ـوڕی بوه : بارام‌بەگ ، میران‌بەگ ، ئەمین‌بەگ ، عەزیزبەگ ،
ـحمەدبەگ ، فەتاح‌بەگ • بارام‌بەگ کوڕی گەورەی بوه ، لەم ئاخریەدا
ـگزادەی بارامبەگیی به ناوی ئەوەوه ناوئەبرێن • ئەمما له تەك بەگزادەی
ـیخوسرەوبەگی‌دا ، که ئێمەین‌و ، ئەحفادو کوڕەزای کەیخوسرەوبەگ‌و
ـەمەدپاشاین ، یەك رەگ‌و ، یەك خوێن‌و ، ئامۆزاین • ئەگەرچی ئەوانیش
ـاحیب ئێل‌و جێگەو رێگه بوون وەکوو ئێمه ، ئەمما له زەمانی
ـیخوسرەوبەگەوه ریاسەتی عوموومی جاف‌و بەگزاده به دەستی
ـیخوسرەوبەگ‌و کوڕو کوڕەزایەوه بوەو ، وەقتێکیش که حوکوومەتی

تورك ولآتی بابانی گرتو ، ئینقیراضی حوكوومەتی بابان بوو ، لە تەئریخی
هەزارو دووصەدو شەصتو شەشی هیجریدا ، لەو زەمانەشەوە ریاسـەتی
عوموومیی ، کە بە ئەمری حوكوومەتی عوثمانیی بوە بەدەست بە ئزادەی
کەیخوسرەوبەگیوە بوەو ، کەیخوسرەوبەگ لە پاش ئەو تەقسیماتە تا سالی
هەزارو دووصەدو چلوچواری هیجریی ئیـدارەی عوموومـی جـافو
بەگزادەی کردو ، لەو تەئریخـەدا بەرەحمـەت چـوو • پیـاوێكـی زۆر
موسولمانو صاحیب ئیحسان بوە ، لە لیباسی حاكمیدا زۆر بێ نەفس بوەو ،
دایما دوو دەواری گەورە ، ،کە هەر یەكێكیان دە دیرەگی بوە ، بۆ فەقیرو
فوقەراو سەییاح مەخصووص بوە • عادەتا مالی وەكوو تەكیەیەكی بێ فێل
بوە • لە تەك ئەمەشدا ئوصوولی عەشایری خۆی تێك نەداوە ، وە ئەوەی
کە موحافەظەی سەطوەتی بكا لە دەستی بەرنەداوە لە لەشكـرو سـوارو
كۆمـەل • وە زۆر تـەرویجی ئەهلی علـمو تـەدریسی كـردوە • چەنـد
مەدرەسەیەكی مەخصووصی لە دێهاتـانا بوە ، بە واسیطـەی ئەمـەوە كـە
زستانان لە بەغدا نزیك ئەبوونەوەو هاوینان ئەچوونە ئێرانـەوە طـەرزی
حەیاتێكی موتەمەددینانەیان وەرگرتبوو و ، زۆر بە ثەروەتو صاحێب پارە
بوە ، بە دەرەجەییێكی وا كە سالی صەدكەسی فەقیری بە مەصـرەفی خـۆی
ئەنارد بۆ حیجازو ، نەیهێشتوە لە پشتمالەی كەسی لە مالی خۆیدا نـان
بخوا ، ئیللا لە سەر سفرەی كەیخوسرەوبەگ نەبێو ، لە پاش خۆی پێنج
كوڕی بوە : سلێمان بەگ ، قادربەگ ، عەبدوللابەگ • محەمەدبـەگ ،
عەبدوڕەحمان بەگ •

فەصلی حەوتەم

بەحثی كوڕەكانی كەیخسرەوبەگە لە تەئریخی هەزارو دووصەدو چلو
چواری هیجریدا ، سلێمان بەگ ، كە ئەرشەدی ئەولادی بوە ، ئەبێ بـە
رەئیسو لەجێی كەیخوسرەوبەگ دائـەنیشێو ، لـە تەئریخـی هـەزارو

دووصەدو چل‌و پێنجی هیجریی‌دا لەشکری والیی سنە ، کە حوکوومەتی ئەردەلانە ، دێن بۆ سەر سلێمانی ، حاکمی بەبە طەلەبی یاریدە لە سلێمان‌بەگی کەیخوسرەوبەگ ئەکا ، سلێمان‌بەگ عەبدوللابەگی برای بە دوو هەزار سواری خوصووصیی خۆیان‌و جافەوە ئەنێرێ بۆ سلێمانی ، لە گردە گرێ ، کە نزیکی سلێمانی‌یەو کەوتۆتە شیمالی سلێمانی ، لە تەك لەشکری بەبەدا لەو مەوقیعە لە تەك لەشکری ئێران‌دا ئەبێ بە شەڕیان ، لەشکرەکەی ئێران لە پاش هەشت نۆ سەعات مودافەعە ئەشکێنن ، روو بە شارباژێڕ تەعقیبیان ئەکەن ، زۆریان لێ ئەکوژن ، لە ئاخری شەڕدا گوللەیێ تەصادوفی قاچی عەبدوللابەگ ئەکا ، زۆر کەم زامار ئەبێ ، لە تەك ئەوەش‌دا کە زامەکەی زۆر بێ‌ئەهمییەت ئەبێ پێی ئەمرێ‌و ، ئیستە قەبری عەبدوللابەگ لە مەقبەرەی حاکمانی بەبە لە گردی سەیوانی سلێمانیدایە .

بۆ موحافەظەی تێکنەچوونی ئیستیقلالی بابان زۆر بەگزادە لە بەگزادەکانی جاف‌و پیاوی چاکی جاف کوژراون‌و ، بەم رەنگە رۆیون‌و خۆیان فیدای وەطەنی کورد کردوەو ، ناویشیان نیە . ئەمەش بە واسیطەی ئەمەوەیە کە ئومەراو پاشاکانی کورد موبالاتیان بە تەئریخی کورد نەکردوەو ، تیکرار ئەینووسم‌و بەیانی دلگیریی ئەکەم کە رابوردووی هەموو میللەتێ ئەچێتە غەوری تەئریخەوە ، ئەمما رابوردووی کوردی بێچارە چۆتە ژێر خاکوخۆڵی بێ‌تەئریخیەوە ! ئەگەنا ئەتوانم بنووسم بۆ موحافەظەکردنی ئەم خاکە کەمەی بابانە نیوەی میللەتەکەی خوێنی خۆی وژاندوە ، وە ناویشیان نیە .

وە ئەم عەبدوللابەگە عومری بیست‌و دوو سال بوە کوڕێکی زۆر لاوچاك‌و جوان بوە ، جوانیی‌و شەوکەتی ئەو لە کوردستانی بابان‌و ئەردەلانا مەشهوور بوەو ، لەو زەمانەدا کە جاف‌و بەگزادەی جاف داخلی خاکی ئێران بوون رەسمی حوکوومەتی قاجاریی

ئەمە بوە کە طەلەبی گرەویان کردوە لە بەگزادەی جاف بـۆ موحافـەظەی خاکی ئێران لە تەعەڕوضی جاف • ئەم عەبـدوللا بەگە چوار ساڵ هـەموو هاوینێ بە پەنجا سوارەوە چوەتە خزمەت شا لە طـەهران زۆر حورمەتـی گرتوەو ، زۆریشی خۆش گەرەك بوە ، حەتتا لە پاش کوژیانی کە بەگزادەی تر لـە جێی ئـەو ئەچێتە طەهران زۆر ئەسـەفی بـۆ ئەخـواو کاغـەزی تەعزیەی[١٤] بۆ سلێمان بەگی برای ئەنووسێ‌و ، ئـەو کاغەزە ئێستـەیش ماوەو ، عەبدوللا بەگ پیاوێکی زۆر موتەمەددین‌و ، تەحصیلی جاریی ئەو وەقتەی زۆر تەواو بوەو ، دوو ساڵ یا سێ سـاڵ لە پێش کـوژیانیا لـە کوێستانی ئێران دووچاری نەخۆشمیەکی زۆر خراپ ئەبێ • کەیخوسرەو بەگی باوکی کاغەز ئەنووسێ بۆ خزمەت شای ئێران حەکیمێکی خوصووصـی خۆی بۆ ئەنێرێ تەداوی‌یەکی زۆر چاکی ئەکاو ، لەو نەخۆشیـە نەجاتـی ئەبێ‌و ، هەموو ساڵێ شای ئێران خەلاتی ئەکا • یەکێ لەو خەلاتانە ساڵێ کتێبێکی شاهنامەی خەطخۆشی صوورەتداری ئـەداتێ ، تا ئەم بەینـە مابوو ، لەم نزیکانەدا حەسەن بەگی عەلی بەگ لـە بەغـدا بە عەنتیکەیـی فرۆشـتـی •

لە تەئریخی هەزارو دووصەدو چل‌و هـەشتی هیجریـدا لە وەقتـی زوستاندا کە عەشایری جاف دێنە جێی زوستـانە عـەشیرەتی صەدانیـی‌و بەداخیی لە خاکی ئێران ئەبن • لە ئەیالەتی کرماشانەوە عەسکەرێکی زۆری ئێران بۆ سەر قادرمیروەیسیی‌و طایشەیی حەوالە ئەکرێ ، ئەوانیش بـە حەسبەی جافێتیی‌و هاوجینسێتی وە صەدانیی‌و بەداخیی کە درواسێیـان ئەبن دێن بۆ ناو ئەوان ، وە کوێخاکانی صەدانیی‌و بەداخیی خەبەر ئەنێرن بۆ سلێمان بەگ ئەویش قادربەگی برای بە پێنجصەد سواری خوصووصیی خۆیەوە ئەنێرێتە ئەوبەر سیروان کـە بەداخیی‌و صەدانیـی بـار بکـات

---

(١٤) (تەعزیە) راستترە .

بیانهێرێ بۆ ناو جاف ، که له تەعەرڕوضی عەسکەری ئێران مەحفووظ بن•
گەیشتنی قادربەگ ئەناو صەدایی‌و بەداخیی تەصادوفی لەشکری
عەسکەری ئێران ئەکا که لەتەك طایشەیی‌و قادرمیروەیسی‌دا شەڕیان ئەبێ ••
ئەکا ، گوللەیێ تەصادوفی قادربەگ ئەکا به لەشکرەکەی خۆی نالێ
زامارم ! ئەمما تەحریکیان لەسەر شەڕ ئەکا ، لەشکرەکەی ئێران ئەشکێنن‌و
صەدانیی‌و بەداخیی بار ئەکات ، ئەیانهێرێتە ئەمبەری سیروانەوەو ،
خۆشی که ئەگاتە ماڵ له پاش دوو سەعات بەو زامە ئەمرێ • سلێمانبەگی
برای له ئەسەفی ئەودا کوتوپڕ نەخۆش ئەکەوێ ، له پاش دوو رۆژ
ئەویش بەرەحمەت ئەچێ •

ئەم قادربەگە ئەگەر چە سلێمانبەگ براگەورەی بوەو وەظیفەی
گەورەیی تەواو بەدەست ئەوەوە بوە ، ئەمما هەر ئیشێ که رووی کردبێتە
جاف ، چە له طەرەفی بابانەوەو ، چە له طەرەفی ئەردەلانەوە ، عموومی
جێبەجێکردنی له عۆدەی قادربەگا بوە ، وە له داخلی جافیش‌دا کەم‌و زۆر
ئیش‌و کارو تەکلیفسەندن‌و ئومووراتی سوارەی خوصووصیی خۆیان له
پشتماڵەو طایفەکانی جاف‌دا ئەو جێبەجێی کردوە ، سلێمانبەگ هەر
ئیسمی گەورەیی بوەو ، رەواجیشی به عیلم‌و عیرفان له مەحاڵی خۆیان‌دا
زۆرداوە • ئیستەش سێ مزگەوت له ئەطرافی ئەڵەبجە ، که بینای ئەوە ،
ماوە ، یەکێکیان له هانەسوورەیە دایما له صەدوپەنجا طەلەبەی عیلم زیاتر
لەو مەدرەسانەدا به خۆیان‌و مەلایانەوە ئیدارەی تەواوی له طەرەفی
قادربەگەوە تەئمین‌کراوە • له پاش مردنی ئەهلی عیلم‌و مەعاریف له ولاتی
خۆی‌دا زۆر موتەئەثیر بوون بۆی‌و ، نزیکی بیست (مرثیە) زیاتر بۆیان
هەڵبەستوە ، خوصووصەن شاعیری مەشهووری کورد جەنابی مەولەوی
چەند مەرثیەیەکی بۆ وتوە ، بۆ دواکەوتوانی ئەو زۆر عاجزیی ئەداو ، ئەم
دوو سێ شیعرە له مەرثیەکانی مەولەوی‌یە :

تــارەزوور ماتــەن پــەی نەدینــی تــۆ
رەوان ئــەرد ئــەسرین زەلمو تانجــەرۆ
عەمەلــە ماتــەم ، پشتمالــە بــێ رەنــگ
سەرکۆمار بێزەوق ، مەدرەسە بێ دەنــگ
شێروانــە جە فکــر شکاربــازیی تــۆن
ئینتیظــار وە دەنگ زەنگی تازیی تــۆن

ئەم قادربەگە هەرچلۆنێ قادربەگی ظاهیربەگ جێی جافی لە ئێــران ویسعەت پێدا وە داگیری کرد ، ئەمیش ویسعەتی بە جێی زوستانی داون • عەشیرەتــی دەلۆو ، گێــژو ، پــالانیــیو ، رۆژبەیانیــیو ، وەنــاییو ، هۆمەراغاجانیی ••• ئەمانەی بارێ کردوونو خستوونیە خوار کفریوەو جافی تێدا دامەزرانوە • خزمەتی زۆری بۆ جافو بەگزادە بوەو ، قــەبری ئەوو سلێمان بەگی برای هان لە مەقبەرەی (سەیدخەلیل) سەعاتو نیوێ لە شیمالی شێروانەو ، گومەزێکی گەورە کە وان تێیــدا ئیستــەش مــاوەو ، تەئریخی مردنیان لە بەردی قەبرەکانیان نووسراوەو ، قادربەگو سلێمــان بەگ کوڕیان نەبوە • قادربەگ دوو کچو ، سلێمانبەگ یەك کچــی بــوە کە ئەم سێ[15] کــوڕەی کەیخوســرەوبەگە لــە موددەتێکــی زۆر نزیکــا ئەمرن محەمەد پاشا ، کە برایان بوەو منداڵ بوە ، بە عومری شانزەساڵیوە ئەمێنێتــەوە لــە دوایــان •

محەمەدبەگی قادربەگی سلێمانبەگ ، کە ئامۆزابان ئــەبێو ، لــەو وەقتەدا زۆر صاحێب دەست ئەبێ هەر وەکوو کەیخوسرەوبەگ لە پــاش مردنی سلێمانبەگ تەعەڕوض بە حوقووقی ئەو محەمەدبەگە ئەکا • ئەویش تەماع ئەکاتە ئێلو پشتماڵەی محەمەدپاشا • لە وەقتی تەعزیەی سلێمــان

(١٥) ئەم جێگەم باش بۆ ساغنەکرایەوە .

بەگ‌و قادربەگی کەیخوسرەوبەگ‌دا حوکم ئەکا لە پشتماڵەی محەمەدپاشا
یاریان بکا بیان‌باتە پشتماڵەی خۆی پیاوەگەورەکانی پشتماڵەی محەمەدپاشا
لەتەك گەورەی عەمەڵەو شاتری‌دا تەدبیر ئەکەن بۆ مەنعی ئەمە • ئەچنە لای
محەمەدبەگی قادربەگ ، ئەڵێن : ئێمەبە هیچ نەوعێ ئەمە قوبووڵ ناکەین‌و
محەمەدپاشا ، با منداڵیش بێ ، نایدەین بە دەست تۆوە ، هەرچی تەکلیفی
ئێلی‌و عەشیرەتیی هەیە خۆمان گردی ئەکەینەوە ئەیدەین بۆ ئیدارەی خۆی‌و
پشتماڵەو عەمەڵەو لەشکری‌و ، لە عەینی وەقت‌دا کچی محەمەدی برایم ،
کە رەئیسی فیرقەی برایمی ئەبێ لە شاتری • بۆی مارە ئەکەن •
مەحموودپاشاو عوثمان‌پاشا ، کە کوڕی محەمەدپاشان ، لەو ژنەن •

فەصڵی هەشتەم

بەحثی زەمانی ریاسەتی محەمەدپاشایە :

لە تەئریخی هەزارو دووصەدو چل‌و هەشتی هیجری‌دا محەمەدپاشا بە
عومری شانزەساڵیوە ئەبێ بە رەئیسی عموومی جاف‌و بەگزادە ، کە
وەقتێ ئەبێ بە رەئیس ئەوقاتی خۆی بۆ زیادیی سوارەی پشتماڵەو عەمەڵە
حەصر ئەکا ، طایفەی ئەلك‌پیروەیس لە تەرخانی‌دا پەنجا سواریان
مەخصووص ئەکا بە سوارەی خوصووصی خۆیەوەو ، لە تاقمی
وردەبەگزادە ، کە پێیان ئەڵێن : بەگزادەی حەسەن‌بەگی ئالی‌بەگ ،
چل‌سواریان ماین‌و تفەنگ ئەداتێ ، ئەوانیش عەلاوەی سوارەی خۆی
ئەکاو بەعزێ ماڵی تر لە جاف هەڵئەبژێرێ ئەیانهێرێتە پشتماڵە ، پشتماڵەکەی
ئەکا بە چوارصەد ماڵ‌و،هەر سوارەیێ،کە لە پشتماڵەی خۆی‌دا ئەبێ حوکمیان
لێ ئەکا نابێ لە وەقتی بەهارو هاوین‌دا سواری ئەسپ بین • کوللی
سوارێکی ماینێکی بەرگردیان ئەداتێ • ئەسپ بۆ سوارە مەخصووصی

پایزو زستان بوەو ، سوارەی خوصووصیی خۆی ئەگەیەنێتە شەشصەد سوار • تا دە ساڵ لە کەماڵی دەستو تەرەقی‌دا ئیدارەی جاف ئەکا •

ئەحمەدبەگی وەڵەدبەگ ، کە رەئیسی فیرقەی وەڵەدبەگی‌و خاڵۆی ئەحمەد پاشای حاکمی بەبە بوەو ، پیاوێکی زۆر ئازاو صاحێب‌دەست بوە لە ناو جاف‌دا •• ئەحمەدپاشا گەرەکی ئەبێ بیکا بە رەئیسی عموومی جاف‌و ، ئەحمەدبەگیش زۆر فیتنەیی ئەکا لای ئەحمەدپاشاو محەمەدپاشا لە ناو حاکمەکانی بەبەدا هەواخوای عەبدوڵلاپاشا ئەبێ‌و ، دوشمنیی عەبدوڵلا پاشاو ئەحمەدپاشای بەبەش تەئریخەن مەعلوومە • کە وەقتێ عەبدوڵلاپاشا لە سلێمانی نامێنێ‌و ، ئەحمەدپاشا ئەبێ بە حاکمی سلێمانی نیەتی ئەمە ئەکا کە محەمەد پاشاو محەمەد بەگی قادربەگ لە تەك کوڕەکانی‌دا ، بە هەر فێلێ ببێ بیان‌گرێ !

لە وەقتی بەهاردا ، کە ئەچنە شارەزوور ، کاغەز ئەنووسێ بۆ شوێن محەمەدبەگی قادربەگ‌و کوڕەکانی‌و ، بۆ شوێن محەمەدپاشاش • محەمەد پاشا ناچێ بۆ سلێمانی ، ئەڵێ : من نەخۆشم • محەمەدبەگ خۆی‌و بارام‌بەگ‌و ئەمین‌بەگ‌و میران‌بەگ‌و عەزیزبەگی کوڕانی ئەچنە سلێمانی لای ئەحمەدپاشا ، لەوێ هەر پێنجیان ئەگرێ ، ئەیان‌نێرێ بۆ کۆیە حەبسیان ئەکا ، محەمەدپاشا ، بە قاعیدەی هەموو ساڵە ، لە تەك عەشایری جاف‌دا ئەچێتە کوێستان ، لە وەقتی پایزدا کە دێنە خوارەوە بۆ طەرەفی مەریوان شەو پیاوەگەورەکانی پشتماڵەی لە تەك پیاوموناسبانی جاف‌دا ئەچنە لای پێی ئەڵێن : ئەحمەدپاشا خەریکە تۆ بفەوتێنێ • ئامۆزاکانی تۆ ، کە وەکو محەمەدبەگی قادربەگ‌و کوڕانی بێ ، گرتوونی •تۆ بە تەنها ماوی ، وە دوشمنێکی وەکو ئەحمەدبەگی وەڵەدبەگ کە چاوی وا لە جێگەو رێگەی تۆو باقیوە ، وە خاڵۆی ئەحمەدپاشاشە وا لە ناو جاف‌دا ، وە زۆر صاحێب‌دەستیشە وا لە بەرامبەرتەوە ، بۆ تۆ مومکین نابێ هەم شەڕی

خاریجو هەم شەڕی داحل بکەی ، لازمە تۆ فکرێ بە حالی خۆتدا بکەی !

محەمەدپاشا پێیان ئیژێ : ئەگەر خوا منی کەرەك بێ بەمانە نافەوتێم.
لە پاش دوو رۆژ ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ بە حویزو عومومی بەگزادەی وەلەدبەگیوە نزیکی دووسەد سوار ، لایێ بۆ دیەیی و ، لە لایەکی کەوە بۆ خۆنوانن و شادمانی ، دینە مالی محەمەدپاشا .
محەمەدپاشاش نایخاتە ئەڕووی شەو . لە پاش نانحواردن خەبەر ئەدا بە سوارەی پشتمالەو ، زۆریش سوارەی عەمەلە لای محەمەدپاشا حازر ئەبن ، عومومیان بە کۆمەلێ دینە دیواخان ، ئەمر ئەکا پێیان ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ لە تەك عەزیزبەگی حەبیببەگو ، عەزیزبەگی حسەینبەگو محەمەدئەمینبەگو ، سەلیمبەگی باوکی یارئەحمەدبەگی مەشهووردا .. ئەگرن و بالیان ئەبەستن و ، ئەو سوارانەی ئەحمەدبەگ کە لە پشتمالەی محەمەدپاشادا ئەبن ، ئەمر ئەکا بە کوللی مالێ سوارەی خۆی بگرێ و ، هەر ئەو شەوە بە حەوتصەد سوارەوە ئەچێتە سەر مالی ئەحمەد بەگی وەلەدبەگ ، لە بەردەمی هۆمەرەسێنانی پێنجوێنا ، مالی خۆی و بەگزادەکانی وەلەدبەگیی لەتەك پشتمالەکەیا تالان ئەکاو ، هەرچە مالیان ئەبێ ئەیدا بە خزمەتکارو ، ئەگەڕێتەوە بۆ مالی خۆی . هەر ئەو رۆژە خەبەر ئەدا بە عومومی عەشایری جاف ، خاریجی ئێلی ئەحمەد بەگی وەلەدبەگ ، کە هەزار مالێ ئەبێ ، ئەلێ : من ئەگەڕێمەوە بۆ خاکی ئێران ، ئەبێ عوموومتان بچنە شارەزوور ، عوموومتان لە تەکما بێنەوە بۆ ئێران .

عوموومیجاف بە یەك دەفعە روو بە ئێران ئەگەڕێنەوە ، بە مالەوە ئەچێتە سێسەعاتیی ئەجەنووبی سنە ، خۆی و هەشتصەد سوار لەتەك ئەو بەگزادە حەبسەکانی وەلەدبەگیدا ، کە ئەیانبا ، ئەچێتە سنە . ئەحمەبەگی وەلەدبەگ هەرچلۆنێ ئەحمەدپاشاو عەبدوللاپاشای بەبە خوشکەزای ئەبن ،

والیی سنه ، کە حاکمی ئەردەڵان ئەبێ ، ئەویش خوشکەزای ئەبێ ، چونکە کچێکی وەڵەدبەگی باولی ئەحمەدبەك ، کە پیرۆزە خانمی ناو ئەبێ ، دایکی حاکمی ئەردەلان ئەبێو ، محەمەدپاشا بە فکری خۆی وا ئەزانێ حاکمی ئەردەڵان تەماشای ئەمە ناکا کە ئەحمەد بەك خالۆیەتی ، چونکە محەمەدپاشا تەشەبوثی پێکردوەو ، جاف ئەکا بە تەبەعەی • لە تەك ئەم فکری محەمەدپاشادا نیەتی والیی موافیق نەهات • وەقتێ لە سنە لە ماڵی میرزامحەمەد ڕەزای وەزیری ئەردەڵان دائەبەزێو ، لە بەیانیدا ئەچێتە لای والیی ، تێئەفکرێ والیی موعامەلەی ساردە لە مەجلیسدا • والیی تەذکەرەیێ ئەیا بە میرزا محەمەدڕەزا • ئەنووسێ بۆی : محەمەدپاشا بە چە مەعنا خاڵۆکانی من حەبس ئەکا وە بە حەبسیی ئەیانهێرێتە لای منو ، لەتەك ئەمەشدا ئومێدی موعاوەنەتی لە من هەیە ؟ میرزا محەمەدڕەزا ئاغا خۆیو ، ئاغا باوکی ، لە تەك محەمەدپاشاو کەیخوسرەو بەگی باوکیدا حوقووقێکی صەداقەت لە بەینیانا ئەبێ ، لەم تەذکەرەی والیە زۆر عاجز ئەبێ ، ئەمما لە مەجلیسدا بۆی مومکین نابێ بە محەمەدپاشا بڵێ والیی فکری خراپە • تەذکەرەکەی والیی لە بەردەمی خۆیدا دائەنێو ، والیی لە مەجلیسەکە لەگەڵ میرزامحەمەدڕەزا ئەچێتەدەشتەوەو ، میرزامحەمەدڕەزا تەذکەرەکە بەجێئەیڵێ بۆ خاتری ئەمە کە محەمەدپاشا بیخوێنێتەوە •

محەمەدپاشا ئەیخوێنێتەوەو کوتوپڕ لە فکری والیی تێئەگاو دێتە ئەدەرەوە بە سواریی ئەچێتەوە بۆ ماڵی میرزامحەمەدڕەزاو خەبەر ئەدا بە عوموومی لەشکرەکەی لە کاروانسەرا ئەبێ • سوارئەبن ، لە شار ئەچنەدەرەوە • والیی کە دێتەوە ئۆدەی مەجلیس خەبەری محەمەدپاشا ئەپرسێ ، ئەڵێن : چوە بۆ ماڵی میرزامحەمەدڕەزا ، پیاو ئەنێرێ بۆ تەحقیقاتی ، خەبەری ئەدەنێ کە محەمەدپاشا بە خۆیو لەشکریوە ڕۆیی • عیتاب لە میرزامحەمەدڕەزا ئەکا ، ئەڵێ : تۆ خەبەرت داوەتێ ! ئەڵێ :

خەبەرم نەداوەتێ ، ئەمما لەو وەقتەدا کە بانگت کردم تەذکەرەکە لە خەیاڵم چوو • ئەشێ خوێندبێتیوەو ، حوکم ئەکا لە عەسکەری خۆی کە بچن بە شوێن محەمەدپاشادا •

میرزامحەمەدڕەزا پێژێ بە والیی : لەم خوصووصەوە حەقت نیــە • ئەوەڵەن ئەم پیاوە پەنـای ئەخاکـی تۆ هـاورد ، تـۆ کە موعـاوەنەتـت نەکرد حەقی تەعەڕوضی ئەوت نیە • گوێ لە من بکە بە دەستکەوتنەوەی خاڵۆکانت رازیبە ، ئەم لەشکری محەمەدپاشایە کە دوێنی من دیومــە لەوانە نین بە فەوجی ئاغامووساو ئاغانەصری تۆ دەردەست بکرێن‌و ، هەم ئیطاعەیێکی واشیان هەیە بە ئامیری خۆیان هەر وەکوو بوت بۆ بوتپەرست واتەو ! لەتەك ئەمەش‌دا ئەم پیاوە دە هەزار ماڵ عەشیرەتی خـۆی وا لـە تەکیا ، ظەریف فکربکەرەوە ،ئەمانە بە چەندێ قووەت تەربییە ئەکرێـن ؟ والییبە قسەی میرزامحەمەدڕەزا دەست لە تەعقیب هەڵئەگرێ‌و بە ئەدەبی خۆیەوە دائەنیشێ •

محەمەدپاشا کە لە ئەردەڵاندا مەئیووس‌بوو بە رێی کولیاییدا خۆی‌و عوموومی عەشیرەتی دێن بۆ جەبەڵی قزراباط‌و شارەبان‌و ، محەمەدپاشـا خـۆی ئەچێتــە بەغـدا لای وەزیـر ، ئــەویش بۆ زوستـان‌و مەحەللــی عەشایرەکەی جـەبەڵی شــارەبان‌و بـەینی خانەقـی‌و قزرابـاط لـە تـەك جەبەڵی باخچەدا ، کە ها لە پشت خانەقیوە تا حـودوودی مەندەلیـی •• ئەیداتێ‌و ، لە تەك حاکمی کرماشانا بۆ جێی هاوینەیان طەرەفی داڵاهــۆو ئەطرافی سەرمیل‌و کرن‌و سوورەدزە ، بۆیان رێ‌ئەخـاو ، موددەتـی سێ ساڵ محەمەدپاشا بە خۆی‌و جافەوە لە ژێر ئیـدارەی وەزیـری بەغـدادا بوون ، لە بەینی ئەم مودەتەدا ئەطرافی سلێمانی‌و شارەزوور ، بە واسیطەی تەعەڕوضی جافەوە ، لە زەحمەتێکی زۆرا ئەبن • ئەحمەدپاشا ئەکەوێتــە پەلەپەل بە خۆی‌و هەیئەتی حوکوومەتەکەی لە تەك دووهەزار سواردا دێتە

گردی شێروانه • عەزیزئاغای • مەصرەف ئەنێرێته ماڵی محەمەدپاشا لە جەبەلی شارەبانو محەمەدبەگی قادربەگ لە تەك کوڕەکانیا ئەوانیش لەتەك خۆیدا ئەهێرێت بۆ شێروانە •

عەزیزئاغا کە ئەچێتە ماڵی محەمەدپاشا زۆر پەلەپەل ئەکا لەتەك محەمەداپاشادا ئیقناع نابێ کە بێتە لای ئەحمەدپاشاو ، جوابی کاغەزی ئەحمەدپاشا ئەنووسێتەوە : « من دەستم لە خاکی بابانو شارەزوور هەڵگرتوە بۆ خۆتو خاڵۆت » !

ئەحمەدپاشا دووبارە عەزیزئاغا لە تەك عەزیزبەگی مامیو محەمەدبەگی قادربەگو ، هەر چوار کوڕەکەی بە کاغەزی دڵخۆشییو تەئمینەوە ئەنێرێتەوە لای محەمەدپاشا ، ئەنووسێ :

« من ئەگەر خراپەیەکم کردبێ بەم خراپەی خۆمە ئیقرار ئەکەم • بە هەرچە تۆ تەئمین ئەبی ئەمین بە من لە خاکی بابان هەرچە تۆ گەرەکت بێ من نامەوێ • ئەوا محەمەدبەگو ئامۆزاکانتم ناردەوە ، ئەگەر خۆشت نایەی با ئەوانیش لەوێ بن » •

عەزیزئاغا ، کە پیاوێکی زۆر زیرەكو عاقڵ بوە ، بە هەر نەوعێ ئەبێ محەمەدپاشا ئیقناع ئەکا دێتە لای ئەحمەدپاشا ، ئەمما لەشکرێکی زۆر گەورە موقابیل بە لەشکرەکەی ئەحمەدپاشا لە تەك خۆیدا دێنێ • وەقتێ کە لەتەك ئەحمەد پاشادا یەك ئەبینن ، ئەحمەدپاشا پێی ئەڵێ : من زۆرم پەلەپەل کرد کە تۆ بفەوتێنم ، ئەمما جیلوەی طالیعێ لە ناوچاوی تۆدایە ، نەك بە من ، لە منیش گەورەتر نایکوژێنێتەوە ! ئەمما شەرت بێ تا من بمێنم هەرچە تۆ پێت خۆش بێ من ئەوە بکەمو ، تۆش لەمەولا بە خیلافی رابوردووەوە موعامەلە بکە •

لەیەك رازیی ئەبن ، ماڵی محەمەدپاشا لە تەك عوموومی جافدا ئەپەڕنەوە بۆ جێی خۆیانو ، عەزیزئاغاش هەر لەم سەفەرەدا کچی

عەبدوڕەحمان ئاغای بارچاوەش ، کە برازای ئەبێ بۆ محەمەدپاشای مارە ئەکاو ، لەو لیچە سلیمانبەگو محەمەدعەلی بەگ ئەبێ • (بەحتیان لە وەقتی خۆی دائەگرێ و) محەمەدپاشا لە پاش ئەم سەفەرە لە هاتەوە جرایەپێکی لەناو جافو شارەزووردا بوو ، نەماو ئەچێتە مالی ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ دلخۆشیی ئەداتەوە ، هەم خزمی ئەبێو ، لە لایەکیشەوە زاوای ئەبێ ، وە خوشکێکی محەمەدپاشا ژنێ ئەبێ • ئەو گرتنی محەمەدپاشایە لە دڵ دەرئەکا ، وە ئەلێ بە محەمەدپاشا : من بەمە ئیفتیخار ئەکەم کە لە بەگزادەی جافدا پیاوی وەکوو تۆی وا تێدا ، ئەگەرنە خۆت ئەزانی من بۆ هیچ کەسێکی تر سەرم دانەنەوانوە • (في الواقع) ئەحمەدبەگ ئازاترینی زەمانی خۆی بوە • محەمەد پاشا تاکو ئینقیراضی پاشاکانی بەبە ، کە سالی هەزارو دووصەدو حەفتاو چواری هیجریی بوە •• ئیدارەی عەشیرەتی جافو شارەزووری کرد •

حوکوومەتی تورك کە سلێمانی گرت ، وە ولاتی بابان کەوتە ژێر ئیستیلای تورکەوە ، ئەوانیش ئیدارەی محەمەدپاشایان تێك نەداو هیچ تەکلیفێکیان لە جاف داوا نەکرد • تاکوو زەمانی عومەرپاشای سەردار ، کە دەستووری موکەڕەم بوە لە طەرەفی خەلیفەی عوثمانیوە ، بە لەشکرێکی زۆرەوە دێتە شارەزوور ، محەمەدپاشا بانگ ئەکاتە مووان ، ئەچێتە ئەلای، بە محەمەدپاشا ئەلێ : من هاتووم بۆ تەشکیلاتی شارەزوورو سلێمانیو خاکی بابان • لازمە جاف کە داخلی ئەم خاکەیە رەسمێکی بۆ دابنێین •

محەمەدپاشا ئەلێ : ئێمە خۆمان سی مال بەگزادەینو هەزار سوار خزمەتکارو تەبەعەمان هەیەو ، ئەم عەشیرەتە ، کەپێی‌ئەلێن جاف بۆ خۆمان لە خاکی ئێران هاوردوومانەتە خاکی بابانەوەو ، ئێمە ئیدارەمان وا بەسەر ئەمانەوە ، کە تۆ داخلی رەسمت کردن بۆ حوکوومەتی عوثمانیی ، ئێمە بە چی ئیدارە بکەین ؟ ئابائو ئەجدادی ئێمە ، کە لە ئێران بووین ، چە لە

زەمانی صەفەوی‌داو ، چە لە زەمانی حوکوومەتەکانی پێشووی ئێراندا تەکلیفی هیچیان لە ئێمە نەکردوە • عومەرپاشا بە توندیوە ئەڵێ بە محەمەدپاشا : بە خوا جاف ئەخەمە ژێر تەکلیفەوە ، وە چاوت دەرێنم ! محەمەدپاشاش بە توندیوە موقابەلەی ئەکا ، ئەڵێ : بەخوا چاویشت دەرێنم‌و تەکلیفیشت نادەمێ !

کوتوپڕ لە ئۆردوودا سوار ئەبێ بە هەزارو پێنجسەد سوارەوە ئەگەڕێتەوە بۆ ماڵی خۆی •

مەحموودپاشای کوڕی لە عەینی ئەم گفتوگۆی عومەرپاشاو محەمەد پاشادا مەوجوود ئەبێ ، ئەمما منداڵ ئەبێ‌و ، عەینی ئەم گفتوگۆیە خۆم لە مەحموودپاشام بیستوە • هەر ئەو رۆژە کە لە ئۆردوو دێتەدەرەوە بۆ ماڵ ، سوار تەعیین ئەکا بۆ ناو عومـوومی جاف : ئەبێ ئیمشەو تا صبحەی ئێوارە عموومی جاف لەسەر سیروان حازربن ئەپەڕمەوە بۆ خاکی ئێران •

میکایەڵیی ، کە لە شارەزووردا کەوتوونەتە طەرەفی سلێمانیوە ، ئەوانیش وەکوو جافەکانی داخڵی قەزای ئەڵەبجە لە عەینی وەقت‌دا ئەگەنە سەر سیروان • عومەرپاشا پیاوە گەورەکانی بەبە ، کە لە پاش پاشاکانی بەبە مابوونەوە ، وەکوو عەزیزئاغای مەصرەف‌و ، حاجی بەگی مەصرەف‌و باقیی تر لە تەك عومەرپاشادا ئەبن لە مووانْدا ، پێی‌ئەڵێن : تۆ موعامەلەیەکی زۆر خراپت‌کرد لە تەك محەمەدپاشادا • ئەم پیاوە زۆر بە نوفـووذەو ، خۆی‌و عەشایرەکەی دایما هان لە حودوودی ئێرانداو ، ساڵی چـوار مانگیش بە تەواویی لەسەر خاکی ئێران دادەنیشێ‌و رابیطەی سیاسەتی لەتەك حوکوومەتی ئەردەڵانو شاهی ئێراندا هەیەو ، حوکوومەتی ئێران بە عوموومی مەوجوودییەتیوە پەلەپەل ئەکا بۆ ئەم تەبەعەی قەدیمی خۆیە

که بیکاتەوە بە تەبەعەی خۆی • موحەققەق سلێمانی دانامەزرێ محەمەدپاشا لە خاکی ئێراندا بێو ، سلێمانی ئەبێتەوە بە عەلاوەجاتی ئێران •

عومەرپاشا زۆر پەشیمان ئەبێتەوە لەو موعامەلەیە ، یەکێ لە پیاوە گەورەکانی خۆی لە تەك عەزیزاغادا ئەنێرێ بە شوێن محەمەدپاشادا . زۆر تەئمینات ئەدەن بە محەمەدپاشاو ، محەمەدپاشا دووبارە ئەبەنەوە لای عومەر پاشا ئەمووان • ئەم دەفعەیە زۆر حورمەتی ئەگرێو روتبەی میری میرانی بۆ جەلب ئەکاو ، تەشکیلاتی قەزای ئەڵەبجەی بە قایمەقامیی بۆ ئەکا • بە صوورەتی مەحەببەت ئەڵێ : ئێوە ئیسلامن‌و حوکوومەتی عوثمانیش خەلیفەی ئیسلامە • ئیمڕۆ جافیش ئەگەر بە ئیسم ، بۆ چاوی خەڵق‌و عەشیرەتەکانی تر ، لە ویلایەتی موصڵدا ئەگەر جوزئیی رەسمێکی بەسەرەوە بێ زۆر چاکە • محەمەدپاشا کە رازیی ئەبێ لە عومەرپاشا پێی‌ئەڵێ : جاف لە کوردستان‌داو ، شامار لە قیطعەی عەرەبستان‌دا هاوموقابیلی یەکن • ئەوان چە تەکلیفێ ئەدەن بە حوکوومەتی عوثمانیی ئەمانیش ئەیدەن • عومەرپاشا ئەڵێ : شامار چل‌یەك لە مەڕو وشتر ئەدەن ، محەمەدپاشاش ئەڵێ : جافیش چل‌یەکی مەڕو بزن ئەدەن • رەسمی چل‌یەکی مەڕو بزنیان لەسەر دائەنێن ، ئەم رەسمە لەناو جافدا دەوامی کرد تا ئینقیلابی عوثمانیی‌و هاتنی ناظم‌پاشا ، محەمەدپاشا بە قایمەقامیی ئەڵەبجەو ریاسەتی جاف ماوە تا هەزارو دوو صەدو نەوەدی هیجریی • لەو تەئریخەدا والیی بەغدا مەحموودپاشای کوڕی ، کە بەسەر جافەوە گەرمیان‌و کوێستان ئەکا وە ئەگەڕێ‌و ماڵی لە قەڵای شێروانەدا ئەبێ ، لە وەقتی زوستاندا تەلغراف ئەنووسێتە شوێنی بۆ بەغدا •

مەحموودپاشا ئەچێتە لای بۆ بەغداو یەك دوو کوێخایەکی شاتریی ، کە خزمەتکاری ئەبن لە تەکیا ئەبن‌و ، یەکێ لەو کوێخایانە تورکیی زۆر چاك ئەزانێ•مەحموودپاشا کە ئەچێتە لای والیی، والیی پێی‌ئەڵێ : ئەم عەشیرەتی

جافه ، قیسمی گەڕیاویان ، حوکوومەت دانیشتنیانی زۆر مەطلەبەو ، ئەراضیشیان ئەداتێ بە طاپۆ بە شەرتی دانیشتن . مەحموودپاشا ئەلێ پێی : من صوورەتی راستیی بە تۆ ئەڵێم : ئەم عەشیرەتە دانانیشنو ، مەحموود پاشا حەقانییەتەکەشی ئەلێ . ئەو کوێخا شاتری‌یە لە بەردەمی قاپیی ئۆدەی والیدا ئەبێ ، لە دەرەوە لە گفتوگۆی والیو مەحموودپاشا حالیی ئەبێ .

وەقتێ کە مەحموودپاشا ئەگەڕێتەوە بۆ شیروانە ئەویش ئەچێتەوە ناو طایفەی خۆی دە دوانزە کوێخایەکی شاتریی ئیقناع ئەکاو ، ئەچنە خانەقی لای قایمەقامی خانەقی ، کە ئەحمەدبەگی قادرپاشای بەبە ئەبێو ، ئەحمەدبەگیش بە حەسەبەی بابانیوە کە حوکوومەتی عوثمانیی حوکمداری بابانی تێکدابوو ، محەمەد پاشاش لە خاکی باباندا لە پاش بابان مەوقیعێکی زیاتر لە پێشووی خۆی دەستکەوتبوو ، لە محەمەدپاشاو کوڕی محەمەدپاشا عاجز بوون ، ئەگەرچە ناحەقیشیان بوو ، حوکوومەتێکی وەکو خەلافەتی ئیسلامیی بە محەمەدپاشا مەنع نەئەکرا ، هەر ئەوەی پێ‌ئەکرا کە مەوقیعی عەشیرەتەکەی خۆی موحافەظە بکا دەستخۆشی رۆژگار نەبن .. ئەحمەدبەگ ئیشیان بۆ رێك ئەخاو تەلغرافیان بۆ ئەنووسێ بۆ والیی بەغدا ، ئەمانە ئەڵێن : ئەگەر حوکوومەت ئەراضیی بدا بە ئێمە دائەنیشین . حوکوومەت بەعزێ ئەراضیی بۆ ئەوان مەخصووص ئەکا .

مەحموودپاشا لەم موعامەلە دلگیر ئەبێ ، کاغەز ئەنووسێ بۆ محەمەدپاشای باوکی لە ئەڵەبجە . ئەویش جوابی ئەداتەوە ئەڵێ : هیچ موعامەلەیێ لەتەك جافەکانا مەکە تا وەقتی بەهار ئەگەڕێتەوە بۆ هەڵەبجە وەضعییەتی جاف کەمێ تێك ئەچێ ، لە وەقتی بەهاردا کە ئەچنەوە شارەزوور لە شەكمەیدانی بەرامبەر شەمێران ، کە ها بەسەر سیروانەوە ، پشتماڵە لەوێ ئەبەزێ . محەمەدپاشا لە ئەڵەبجەوە دێتە ئەناو پشتماڵە . ماڵی مەحموودپاشاو کوڕەکانی بەگزادەی بارامبەگی وەڵەد بەگیی گشتی دێنە

لای ، پێیان‌ئەڵێ : حوکوومەتی تورك فکری تێکـچوە لە تەك ئێمـەداو •
ئێمە لە کوردستان‌دا بەم نەوعە ئیدارە ناکەین ، وە بۆشمان مومکین نابێ
بچین بە گژ حوکوومەتی عوثمانی‌دا وە لە خاکیدا بین • لازمە ئێمە بچینەوە
خاکی ئێران • ئەم خزمەتە کە بە حوکوومەتی تورکی بکەین بە حوکوومەتی
قاجاری بکەین چیمان لێرە ببێ لەوێ زیاترمان ئەداتێ •

مەحموودبەگی عەبدوڵلائاغا ، کە لە تاقمی مەحموودبەگی صاحیبقەرانە
دایکی ئەوو دایکی محەمەدپاشا ، کە کەنیشکی محەبەدگی مووسابەگـی
خورماڵ ، کە بەگزادەی تەقی بەگین ئەبن (١٦) •• خوشك‌ئەبن • لە پاش
ئینقیراضـی بەبە بـە حەسـەبەی خزمایەتیـوە دێتـە لای محەمەدپاشـاو ؛
محەمەدپاشاش وەکوو کوڕەکانی خۆی لە پشتماڵەیا ماڵو جێگەو ڕێگەی
بۆ دائەنێ • ئـەڵێ بە محەمەدپاشـا : رجا ئەکـەم تۆ ئـەمڕۆ ئەووەڵـەن
قایم‌مەقامی لە ئەڵەبجەو ، دوەم صاحێبی شەصت حەفتا هەزار تەغار گەندمو
جـۆو چەڵتووکـی لە شارەزووردا • ئەم عەمارانە کە قیمەتی سی‌هـەزار
لیرەی عوثمانی‌یە •• ئەمانە بکە بە پارە ، ئـەو وەقتە ئەگەر حوکوومەتـی
عوثمانیی موعامەلەیان چاك نەبوو ئێرانمان لە دەست دەرناچێ محەمەدپاشا
پێی‌ئەڵێ : ئەگەر عەمارەکانم گشتی پڕ بێ لە ئاڵتوون رۆژێ بە ئەسارەتەوە
قەبووڵ ناکەم ! حوکوومەتی تورك قسەی چوار ژێردەستەی خۆم بخاتـە
ئەسەر قسەی من !؟

هەر ئەو رۆژە ئەمر ئەدا بە پشتماڵەکان : هەر کەس چەند زەخیـرەی
بۆ هەڵئەگیرێ بچن بی‌هێنن بـۆ خۆتانو ، صەدانیی‌و بەداخیش ، کە لـە
خاکی ئێراندا ئەبن ، کاغەزیان بۆ ئەنووسێ لە جێی خۆتان بمێننەوە تاکوو
من خەبەرتان لێ‌ئەگێڕمەوە مەپەڕنەوە بۆ ئەمبەر •

---

(١٦) ئەم (ئەبن)ە زیادە .

له پاش حه‌وت رۆژ پشتماڵه‌کـان ئه‌چنه شـه‌مێران ئه‌ســه‌ر کـه‌ژی زمناکۆو ٥ محه‌مه‌دپاشاش له ئه‌ڵه‌بجه‌وه ئه‌چێته ناو پشتماله • مه‌حموودپاشا ئه‌ڵێ به محه‌مه‌دپاشا : من ئه‌چمه به‌غدا ئه‌مرۆ حوکوومه‌تی تورك ئه‌مـری ته‌شکیلاتی طاپۆی داوه • هه‌م ئه‌راضیی ئه‌سێنـم‌و هه‌م خزمـه‌ت بـه حوکوومه‌تی عوثمانیی ئه‌که‌م • مه‌حموودپاشا ئه‌گه‌ڕێته‌وه بـۆ به‌غـداو ، محه‌مه‌دپاشا ئه‌چێته زمناکۆو ، له‌وێوه خۆی‌و قادربه‌گی رۆسته‌م‌به‌گ ، که له‌و وه‌قته‌دا ره‌ئیسی فیرقه‌ی وه‌ڵه‌دبه‌گیی ئه‌و ئه‌بێ ، به صـه‌د سـواره‌وه ئه‌چێته کرماشان لای شاهزاده (عماد الدوله) حاکمی کرماشان • ته‌لغـراف ئه‌نووسن بۆ خزمه‌ت شاهی ئێران (ناصرالدین) شاهو شاه جواب‌ئه‌داته‌وه :

ئه‌ووه‌له‌ن : چی لازمـه بۆ محه‌مـه‌دپاشا ، بۆ خـۆی‌و عه‌شـره‌ت‌و ته‌به‌عه‌ی له ویلایه‌تی کرماشان‌و سنه‌دا بۆی جێ‌به‌جێ بکـه‌ن‌و ، محـه‌مه‌د پاشا خۆشی له پاش دامه‌زرانی ئه‌بێ بێ بۆ طه‌هران • هه‌ر له کرماشانه‌وه ئه‌مری عوموومی جوانڕۆ له‌ته‌ك عه‌شایری جافی جوانڕۆدا بۆ ئه‌نووسێ ، ماڵیان ئه‌چێته جوانڕۆو ، ئه‌چنه کوێستانی شاهۆو به‌نی‌گه‌زو کڕێوه •

له پاش دامه‌زرانی ئه‌و قیسمه عه‌شایره‌ی که له ته‌کیا ئه‌بێ محه‌مه‌دپاشا به په‌نجا سواره‌وه ئه‌چێته خزمه‌ت شـــا بۆ طه‌هران • له طـه‌ره‌فی شـاوه ئیستیقبالی ئه‌که‌ن‌و ، له ماڵی وه‌زیر یه‌حیاخاندا میوانیی ئه‌کا ، به لوطف‌و گه‌وره‌یی خۆی مه‌رحه‌مـه‌تێکی مولووکانـه‌ی له ته‌کا ئه‌کـاو ، زۆر زۆر ئیحتیرامی ئه‌گرێ‌و ، گه‌لێ شه‌و له سه‌ر سفره‌ی خۆی حازری ئه‌کا •

فرمانی ریاسه‌تی عوموومی عه‌شیره‌تی جافی ئێران له‌ته‌ك عوموومی جوانڕۆداو قه‌صری شیرین‌و زه‌هاب‌و هۆرێن‌و شێخـان تاکو حـودوودی عوثمانیی که سیروان بوه ، وه له ته‌ك مانگی حه‌وت‌هه‌زار تمانا بۆ خۆی‌و شه‌ش کوڕی‌و بـه‌گزاده‌ی بارام‌بـه‌گیی‌و وه‌لـه‌دبه‌گیی •• ئه‌نووسـێ‌و ، سی‌وهـه‌شت قیطعه فرمانی پادشـاهی لـــه لای خـۆم مه‌وجـووده ، وه

خەنجەرێکی مورەصەع لە تەك عەبایێکی شاڵتورمە کە یەخەکەی جەواهیربەند ئەبیو ، کتێبێکی خەطی صوورەتداری عەجایبی کۆنی ئەداتێ • وە ئەو کتێبە لە تەئریخی نۆصەدوبیستو حەوتی میلادیی دا لە ماڵی خۆما بوو ، محەمەدبەگی برام بردیە بەغدا فرۆشتی بە شەشهەزار روپیە •

وە محەمەدپاشا زۆر بە مەسروورییی ئەگەڕێتەوە ئەماڵی خۆی ئەجوانڕۆ • محەمەدئەمین بەگی یەعقووببەگ کە ئامۆزازای ئەبێ ، لە وەکالەتی خۆیەوە لە قەصری شیریندا دای ئەنێ • ڕێگەی قەصر تا حودوودی خانەقی موحافەظەی لە عۆدەی ئەودا ئەبێ •

عەشایەری جاف ، کە لە سلێمانیو ئەمبەرەوە بەجێ ئەمێنن ، کۆمەڵ_کۆمەڵ ئەپەڕنەوە بۆ لای محەمەدپاشا ، لە پاش دووساڵ مانەوەی محەمەدپاشا لە جوانڕۆ عەشیرەتی تەرخانیی کاغەز ئەنووسن بۆ محەمەدپاشا کە : ئێمە بە عومووم لە کوێستانەوە تێین بۆ لای تۆ ، دووسێ بەگزادەو میقدارێ سوارمان بۆ بنێرە • محەمەدپاشاش عوثمانپاشاو حەسەنبەگو سلێمانبەگ ، کە کوڕی ئەبنو ، قادربەگی بارامبەگ ، کە ئامۆزای ئەبیو ، ڕۆستەمبەگی سەعیدبەگ ، کە ڕەئیسی بەگزادەی وەڵەدبەگی جوانڕۆ بوەو مامەی بەهرامبەگی فەتاحبەگ بوە ، کە ئەمڕۆ ڕەئیسی وەڵەد بەگی جوانڕۆیە ، ئەویش بە سی سوارەوە ئەخاتە تەکیان ئەیاننێرێ بە شوێن تەرخانیدا •

محەمەدبەگی قادرپاشا ، کە لە دوای محەمەدپاشا قایمەقامی ئەڵەبجە ئەبێ ، ئەم خەبەرە ئەزانێ ، ئەچێتە پێنجوێنو حوکم ئەکا لەو جافانەی کە لەمبەرەوە ماونەوە : ئەبێ نەیەڵن ئێلی تەرخانیی لە تەك ئەم بەگزادانەدا بڕواو ، بچن بە گژیانا • بەگزادەکان بە لەشکرەوە ئەگەنە خوسرەوخان ، کە کەژێکە لە خوڕخوڕەی ئێراندا ، لەشکرێکی زۆر گەورە ، کە دە

ئەوەندەی ئەوان زیاتر ئەبن ، لە ناوەقتدا ئەچنە سەریان ، بەگزادەکـان تونوپڕ ، لە تەك ئەو لەشکرە ئەمەدا ، بۆیان سوار ئەبن ، ئەبێ بەشەڕیان لەشکەرەکەی جاف ئەشکێنن • ئەوڕەحمان خوسرەو ، لە رەئیسی فیرقەی رۆغزاد لە رۆغزادیی ئەبێ ، ئەیکوژن‌و ، ئاکەخان سمایل رەئیسی فیرقەی سمایلیی لە رۆغزادیی رانی ئەشکێ‌و ، نزیکی چل کەس زیاتر لێیان ئەکوژن• بە راستیی لەو شەڕەدا حەسەن بەگی محەمەدپاشا لەتەك ئەو تاقمە کەمەی پشتماڵەو عەمەلەدا ئازادیی ئەگەیەنێتە دەرەجەی نیهایەت ، عوموومی ئێلی تەرخانیی بار ئەکەن ئەبیەنە شاهۆ لای محەمەدپاشا •

دوای ئەم شەڕە لە ساڵی هەزارو دووصەدو نەوەدو چواری هیجری‌دا جافی ئەمبـەر زۆر کەمیـان ماوە ، هەموو چوونـە لای محەمەدپاشـاو • محەمەدپاشا بە یەك دەفعە صەرفی نەظەری لە هاتنەوەی خاکی عوثمانیـی کرد • لە ساڵی هەزارو دووصەدو نەوەدو پێنجی هیجری‌دا مەحموودپاشا کە بە ماڵەوە لە بەغدا ئەبێ‌و ، محەمەد پاشاش کۆمەڵ‌ـکۆمەڵ لـەوبەرەوە پارەی بۆ ئەنێرێ‌و قزراباط‌و زەهاوییەو دەککە لـە قـەزای خانـەقی‌دا . سەرقەڵاو کۆکس لە قەزای کفری‌دا ، ئاوبارەش لە لیوای سلێمانی •• ئەم موقاطەعە گەورانە ئەسێنێ • محەمەدپاشا فکری وا ئەبێ سیان لە کوڕەکانی تری بنێرێتە لای مەحموودپاشاو ، چەند موقاطەعەیەکی تر بسێنێ ، خۆی‌و سێ کوڕی لە ئێراندا بن‌و چوار کوڕی لە خاکی عوثمانی‌دا بن •

والیی بەغدا ، کە تەحسین‌پاشا ئەبێ ، کە تێ‌ئەفکرێتە وەضعیەتـی لیوای سلێمانی‌و کەرکـووك کـەوا یـەك دەفعە لـە جـاف خاڵیی بوەو ، سیاسەتی ئێران رووی تێ‌کردوە •• خەبەر ئەدا بە ئەستەمووڵ لەوێوە لـە طەرەفی صەدارەتی عوظماوە جوابی ئەدەنەوە کە : بە هەر نەوعێ ئەبـێ محەمەدپاشا رازیی بکەو بی‌هێنەرەوە • ئەویش مەحموودپاشا لە بەغـدادا ئەبێ ، بانگی ئەکا پێی‌ئەڵێ : بەهەر نەوعێ کە بۆت ئەکرێ محەمەدپاشای

باوکت ئیقناع بکە کە بێتەوە خاکی عوثمانیی • مەحموودپاشا ئەڵێ : من ناتوانم قەول بدەم بە تۆ کە من بۆم ئیقناع ئەکرێ •

والیی زۆر پەلەپەل لە تەك مەحموودپاشادا ئەکاو مەحموودپاشا مەجبوور ئەکا ئەچێتە ماڵی محەمەدپاشا لە دەشتی دووڕوو ، کە ئەچێتە ئەوێ زۆر لە تەك محەمەدپاشادا تەلاش ئەکا رازیی نابێ بەهاتنەوەو ، ئەڵێ بە مەحموودپاشا : من تۆم بە کوڕێکی صاحیب غیرەت ئەزانی ! لە پاش چل ساڵ خزمەت بە مەئمووریی تورك جەزایان بۆ ئێمە ئەمە بوو بە قسەی چوار پیاوی درۆزنی بێئەهمییەت حوقووقی ئێمەیان فەرامۆش کرد ! ئیستە من لە خاکی ئێراندا دە هەزار ماڵی جافی ئێران بە ئەمرو فرمانی پادشایی تەسلیمم کراوەو ، لە جافی مورادیی ، کە لە خاکی عوثمانیدا بوون، دە هەزار ماڵیان گەڕیاوو دانیشتوو لە تەك قەصری شیرین‌و زەهاوو جوانڕۆ ، کە بە قەد لیوای سلێمانی بەزیادەوە ئەبێ‌و جێگەی ئاباو ئەجدادی خۆمانەو ، لەتەك مانگی حەوت‌هەزار تمانا •• ئەمیانە داومێ • پادشایەکی وەکوو (ناصرالدین‌شا)بەم هەموو لوطف‌و مەرحەمەتەوە کە لە تەك مندا هەسی هیچ وەقتێ من پشت ناکەمە ئەم وەلی نیعمەتی بێمننەتە • تاکو ئەمڕۆ سی هەزار لیرەم بۆ تۆ ناردوە داوتە بە موڵك بۆ خۆت ، بیست‌هەزار لیرەی تریش بۆت ئەنێرم[17] ، دوان لە کوڕەکانی ترم ئەنێرمە لات ، تۆش کە ئەم لوطفە لە حوکوومەتی عوثمانیی ئەگێڕیتەوە ، ئەگەر راستە ئەوە مۆلکی زۆر بۆت پەیدا کراوە خزمەتیان بکەو ، ئەو جێگەو رێگە کە بەدەست منەوە بوە لە تەك ئەو باقیی عەشایرەدا ماوەتەوە لە خاکی عوثمانیی بیدەن بە تۆ من نامەوێ •

مەحموودپاشا بە مەئیووسیی ئەڕواتەوە بۆ بەغدا ، قسەکانی محەمەدپاشا ئەڵێ بە والیی • والیی دووبارە لە تەك مەحموودپاشادا

---

(١٧) (لیرەی تریشت بۆ ئەنێرم) کوردانەترە •

دەست ئەکا بە گفتوگۆو ، ئەمری صەدارەت کە دێت بۆی ئەخوێنێتەوە • ئەڵێ : مەقصەدی گەورەی حوکوومەت ئەمەیە کە ئەم میللەتە نەبێ بە تەبەعەی ئێران • هەرچی محەمەدپاشا لە حوکوومەتی عوثمانیی طەڵەب ئەکا من تەعەهود ئەکەم کە بۆی جێبەجێ بکەم •

دووبارە مەحموودپاشا ئەنێرێتەوە بۆ لای محەمەدپاشا • مەحموود پاشا لە تەك محەمەدپاشادا ئەم دەفعەی دوەمە زۆر پەلەپەل ئەکا • دووبارە ئیقناع نابێ • دووبارە ئەگەڕێتەوە بەغدا • دەفعەی سێیەم والیی بەغدا لە تەك والیی کەرکووكداو مەظهەرپاشای موتەصەڕیفی سلێمانیی دێنە کانیچەقەڵو ، مەحموودپاشا ئەنێرنە گۆڕەشەلە ، کە ماڵی محەمەدپاشا لەوێ ئەبێ ، مەحموودپاشا بە محەمەدپاشا ئەڵێ : چیت مەطلەبە بیخەرە سەر کاغەز ئەگەر دروستیانکرد باشە ، نەیانکرد دانیشە بۆ خۆت • محەمەد پاشا ئەڵێ بە مەحموود پاشا : من هیچ طەڵەبێکم لە حوکوومەتی عوثمانیی نیەو ، خاکی ئێرانم پێخۆشە ، نایەمەوە • مەحموودپاشا سوێن ئەخوا ئەگەر بێتو ئەم دەفعە من بە مەئیووسیی بنێرێتەوە خۆم ئەکوژم ! ئەم هەموو پیاوە گەورانەی عوثمانییە بە واسیطەی منەوە هاتوونو ، من رووم نیە بچمەوە ئەلایان •

بە عەبدوولاپاشاو بەعزێکی تر لە بەگزادە محەمەدپاشا ئیقناع ئەکەن : قایمەقامیی هەڵەبجە وەکوو سابیق لە تەك ریاسەتی جافداو ، ئەو ئەراضییانە کە بە شەرتی دانیشتن درابوون بە بەعزێ لە جاف •• ئەوراقی ئەمانە تەسلیمکردنی بە محەمەدپاشا ئەخاتە سەر کاغەز ئەیدا بە مەحموودپاشاو ، مەحموودپاشایش ئەیبا بۆ والیی بەغدا ، ئەویش (ارادەی سنیە)و ئەمری (صەدارەت) بۆ جێبەجێکردنی ئەم طەلەبانە جەلب ئەکاو ، لە موددەتی حەوت رۆژدا ئەیدەن بە دەست مەحموودپاشاوە ، ئەویش ئەیبا بۆ محەمەد پاشا ، محەمەدپاشاش یەتەوە خاکی عوثمانیی ،

ئەگەر چی زۆریشی پێناخۆش ئەبێ • تاکوو تەئریخی هــەزارو دووصەدو نەوەدو نۆ ئیدارەی جافی ئەلەبجەی کرد •

قیسمێ لەو جافانە کە خیانەتیان کردبوو بە ئەو گرتنی ، دووسێیەکیان لە حەبسی خۆیدا مردن • ئەوانیتر لەم مەسئەلە موتەئەثیر بــوون ، بــە فیتنەی بەعزێ ئەشخاصی تریش تەحریکاتی لەناوداکردن‌و ، ئەتوانم بنووسم عوموومی جاف ـ قیسمێکی کەمی نەبێ ـ لە تەکیانا قسەی بوو • لە عەینی تەئریخدا ، لە وەقتی بەهار محەمەدپاشا بە میقدارێکــی کەم ســوارەوەو • فەتاحبەگی کوڕی لە تەکیا ئەبێ ، ئەچێنە چیمــەنی برایمســەمین • ئـــەو فیرقەی جافە لە شاتریی ، کە پیاوەکانیان لە حەبسدا ئەمرێ ، مالیــان لــە چیمەن ئەبێ‌و نیەتیان خراب ئەبێ • بە محەمەدپاشا ئەم خەبەرە ئەدەن[١٨] • محەمەدپاشا ئەهمیەتی ناداتێ • ئەلێ : جاف خیانەتی وا لەتەك منا ناکەن‌و ، ناتوانن جەسارەتی وا بکەن !

گەورەی ئەو فیرقە لە تەك سەد سوارا دێت بۆ لای محەمەدپاشا بەم فکرە ئەگەر بتوانن دەستبوەشێنن • وەقتێ کە تێن ئەڕوانن فەتاحبەگی کوڕی بە هەشتا سواری محەمەد پاشاوە وا لە لای ، کە ئەمە ئەبینن قورئانێ ئەبەنە لای محەمەدپاشا دایئەنێن ، عوموومیان دەمی پیائەدەن ئەڵێن : ئەمە فیتنەی جافە ، وە ئێمە لەمە بەرین‌و خەبەرمان نیە ، ئێمە عەبدی تۆیــن‌و عەبدیش لە تەك صاحێبی خۆیدا ناتوانێ خیانەتبکا • بە عوموومی دەست‌و پێی ماچ ئەکەن کە ئەم بوختانە بۆیان کردەوین لە دڵ دەربکە • محەمــەد پاشایش پێیان‌ئەڵێ : من هیچ وەقت خەیاڵی وا لە ئیوە ناکەم • ئەڕۆنەوە بۆ ماڵی خۆیان •

---

(١٨) (ئەم خەبەرە بە محەمەدپاشا ئەدەن) رەوانترە .

محەمەدپاشا هەر ئەو رۆژە فەتاح بەگ لە تەك حەفتا سوار لە سوارەکان ئەنێرێتەوە بۆ پشتماڵە ، ئەڵێ : خۆیشم بەیانیی ئەچمە کفریی ، والیی کەرکووك بۆی نووسیوم چاوم پێ بکەوێ • هەرچەند فەتاح بەگ تەلاش ئەکا با ئیمشەو بمێنمەوە بەیانیی لەتەکدا بێم تا کفریی ، من نایێمە شار ، چونکە ئەجەلی پێوە ئەبێ فەتاح بەگ بەزۆر ئەنێرێتەوە دە سواری خدمەتچیی و قۆشچیی لای ئەمێنێتەوەو ، فیرقەکە چوارصەد ماڵ ئەبن و پێیان ئەوتن : کەرەم وەیسیی • ماڵیان عوموموم نیوسەعات لە خێوەتی محەمەدپاشاوە دوور ئەبێ ، چاویان بە لەشکرەکەی فەتاح بەگ ئەکەوێ کە ئەڕواتەوە بۆ پشتماڵەو ، پشتماڵەیش لە ژاڵەی سەفەر ، کە مەوقیعێکە لە کانیی چەقەڵ ، کە نۆ سەعات لە چیمەنەوە دوورە •• بەفرصەتی ئەزانن ئەچنە ئەسەر محەمەدپاشا هەر ئەو شەوە ئەیکوژن ، لە کوڕەکانی مەحموودپاشاو عوثمانپاشا لە سلێمانی ئەبن و ، حەسەن بەگی کوڕیشی لە ئەڵەبجە ئەبێ • سلێمان بەگ و ، محەمەد عەلی بەگ و ، قادربەگ و فەتاح بەگ ، ئەم چوار کوڕەی لە پشتماڵە حازر ئەبن • بەیانیی لە سەعات سێدا خەبەری کوشتنی محەمەدپاشا ئەزانن • بە لەشکری پشتماڵەو ، عەمەڵەو ، لەشکری پشتماڵە عەبدوڵڵاپاشا رووبەچیمەن ئەڕۆن و ، لێشیان مەعلووم نابێ ئەمە عموومی جاف داخڵە یا داخڵ نیە • شەشصەد سواریان لە تەکدا ئەبێ • وەقتێ کە ئەگەنە جەبەڵی شاکەل لەشکری تەرخانیی و رۆغزادی یان چاو پێ ئەکەوێ ، خۆیان حازر ئەکەن بۆ شەڕ لەتەکیانا ، کە تێ ئەفکرێن ئەوان لەمان زووتر خەبەریان وەرگرتووەو ، چوون جەنازەی محەمەدپاشایان هاوردوە •

هەر لەوێدا عموومیان دائەبەزن و تەلاق ئەخۆن ئەڵێن : ئێوە لەم ئیقدامە دەستهەڵگرن ئێمە هەڵی ناگرین • جەنازەکە بە چەند سوارێکەوە ئەنێرێتەوە بۆ پشتماڵە ، خۆیان ئەڕۆن بۆ سەر ئەو فیرقە • ئەوانیش کە

ئەم موعامەلە ئەکەن ئەچنە ناو گەلاڵیی ، بە ئزادەی گەلالیی ئەیاندەنە بەر تفەنگ دەریان ئەکەن • روو بە رۆغزادیی بار ئەکەن کە بچنە ناو ئەوان و ، ئەوانیش بەخۆیانەوە پیس ئەبن • حەبەریان نابێ لە ئەمە لە رۆغزادیی وان لە ناو لەشکری بەگزادەدا ، بە یەك دەفعە لەشکری پشتمالەو تەرخانیی و رۆغزادیی ئەرژێنە ناو کۆچ و ماڵیان ، بە تەواویی تالان ئەکرێن • خۆیان و ژنیان خەلاص ئەبن ، بەسەڵتەسوارە ئەچنە چەمچەماڵ ئەلای بەگزادەی هەمەوەند • تاقمی فەقێ‌قادر جوابیان ئەدەن ، لەوێ ئەچنە داری کەلیی ئەمالّی جوامێر •

جوامێر پێیان ئەڵێ : لە ناو عومومی هەمەوەند و عەشایرەکانی خاریجی جاف خۆم بە جانفیدای محەمەدپاشا زانیوە ، ئیسە کە پەناتان هاوردوە من دەرتان ناکەم و ، نایشتوانم موقابەلەی کوڕی محەمەدپاشاو جاف بکەم ، هەر وەکوو ئێوە فیرار بوون منیش لە تەکتانا فیرار ئەبم ، ئێوەش بۆیە هاتن منیش دووچاری نارەحەتیی بکەن و ، ئەم خەبەرە سەید ئەحمەدئاغای کفریی بە تەلغراف ئەیدا بە مەحموود پاشا لە سلێمانی •

مەحموود پاشایش لە تەك عوثمان پاشادا لە سلێمانی خەبەر ئەنێرن بۆ حەسەن‌بەگ لە ئەڵەبجە ئەویش لەشکری نەورۆلیی و شارەزوور هەر ئەو رۆژە سێصەد سواری لەتەك خۆی‌دا ئەبا بۆ لای مەحموود پاشاو عوثمان‌پاشا ، لە قڕگەی سلێمانی ئەگاتە مەحموودپاشا ، عوثمان پاشا وەقتێ کە تەلغرافەکە ئەبینێ ئەوەندە ئەسەف ئەخواو ئەم موعامەلەی لە لا ناخۆش ئەبێ ئەکەوێ و دووچاری عیللەتی (تیفۆ) ئەبێ ، کە ئێمە پێی‌ئەڵێین (گرانەتێ)و • ئەنێرنە ئەڵەبجە بەو لەشکرەوە دێنە طەرەفی نەمەڵ و سێ‌تەلان • هەرچە سواری بنەی رۆغزادیی و تەرخانیی ئەبێ ئەوانیش عەلاوەیان ئەبن و لەوێوە بەسەنگاودا مەحموود پاشا دێت بۆ قولیجانی سەرحەد ، حەوتصەد سواری رۆغزادیی و تەرخانیی عەلاوەی لەشکرەکەی

ئەکات • بەهەزارو دووصەد سوارەوە ئەچێتە کەرکووك موخابەرە لەتەك ئەستەموولْدا ئەکا ، ئـەمری ریاسـەتو قایمەقـامیی بۆ مەحموودپـاشا ئەدەنو هەزار نەفەر عەسـکەر بۆ ناو جاف رەوانە ئەکەن •

مەحموودپاشا لە کەرکووکەوە دێتە پێباز بۆ ناو پشتماڵەی محەمەد پاشا • مەنعی تەعزیە ئەکات • ئەڵێت : تەعزیە بۆ مردنە بۆ کوشتن نیـــە • تەعزیەی کوژراو ئیقدامکردن بۆ حەقیەتیو ، پشتماڵە بارئەکەن ئەیبەنـــە عەنەبی پشتی ئەڵەبجەو ، لەشکرێکی زۆر گـەورە لـە عومووی جـاف ئەخەنە رێ بۆ سەر جـوامێر بۆ داری کـەلییو بارۆیی ، بـە سێ‌هەزارو پێنجصەد سوارەوە ئەچنە سەری • جوامێر کە ئەم خەبەرە وەرئەگرێ لـە تەك ئەو فیرقەی شاتری‌یەدا فیرار ئەکەن روو بە کەرکـووك ، ئەمـانیش تەعقیب ئەکەن لە طاووغەوە بە شوێنیانا ئەڕۆن بۆ دەشتی قورفە ، تووشیان نـابـن !

هەمەوەندو شاتریی لای قەرەخانەوە ئەپەڕنەوە ، لەشکری بەگزادەی جاف لای‌توویل کە نوقطەی کۆردەرەیە ئەپەڕنەوە ، لەشکری بەگزادە کە دێنە قزراباط حسابی لەشکری خۆیان ئەکەن هەزار سواری ئەمێنێ ، باقیی تر لەم تەعقیبەدا یا ولاخی لەکار ئەکەوێ ، وە یا ئەگەڕێتەوە • سێ شـەو لـە قزراباط ئەمێنن ، بۆ ئیستراحەتی لەشکرەکە • لەوێوە بە خانەقی‌دا دێنـە بنکوورەو ، ئەچن بە شوێن هەمەوەندو شاتری‌دا بۆ قەصری شیرین • لای قەصردا نزیکی پەنجا سواری لەشکری رۆغزادیی چاویان بە قیسمـێ لـە سوارەیان ئەکەوێ ، پەلاماریان ئەدەنێ • مەحموودپاشا دەست‌ئەکا بـە توندیی بەسەر ئەوانا ، ئەڵێ : ئێوە خەیاڵتان ئەمەیە قەصر تـالان بکـەن ، خەیاڵتان شەڕ نیە !

هەرچەند هاوار ئەکەن مەحموودپاشا بەری لەشکرەکە ئەگرێ نایەڵێ سوارێکی بڕواتو ، ئەگەڕێنەوە سەوزبولاقی بنکوورە ، کە تەحقیقـــات

ئەکەن ئەو سوارانە لەشکری هەمەوەندو شاتریی بوە ، بەگزادەکان زۆر لە مەحموودپاشا عاجزئەبن • هەر ئەو شەوە دوو پیاو بە قەراولیی ئەنێرنـە سەریان لە زەهاو تووشیان ئەبن‌و ، ئەگەڕێنەوە بۆ ناو لەشکـر • شـەو لەشکر سوارئەبێ ئەچنە سەریان ، لە تەك بەیانی‌دا لە زەهاو ئەچنە جێگەی ئەوان ، کە تازە باریان‌کردوە ، بە شوێنیانا ئەڕۆن ، لە پاش نیو ساعـەت تووشیان ئەبن ، شەڕیان ئەبێ‌و ئەیان‌شکێنن ، روو بە دالەهۆ فیرار ئەکەن، لە دالاهۆدا دەوریان‌ئەگرن • برای جوامێر ، دەروێش ئاغا ، ئەکوژرێ‌و ، قادرحەمەڕەشی ئامۆزاشی ئەکوژرێ • تالانیان ئەکەن‌و چل‌کەسیـان لـێ ئەکوژن‌و ، سەری ئەو چل‌کەسە ئەبڕن‌و ئەیهێرن لە ئۆردوودا تەسلیمـــی میرئالا ئەحمەدشەمسی‌بەگی ئەکەن لە شێروانە •

ئەم شەڕە ناوئەبرێ لە ناو جافدا بە شەڕی دالاهۆ • لە پاش یەك‌مانگ تەعقیب تووشیان ئەبن‌و ئەم‌شەڕە ئەبێ • مەحموودپاشاو بەگزادەکان لـە شێروانەوە ئەگەڕێنەوە بۆ پشتماڵە لە عەنەب •

لە لەشکری بەگزادە حاجی قادری ئەحمەدشاسوار ، کـە گـەورەی فیرقەی محەمەدعەلی‌وەیسی میکایەڵی‌یەو باوکی حەسەنی حاجی قادر بوە •• زامدار ئەبێ ، ئیتر کەسیان ناکـوژرێ ، ئـەمما بیسـت مـاین‌و ئەسپیـان لێ‌ئەکوژرێ‌و ، بە گەیشتنی پشتماڵە ـ پشتماڵە بار ئەکەن ئەیبەنە بەردەمی پێنجوێن ، جێی پێشووی خۆیان •

محەمەدپاشا حەوت کوڕی بوە : مەحموودپاشـاو ، عوثمان‌پـاشاو ، حەسەن بەگ‌و ، سلێمان‌بـەگ‌و ، محەمـەدعەلی‌بـەگ‌و ، قـادربـەگ‌و ، فەتاح‌بەگ • لە عومووميان گەورەتر مەحموودپاشا ئەبێ‌و ، باقیی گەورەیی عومریان بە تەرتیبی ئەم نووسینەیە •

محەمەدپاشا لە رەئیسە پێشووەکانی جاف لە هەموویان زیاتر دەستی رۆییوەو ، زۆریش دەوڵەمەند بوەو ، تیجارەتێکی زۆر موهیمی کردوە ،

ئەغلەبی صەرفیاتی لە تیجارەتی خۆی بوە • دایما بیست‌هەزار سەر مەڕی بوەو ، هەشتصەد مانی یەلخیی لە صەحرادا بوە • هەر ولاخێ کە دایێتی بە سوارەی خۆی لەو یەلخیانە پەیدا بوە پارەی پێ نەداوە • هەموو ساڵێ دوانزە هەزار تەغار گەندم لە دێهاتی ئێران بە پارەیەکی جوزئیی سەندوویەتی ، جاف موکەللەف بوون بە وڵاخی خۆیان بێرنیە گەرمیانو ، صەدوپەنجا جووت لە قەزای ئەڵەبجەو ناحیەی وارماواو ناحیەی شێروانەدا بوویەتی ، قانزاجی ئەمانەی ئەدا بە ئەسلیحەی ئەو وەقتە بۆ دەستی سواری خوصووصیی خۆیو ، لە ئەطرافی خۆیدا نە عەشیرەتی خۆیو نە غەیری تریش کەس نەبوە بەرامبەریی بکا • ئەگەر کەسێ بیکردایە قابیل نەبوە صەرفی نەظەری لێ بکاو حەقی لێ‌نەسێنێ •

خضرئاغای هەمەوەند ، کە باوکی مەحموودخضری صەفەروەند بوە لە هەمەوەند ، لە حوکوومەتی تورك عاصیی بووبوو ، ئەچێتە خاکی ئێران ، لە ماڵی خۆیەوە بەعزێ تەعەڕوضی زوبانیی بە محەمەدپاشا ئەکا • لە کوێستانی ئێران خەبەری ئەم قسانە ئەدەن بە محەمەدپاشا • کە ئەو خەبەرە وەرئەگرێ بە هەزارو حەوتصەد سوارەوە لە سانئەحمەد ، کە مەوقیعێکە چواردە سەعات لە سنەوە دوورە ، دێت بۆ سەر خضرئاغا لە مەیدان ناحیەی هۆرێنو شێخانو ، ئەو وەقتە ئەو مەوقیعە داخلی خاکی ئێران بوەو ، دووصەد سواری هەمەوەندی لەلا ئەبێ • خۆیو سیوپێنج کەسیان ئەکوژێ •

لەم نەوعە موعامەلەیانەی زۆر بوە ، ئەگەر هەمووی بنووسم زۆر طوولانیی ئەبێ • بەم کەمە نیهایەتم هێنا • پێنجوێنو ئەڵەبجە ، کە ئێستە دوو قەصەبەن ، لە پێش محەمەدپاشادا دوو دێی بچووك بوون ئەو کردنی بە شار • قەیصەرییو ، حەمامو ، چایخانەی تێداکردنو ، بوون بە شارو ، لە ناحیەی قەرەداغا قیسمێکی گەورە دووکانو چایخانەی لە دێی زەردیئاوا

دروست‌کرد • قەڵای شێروانەو ، لە تەك قیسمێ لە قەڵای کانیچەقەڵا بینای ئەون‌و ، خانوویەکی زۆر گەورەشی لەسەر گردی بەکراوا بوو ، بە واسیطەی ئەمە کە خاکی شارەزوور کەم‌دەوامە زۆر دەوامی نەکردو ، دوو مزگەوتیشی هەیە ، یەکێ لە ئەڵەبجەو ، یەکێ لە پێنجوێن • مزگەوتی ئەڵەبجەی ئیستەش دەوام ئەکاو ،ئەساسی طاپۆی ئەراضیی‌و ئاو ئەو بۆ بەگزادەی داناوەو ، هەرچە بەگزادەی کەیخوسرەوبەگیی ، ئیستە کە مەوجوودە ، ئەولادی ئەون ، خاریجی یەك دوو کوڕەزای ئەوڕەحمان بەگ نەبێ کە کوڕی کەیخوسرەوبەگ بوە •

فەصڵی نۆهەم

بەحثی ریاسەتی کوڕەکانی محەمەدپاشایە •

لە تەئریخی هەزارو دووصەدو نەوەدو نۆی هیجری‌دا مەحموود پاشا بوو بە رەئیسی عومومی جاف‌و بەگزادەو قایم‌مەقامی ئەڵەبجە • خۆی‌و براکانی لە پێش هەموو شتێکا عومومی هیممەتی خۆیان صەرفی ئیقدامی حەقی محەمەد پاشا لە کەرەم‌وەیسیی ، کە فیرقەیێ بوون لە شاتریی‌و ئەو موعامەلەیان کرد •• کردیان • ئەو فیرقە ، کە چوارصەد ماڵ بوون ، یەك دەفعە مەحوویان کردنەوە ، نە لە خاکی بابان‌و ، نە لە ئێراندا ماڵێکیان نەماوەو نەیان‌هێشتن • بە قەرارێ وەکوو بیستوومە یێژن : دوو پیاویان کە کوڕەزایانن لە کرماشان ماون ، ئەوانیش بوون بە شیعەو ، ئیسمیان لە ناوجافی مورادی‌دا مەگەر بە ناوی وارگەکان‌و جێگەخێڵەکانیانەوە مابێ ئەگەنا نەماوە •

مەحموودپاشا لە ساڵی هەزارو سێصەدو یەکدا لە طەرەفی سوڵتان‌حەمیدەوە روتبەی میری‌میرانی بۆ هات‌و ، مەحموودپاشا ، کە لە

ئەڵەبجە قایمەقام بوو ، عوثمانپاشا بەسەر پشتماڵەوە بوو ، ئیدارەی عوموومی جافی ئەکرد ، تا سالی هەزارو سێصەدو حەوت مەحموودپاشا زۆر بە تەرەقیو دەستڕۆین لە ئەڵەبجەدا بوو ، لە عەینی ساڵدا ، لە وەقتی بەهاردا نامیقبەگی میرئالاَ بۆ تەشکیلاتی (ارلضیسنیە) هاتە شارەزوور ماڵی عوثمان پاشا ، لەسەر ئاوی زەلم لە ناو پشتمالەدا ئەبێ ، خزمەتێکی زۆری پێکردو میواندارییەکی زۆر چاك کراو ، زۆر لە عوثمانپاشاو هەیئەتی ماڵی رازیی ئەبێو ، عوثمانپاشاش ئەم خزمەتە کە پێیئەکا هیچ مەتڵەبێکی پێی نابێو ، قاعیدەی ماڵی عوثمانپاشا ، چە لە عەشایریداو ، چە لە دانیشتندا زۆر میوانپەروەر بوە • وەقتێ کە ئەچێتە ئەڵەبجە مەحموودپاشا موبالاتی پێناکا ، ئەڵێ بە مەحموودپاشا : من هاتووم ئەم ئەنهارانە کە داخلی طاپۆ نەبوون بۆ سوڵتان عەبدولحەمید خەریطەی بگرمو طاپۆی ئەکا • مەحموودپاشا ئەڵێ : موڵکی میللەت عوموومی موڵکی پادشایەو ، پادشا لە ناو موڵکی میللەتدا موڵکبوونی باعیثی مەغدووریەتی میللەتە •

خۆلاصە بە عاجزیی ئەگەڕێتەوە سلێمانی ، تەلغرافێ بۆ سوڵتان عەبدولحەمید ئەنووسێ تاکوو مەحموودپاشا لە ئەڵەبجە قایمەقام بێ ئەراضیی (سنیە) بۆ تۆ سەرناگرێو ، بەڵکو تەئثیر ئەکاتە لیواکانی تری عێراقەوەو ، عوثمانپاشا ، کە ئێستە وا لە ناو جافدا ، بۆ قایمەقامیی ئەڵەبجە چاکترە •

طەبیعیی مەسئەلەیەکی وا موهیمم سوڵتان عەبدولحەمید عاجز ئەکا ، لە پاش پێنجمانگ تەلغرافێ لە ئەستەموولەوە ، وەقتێ پایز کە عەشایر بۆ گەرمیان ئەهاتین ، وە ماڵمان لە گەورەقەلاَ بوو •• هات بۆ عوثمانپاشا نووسرابوو: عوثمانپاشا قایمەقامی ئەڵەبجەو، مەحموودپاشا موتەصەڕیفی ئۆرفە • کوڕی گەورەی محەمەدپاشا لە پاش عوثمانپاشا رەئیسی جاف ئاپا

عوثمان‌پاشاو باقیی کوڕەکانی محەمەدپاشا هەم لەبەر ئەمە کە عوثمان‌پاشا ئەچێتە ئەڵەبجەو لێیان دوور ئەکەوێتەوەو ، هەم لەبەر مەحموودپاشا کە ئەرشەدی ئەولادی محەمەدپاشا بوەو ، لەجێی باوکیان دانیشتبوو .. عادەتەن بوو بە تەعزیەیەکی گەورەو ، ئەمیشیانە لێ مەعلووم بوو کە مەحموودپاشا موتەصەڕیفیی ئۆرفە قەبووڵ ناکاو ئەبێتە باعیثی تەفریقی بەگزادە لە یەك‌و ، هەم کوڕەکانی محەمەدپاشا نەیان‌ئەتوانی بڵێن بە عوثمان پاشا : کە ئەم قایم‌مەقامی‌یە قوبووڵ بکە . لەبەر موحافەظەی جێگەو ڕێگەکەیان مەجبوور بوون بۆ ناردنی عوثمان پاشا ئە ئەڵەبجە .

مەحموودپاشا چوارمانگ لە ئەڵەبجە ماوەو عوثمان‌پاشا لەو چوار مانگەدا کەمتر موداخەلەی ئومووری قەزای ئەکرد . مەحموود پاشا لە بەهاری ئەو ساڵەدا خۆی‌و محەمەدعەلی بەگی برای ڕۆیین بۆ ئەستەمووڵ بۆ لای سوڵتان عەبدولحەمیدو ، سوڵتانیش کە مەحموودپاشای لە ئەستەمووڵ دەست‌کەوت بە سەهلیی ئیذنی نەدا ، دوو ساڵ لە ئەستەمووڵدا ماوەو بیست هەزار لیرە لە تەك سی ئەسپی زۆر چاك‌و بەعزێ ئەشیای بەقیمەت لە تەك خۆیدا بردبووی ، ئەسپ‌و ئەشیاکان بۆ پێشکەشی سوڵتان‌وپارەکەش بۆ بەعزێ لە هەیئەتی وزەراو مەصرەفی خۆی .

لە پاش ساڵێ محەمەدعەلی‌بەگ هاتەوە بۆ ناو جاف . ئەمما بە محەمەدعەلی‌بەگدا کاغەزێکی نووسیبو بۆ لای براکانی : هەر وەقتێ کە نووسیم بۆ دوو صەد قەران‌و لیرەیەك بە تەلغراف کە حەواڵەی بکەنە لای حەمەقەدۆ لە موصڵ ئەو بۆم بنێرێ .. ئەمە لاتان مەعلووم بێ کە من لە ئەستەمووڵ بە ڕێی بادکوبەی ڕووسدا فیرارم‌کردوە ، فەتاح‌بەگی برام لە تەك دووصەد سواردا بێت بۆ ڕەشت ، لەوێ لە ماڵی ڕۆستەم‌بەگ ناوێ . کە ئەصڵەن خەڵقی سلێمانی بوەو ، لە طایفەی مەحموودبەگی صاحیبقەرانە ،

خەبەری من ئەزانن‌و ، من تا ساڵێکی تریش بەهەر نەوعێ بێ تەحەمول ئەکەم ، بەڵکە لە طەرەفی پادشاوە ئیعادەی لوطفێ بێ •

ئەم کاغەزە لە بەینی مەحموودپاشاو براکانیا وەکوو (شفرە) وابوو ، ئەمما عوثمان‌پاشایان حالیی نەکرد ، نەوەکوو عوثمان‌پاشا لەبەر مەحەببەتی جێگەو ڕێگەو نوفووذی خۆی ئەم خەبەرە بڵاوبکاتەوەو ، مەحموودپاشا لە ئەستەمووڵ دووچار بێ ، ئەگەر چە مەحەببەتی برایەتییان زیاتر بوو ، وە هەم دایکیشیان یەك بوو ، ئەمما براکانی ئیحتیاطیان ئەکرد ، چونکە مەحموودپاشایان زۆر خۆش ئەویست •

مەحموودپاشا لە پاش ئەو ساڵە کە سوڵتان مورەخەصی ناکات لە تەك شێخ قادری شێخ‌عوبەیدیللا ، وە کوڕی بەدرخان‌پاشا لە ئەستەمووڵا یەك ئەگرن‌و ، ئیتتیحادێکی قەومییەت ئەکەن‌و ، هەرسێکیان فیراربکەن هەرکەس بۆ مەوقیعی خۆی • جوابی مەئموورینی تورك بدەن •

ڕۆژی وەعدەی ڕاکردن مەحموودپاشا موەفەق‌ئەبێ ، ئەوان ئەکەونە دواو ، خەفیە خەبەریان لێ ئەدا ، وە ئەیگیرێن • شێخ قادری شێخ عوبەیدیللا ئەنێرنە مەککەی موکەڕەمە ، وە کوڕی بەدرخان پاشا بۆ قەطعەیێکی تر نەفی ئەکەن •

مەحموودپاشا ڕۆژی ڕاکردنی تەلغرافێکی نووسیبو بۆ براکانی لەسەر ئەو قەرارە کە دانابوو ، خۆم لە فکرم دێ‌و لەو وەقتەدا عومرم نۆ ساڵ بوو ، تەلغرافەکەیان هاورد ، بەگزادەکان لە ماڵی سلێمان‌بەگی مامەم گردبوونەوە ، نەیان‌هێشت کەس لە پشتماڵەو جاف بچێتە ناویان ، سێ سەعات زیاتر موذاکەرەیان دەوامی کرد • من هەر ئەوەندەم لێ حاڵیی بوو فەتاح‌بەگی باوکم ئەو ڕۆژە سوار بوو ، ڕۆیی ، نەمئەزانی بۆ کوێ ئەچێ ، حەتتا لە ماڵیشەوە ئەهلی ماڵ نەیان‌ئەزانی بۆ کوێ چوە !

بەلەشکرەوە ئەچێتە بیجار مالّی عەلی ڕەزاخانی حاکمی بیجارو. عەلی ڕەزاخان دۆستیو یەکجیهەتیی لە تەك طایفەی ئێمەدا زۆری[19] بوو. فەتاح بەگ قسەکەی لە تەکدا ئەداتەوە، وە عەلی ڕەزاخان ئەلێ بە فەتاح بەگ هەرچلۆن تۆ برابچووکی مەحموودپاشای منیش هەروامە. ئەمما بەم لەشکرەوە ڕۆیینی تۆ بۆ ڕەشت کە سەرحەدی ئێرانو حودوودی رووسە، ئەمە زۆر بێموناسەبەتە. من تەدبیرێکی چاکترت بۆ ئەکەم. تۆ لازمە تەبدیلی قیافەت بکەی، سوارێکی منو سوارێکی خۆت، ئەوانیش بە تەبدیلی قیافەت لە تەك تۆدا بێن، سوارەکەی من بۆ شارەزایی ڕێگەو، سوارەکەی خۆشت بۆ خزمەتی خۆتو، قیسمێ لە لەشکرەکە بگەڕێتەوە، پەنجا سوارێکی لێرە بمێنن تا مەحموودپاشا (ان شاء الله) ئەگاتە ئێرە. دەستێ لیباسی (میرپنجی) خۆی بۆ فەتاح بەگو دوو دەست لیباسی سەربازی ئێران بۆ پیاوەکان ئەیانداتێ. لە بیجارەوە بە ڕێگەی طارمو خالّخالّدا ئەچن بۆ ڕەشت.

کە وەقتێ فەتاح بەگ ئەگاتە ڕەشت ئەچێتە مالّی ئەو ڕۆستەم بەگە. لەوێ خەبەری لێئەپرسێ، ناوی مەحموودپاشا نابا، ناوی ئەو پیاوە ئەبا کە لە تەك مەحموودپاشادا ئەبێ، وەکوو مەلا محەمەدی سنەیی بێ، چونکە ئەو مەلامحەمەدە سنەیی‌یە ئەبێ بە واسیطەی دۆزینەوەی ئەو ڕۆستەم بەگە بۆ مەحموودپاشا. ڕۆستەم بەگ ئەلێ: ئەم بەیانیە سەعات چوار مەلامحەمەد خۆیو پیاوێك لێرە حەرەکەتیان کرد بۆ طەرەفی سنە، ئێمشەو هان لە چوارشەمەبازاڕ، کە پێنج ساعات لێرەوە دوورە. هەر ئەو شەوە فەتاح بەگ دێتەوە چوارشەمە بازاڕ، ئەمما ناچێتە ئەو کاروانسەرایە کە مەحموودپاشای تێدا ئەبێ، نەوەك مەحموودپاشا لە خەو هەلّبسێو بکەوێتە غایلەوە، ئەچێ لە کاروانسەرایەکی ترا دائەبەزێ، بەیانیی زوو

---

(19) ئەمەیش ئەگەر (ئێمەدا زۆر بوو) بێ باشترە.

ئەچێ بۆ لای مەحموودپاشا ، مەحموودپاشا سەعاتێ لەشەو ئەمێنێ سوار ئەبێ ئەڕوات • فەتاحبەگ خۆیو رەفیقەکانی بە غار ئەڕۆن بەشوینیدا ، لە رێگە ئەیگەنێ •

وەقتێ تووشی ئەبن مەحموودپاشا دائەبەزێ خەبەری براکانیو باقیی بەگزادە ئەپرسێ ، بۆ مردنی حەسەنبەگو قادربەگی برای زۆر موتەئەثیر ئەبێ ، چونکە لە تەئریخی هەزارو سێصەدو هەشتی هیجریدا ئەو دوو کوڕەی محەمەدپاشا ، لە بەینی پانزە شەوا ، بە عیللەتی چاوەقوولە مردن • لەو تەئریخەدا مەحموودپاشا لە ئەستەموول ئەبێ • ئەگەر چی زۆر تەلغرافیان بۆ نووسیبو ، کە چاوی ئەکەوێ بە فەتاحبەگی برای طەبیعیی بە تازەیی موتەئەثیر ئەبێ • فەتاحبەگ زۆر دڵخۆشیی ئەداتەوەو ، هەر لەو جێگادا مەحموودپاشا تەبدیلی قیافەتی خۆی ئەکا ، لەبەر ئەمە کە لە خاکی رووسەوە هاتبوو لیباسی ئەهلی رووسی لەبەردا ئەبێ ، لیباسیان بۆ بردبوو ، هەم ماینو تفەنگیشی بۆ ئەبەن •

سوڵتان عەبدولحەمید کە خەبەر وەرئەگرێ تەلغراف بۆ (ناصرالدین) شا ئەنووسێ : مەحموودپاشا بەسەرخاکی رووس‌دا روو بە ئێران هاتوە،ئەبێ دەردەستی بکەی ، بۆم بنێری ، وە ئەو سوارانە کە لە تەك فەتاحبەگدا ئەچنە بیجاڕ• ئەم خەبەرە لە ئێرانا بلاوئەبێتەوە شاە ئەمر ئەدا بە عەلیڕەزاخانی حاکمی بیجاڕ لە باتیی ئەوە بیگرێ ئەڵێ : ئیحتیرامی بگرەو ئیستیقبالی بکە بەعەسکەرەوە • وەقتێ کە مەحموودپاشا ئەگاتە بیجاڕ عەلیڕەزاخان بەو فەوجە عەسکەرەوە کە لە بیجاڕا ئەبێ ئەچێ بە ئیستیقبالیەوە زۆر خدمەتی ئەکاو ، چوارشەو لە ماڵی عەلیڕەزاخان ئەمێنێ • وە لە بیجاڕەوە دوو سواریان ناردەوە بۆ ئەم خەبەرە •

لە شارەزوورەوە عومورمی بەگزادەو عومورمی لەشکری جاف لە تەك بەگزادەی هەورامیی لهۆن‌دا نزیکی چوار هەزار سوار چوون بۆ

ئیستیقبالی ، له پردی گاران لەشکرەکه به عومووی گەیشتێ • پشتماڵەو جاف له شارەزوور بوو • هاتنەوه •

حوکوومەتی تورك کەوته پەلەپەل بۆ مەحموودپاشا • چوار رۆژ دوای هاتنی مەحموودپاشا دووهەزار عەسکەری پیاده هات بۆ ئەڵەبجه • ئەو رۆژه عوموومی لەشکری جاف له پشتماڵەدا بوو • عەبدوڵلاپاشا کە رەئیسی فیرقەی بارامبەگیی بوو له بەگزاده ، سوار بوو بۆ سەر رێی عەسکەرەکه • مەحموودپاشایش حەزی ئەکرد بەو شەڕه • محەمەدعەلی بەگی برای مەحموودپاشا زۆر پەلەپەلی کرد بۆ مەنعی شەڕو باقیی براکانی تری ، وەکوو سلێمانبەگ‌و ، فەتاحبەگ طالیب بوون بۆ کردنی • محەمەدعەلی بەگ به هەر نەوعێ بوو پەکی ئەو شەڕەی خست لەو رۆژەداو حەقانیەت ئیصابەتی کرد فیکرەکەی •

عەسکەرەکه به سەلامەت چوونه ئەڵەبجه لای عوثمانپاشا ، له پاش سێ‌وچوار رۆژ پشتماڵەو جاف باریانکردبۆ قەزای کفریی • وەقتێ که ماڵ گەیشته کانیچەقەڵ ، جێی زووسانەی بەگزاده ، سەیید عەبدولحەمید ناوێ له طەرەفی پادشاوه هات بۆ لای مەحموود پاشا ئیقناعی بکا بچێ بۆ ئەستەمووڵ • مەحموودپاشا ئیمراری وەقتی ئەکرد تاکو محەمەدعەلی بەگی برای چوه بەغدا لای نەصرەتپاشا موشیر،که نەصرەتپاشا شتێکی وا بکا که مەحموودپاشا نەچێتەوه بۆ ئەستەمووڵ‌و پادشا عەفوی بکا • نەصرەتپاشا ئەڵێ به محەمەدعەلیبەگ : لازمه مەحموودپاشا بێت بۆ لای من ئه بەغدا •

محەمەدعەلیبەگ له بەغدا هاتەوه له تەك مەحموودپاشادا موذاکەرەی کرد بۆ رۆیینی بەغدا • مەحموود پاشا لەسەر قەول‌و نەئمینی نەصرەتپاشا که به محەمەد عەلیبەگی برای دابوو چوو بۆ بەغدا ، له ماڵی نەصرەتپاشای

موشیر دائەبەزێ • نەصرەتپاشا تەلغراف ئەنووسێ بۆ ذاتی شاهانە ، جوابی تەلغرافەکە ئەداتـەوە : لازمـە مەحموودپاشـا بێتـەوە بـۆ ئەستـەمـوول نەصرەتپاشا دووبارە تەلغرافێکی زۆر باش بۆ نەچوونی ئەنووسـێ • دووبارە جوابئەداتەوە : قابیل نیە ئەبێ بێ بـۆ ئەستەموول • سولتـان عەبدولحەمید لەو راکردنی مەحموودپاشایە لە ئەستەموول زۆر عاجز ئەبێ •

مەحموودپاشا ئەڵێ : ئەڕۆمەوە بۆ ئەستەموول ئـەمما بـە ڕێگـەی موصڵدا ئەڕۆمو ، لە کفریوە ، چونکە پارەو ئەسبابم وا لە ماڵدا ، لەوێوە ئەنێرم بۆم بێتەکفریی • طابوورئاغاسی‌یەك لە تەك پانزە سوار ژانـدرمەدا بۆ ڕێك ئەخـەن لە تەکیا بن تـا موصڵ •

محەمەدعەلی بەگی برای سێ ڕۆژ بەر لە حەرەکەتی ئەو لە بەغدا روو بە پشت حەرەکەتی کرد • بە گەیشتنی ئەو ئەپشتماڵە عومومی بەگزادە لە تەك لەشکری عەمەڵەو پشتماڵـەو شاتریـی‌داو لەشکـری گەلاڵـیی بـە عومومیی هەزارو پێنجصەد سوار لە ڕۆژی گەییشتنـی مەحمـوودپاشا ئەقەرەتەپە بەم لەشکرە گەورەوە داخڵی قەرەتەپە ئەبن • نییەتی تالانکردنی قەرەتەپە ئەکەن ، مەحموودپاشا نایەڵێو طابوورئاغـاسیی ، کـە لە تـەك مەحموودپاشادا ئەبێ ، ئەچێتە لای مەحموودپاشـا ئـەڵێ : موحافەظـەی ناموسم بکە • مەحموودپاشا ئەو شەوە زۆر حورمەتی ئەگرێو ئینعامیشی لەگەلا ئەکا •

بەیانیی لە قەرەتەپە بـەو لەشکـرەوە بەسـەر زەنگابـادو پـالانی‌دا بەڕاوکردن هاتەوە بۆ کانیی‌چەقەڵ • لە ناو پشتماڵەدا تاکو بەهار دانیشت• لە وەقتی بەهاردا کە عەشایر ئەگەڕاوە بۆ شارەزوورو کوێستان ، وە جاف لە دەوری سیارەو پشتماڵەکانیش لە زەماوەنگە بوون لە سلێمانیوە شێخ مارفی قازانقایە کاغەزێکی بە خەفیە بۆ مەحموودپاشا نـارد : کـە وا دوو

هەزار سوارەو چوار هەزار عەسکەری پیادە بۆت حەرەکەتی کرد •
مەحموودپاشا کە ئەم خەبەرەی وەرگرد لە تەك فەتاحبەگدا لە ئاوی
سیروان پەڕیوە ، چوە کەژی زمناکۆو عەشیرەتی یەزدان بەخشیی لە
شەمیراندا لە تەك عەشرەتی تاوگۆزیدا بە عوموومچوونە ئەلای •
فەتاحبەگ گەڕایەوە بۆ پشتماڵە • لەو عەسکەرە کە بە عوموم گەیشتن ،
عوثمان پاشا کە لە ئەڵەبجە بوو بە عەجەلە کاغەزی بۆ براکانی نووسی کە :
بە هیچ نەوعێ شەڕ لە تەك ئەم عەسکەرەدا نەکرێو نە خۆتانو نە بێڵن
جاف تەعەرِوض بەم عەسکەرە نەکەن • ئیشی مەحموودپاشایش چاك ئەبێو،
ئەم عەسکەریشە لە مەحموودپاشا زیاتر حەقی بەسەر کەسەوە نیە هەموو
بەگزادە کەسی لە ماڵ دەرنەچوو ، عەسکەرەکە تا ئەلای پشتماڵە خەبەری
مەحموودپاشایان پرسیی وتیان : چوە بۆ شارەزوور لە پاش شەوێ
عوموومی روو بە شارەزوور گەڕاوە • وەقتێ کە ئەگەنە سەر سیروان لە
طەرەفی شەمێراندا خەبەری مەحموودپاشا ئەزانن کە وا لە زمناکۆ نزیکی
چل پەنجا کەڵەك ئەبەستن کە بپەڕنەوە • مەحموود پاشا کە ئەم خەبەرە
ئەزانێ • لەبەر سەلامەتیی عەشیرەتی یەزدانبەخشیی بەخۆیو سی سوارۆ
لە خواری عەسکەرەکەوە ، لە کۆتەرەڕەش لە سیروان ئەپەڕێتەوە •
تەسکەرەیێ ئەنووسێ بۆ کەریمبەگی قایمەقام : ئەگەر ئێوە مەقصەدتان
منە لەم پەڕینەوە من لە زمناکۆ نیم •

کەریمبەگی قایمەقام خەطەکەی مەحموودپاشا ئەناسێو بە دووربین،
هەم فەرقی سوارەکان ئەکا بە خۆیو عوموومی ئێسرسوارەکەیەوە
ئەکەوێتە شوێن مەحموودپاشا روو بە دەشتی شارەزوور مەحموودپاشا
بەڵەدیی ئەبێ لە دەشتەکەداو ئەوان نابەڵەد ئەبن • عەسکەرەسوارەکە
ئەخاتە چەمی ساردکەوە ، بە سێ سەعات لە قوڕ نەجاتیان نابێ ! تا ئەوان لە
قوڕ نەجاتیان ئەبێ مەحموودپاشا ئەچێتە بانیبنۆك سەر کەژی هەورامان •

برزوبەگ رەئیسی هەورامانی تەخت بەچوارصەد تفەنگەوە ئەچێتە ئەلای عەسکەری تورك • مەعلوومە تەجاوزی حودوودی نەئەکرد ، شەش‌حەوت رۆژ لە شارەزووردا عەسکەرەکە ماوە • عومووی چوونە ئەڵەبجە •

مەحموودپاشا دووبارە گەڕاوە بۆ زمناکۆ • تا ئەمانە کرا عومومی جاف‌و بەگزادە گەیشتنە شارەزوور ، مەحموودپاشا لە زمناکۆوە تەلغرافێکی نارد بۆ سلێمانی نووسییان بۆ سوڵتان‌حەمید کە : من بە عەسکەر ناگیرێم• بەم شەرتە مەئمووری حوکوومەت لە تەکما نەبێ‌و ، لە هەموو شارێ بەسەربەستیی تیابم خۆم یەمەوە بۆ خدمەت‌و ، سوڵتان عەبدولحەمید خان دووبارە مەرحەمەتی کردو تەلغرافەکەی قوبووڵ کردو ، ئەمری دا بەهاتنەوەی بەو نەوعە کە خۆی طەڵەبی کردبوو • عەسکەرەکەی ئەڵەبجە رۆییەوە بۆ سلێمانی‌و کەرکووك •

مەحموودپاشا هاتەوە ئەپشتماڵە ، خۆی‌و عەلی‌بەگی کوڕی ، ، کە لەو وەقتەدا عومری سێنگزە ساڵ بوو ، چوو بۆ ئەستەمووڵ • سوڵتان عەبدولحەمید ئەم موعامەلەیەیی نەخستە ئەڕووی • لە پاش ساڵێ مانەوەی لە ئەستەمووڵ ئیعادە مەرحەمەتێکی زۆری لە تەكدا کرد ، مەعاشی بۆ بڕیوەو ، پانگزە موقاطەعەی گەورەی لە قەزای کفریی‌و ، قەزای ئەڵەبجەو ، سلێمانی‌دا دایە بە پێنج هەزار لیرەو ، پارەکەیشی بە پێنج ساڵ بیداو ، لە پاش سێ ساڵ روخصەتی‌داو ناردیەوە ئەناو جاف‌و شارەزوورو کردی بە رەئیسی جاف •

لە ساڵی هەزارو سێصەدو دوانگزەی هیجری‌دا هاتەوە ئەشارەزوور ، تاکوو ساڵی هەزارو سێصەدو بیست‌و شەشی هیجریی لە کەماڵی تەرەقیی‌و دەسترۆیین‌و نوفووزێکی زۆر لە ناو عەشایرا دەوامی کرد ، بە نەوعێکی وا لە ویلایەتی سنەو کرماشان‌دا زیاتر دەستی ئەڕۆیی تاکوو لە ناو جاف‌دا ! براکانی لەم بەینەدا هەموویان مردن‌و ، مەحموود

پاشا خۆیشی پیر بووبوو و ، تاقەتی بەعزێ موعامەلەی دنیـایی نەمابـووو ، حوکوومەتی تورکیش لە پاش ئیعلانی مەشـرووطییەت فکریـان گـۆڕا ، مەحموودپاشا دەرکەناریی‌و بێ‌دەغلیی لە هەموو شت پێ‌خۆشتر بوو •

لە سالی هەزارو نۆصەدو هەژدەی میلادی‌دا کە ئینگـلیس هاتـــە کفریی‌و ، لیوای کەرکووك‌و ، سلێمانی سوقووطی‌کرد لەدەست تورك •• مەحموودپاشا بە خۆی‌و پشتمالەکەیەوە لە قەزای ئەلەبجە مانەوە • ئـەو سالە لە هاوین‌دا نەچوونە قزلجەو ، خۆی بە زوستان ئەچوە نەرگسەجاڕو، بە هاوین لە شەمێران ئەما ، تا لە تەئریخی ١٢٣٩ی هیجری‌دا لە ١٥ی مانگی شەعبان‌دا ، لە رۆژی چوارشەمەدا بە عومری حەفتاوهەشتەوە بەڕەحمەت چوو • لە سەر چەمی سیروان لە شەك‌مەیدان‌و لە جامیعی قزراباط ، کـــە بناگە راوی خۆیەتی‌و ، مەوقووفەیەکی زۆری لە خانەقیی‌و قـزراباط بـۆ داناوە کە سالی هـەزار لیرە واریـداتی ئـەبێ •• مەدفوونـە لە تـەك کەیخوسرەوبەگ‌و ئەحمەد بەگ ، کە کوڕینی‌و ، محەمەدئەمین‌بەگ کـە کوڕی کەیخوسرەو بەگەو ، محەمەدبەگ ، کە کوڕی محەمەدعەلی‌بەگـی برایـەتـی •

مەحموودپاشا پیاوێکی زۆر صاحێب ئیحسان بوو ، ئەگەر چی بـۆ حسابی دنیایی قوصووری نەئەکرد ، طەرەفی خودایـی زۆر موحافەظـــە ئەکردو ، زۆر صاحێبی نەقد بوو ، کوللی سالێ زەکاتی شەرعیی لەو پارە نەقدییەی دەرکردوە • وە کوللی سالێ فەرزی کردبوو لە سەر خۆی کە چل کەس بە پارەی خۆی بنێرێتە حیجازو ، ئەم موعامەلەی تا چوار سال بەر لە مردنی دەوامی کرد • هەروەکـوو مزگـەوتی قزرابـاطی دروست‌کردوە مزگەوتی دەککەو مەدرەسەی خانەقیی ئەوانیش لە بینای ئەون • وە لـە کانیی‌چەقەلیشا زیاد لە بیناکانی محەمەدپاشای باوکی بینایـەکی گـەورەی کردوە •

فەصڵی دەهەم

بەحثی ریاسەتی عوثمانپاشایە :

لە پاش محەمەدپاشای باوکیان کە مەحموودپاشا لە ئەڵەبجە قایم‌مەقام بوو ، عوثمان پاشا رەئیسی جاف بوو ئیدارەی بەدەست ئـەوەوە بـوو ، عوثمانپاشا زووتریش بەحثی کراوە لە وەضعییەتی مەحموودپاشادا •

لەعومری شانزەوە تا عومری گەیشتە شەصت‌و هەشت‌و بە ڕەحمەت چوو لە قایم‌مەقامیی ئەڵەبجەو ریاسەتی جاف رۆژێ خاریج نەبوە ، مەگـەر ئەو چوار ساڵە نەبێ کە محەمەدپاشا لە خاکی ئێران بوە ، لەو وەقتەش‌دا لە ئێران حاکمی جوانڕۆ بوەو ، پیاوێکی زۆر مـەسعوودو صاحێـب نان بوەو ، زۆر صاحێبی نەقد بـوو ، ئاثارەکـانی کە ئیستـە لـە ئەڵەبجـەو پێنجوێن‌دا ماون شاهیدن لە سەر پیاوەتی‌و ئیقتیداری •

فەصڵی یانزەهەم

بەحثی کوڕەزاکانی محەمەدپاشایە •

محەمەدپاشا ، وەکوو نووسیومانە ، حەوت کوڕی بوە : مەحموود پاشاو ، عوثمانپاشاو ، حەسەن‌بەگ‌و ، سلێمان‌بەگ‌و ، محەمەدعەلی‌بەگ‌و ، قادربەگ‌و ، فەتاح‌بەگ •

قادربەگ ئەولادی نەبوە •

مەحموودپاشا چوار کوڕی بوە : کەیخوسرەوبەگ • عـەلی‌بەگ • حسەین‌بەگ ، ئەحمەدبەگ • کەیخوسرەوبەگ ئیمڕۆ کوڕێکی لەحەیاتدایە کە ناوی عەبدوڵلابەگەو ، دوو کوڕی چاکی بوو لە حەیاتی خۆی‌دا مردن‌و ، عەلی بەگ تەنها کوڕێکی هەیە حەسەن بەگی ناوە ، خۆی وەفاتی‌کردوەو ، حسەین‌بەگ بەرحەیاتە، سێ کوڕی هەیە، گەورەیان ناوی عەبدوڵلابەگە(*)

(*) خوالێخۆشبوو عەبدوڵلابەگ ئەم کوڕانەی لێ بـەجێ‌ماوە : سیروان ، کیسرا ، سالار ، فریا ، کچێکیش بە ناوی ئاواز •

ئەحمەدبەگ وەفاتی کردوە ، کوڕێکی هەیە عومری دەساڵانە ، ناوی شەوکەت بەگەو(*) ، کەیخوسرەوبەگیش بەڕەحمەتچوە .

عوثمانپاشا پێنج کوڕی بوە : مەجیدبەگ ، طاهیربەگ ، محەمەدسەعیدبەگ ، عیزەتبەگ . ئەحمەدبەگ . مەجید بەگو ، طاهیربەگو ، محەمەدسەعیدبەگ بەڕەحمەتچوون . مەجیدبەگ تەنها کوڕێکی هەیە کە ناوی حەمیدبەگەو ، ئێستە قائیمەقامی چەمچەماڵەو ، حەمیدبەگ شەش کوڕی هەیە ، گەورەیان ناوی بورهانبەگە . طاهیربەگ تەنها کوڕێکی هەیە . ناوی مەسعوودبەگە . وەمحەمەدسەعیدبەگ تەنها کوڕێکی هەیە ناوی داودبەگە ، داودبەگیش کوڕێکی هەیە ناوی کەریمبەگە .

وە عیزەتبەگ بەرحەیاتە ، کوڕێکی هەیە ناوی عەلیبەگە ، ئەحمەدبەگیش،کە لە حەیاتدایە ، کوڕێکی هەیە ناوی ئەفراسیاوبەگە .

حەسەنبەگ ، کە بەڕەحمەتی خودا چوە ، کوڕێکی لە دوا بەجێماوەو ،ئێستە مودیری وارماوایە ، ناوی حسەینبەگە ، چوار کوڕی هەیە گەورەیان محەمەدبەگی ناوە .

سلێمانبەگ ، کە ئەویش بەڕەحمەتی خودا چوە ،پێنج کوڕی بوە : محەمەدڕەشیدبەگ . حەسەنبەگ ، حاجی ئیبراهیمبەگ عەبدولقادربەگو ،محەمەدبەگ ، محەمەدڕەشیدبەگ بەڕەحمەتی خوداچوە.یەك کوڕی هەیە ناوی عەلیبەگەو ، ئێستە لەسەر کۆکس دانیشتوە بەسەر مۆلکی خۆیەوە . حەسەنبەگیش بەڕەحمەتی خودا چوە . دوو کوڕی هەیە . محەمەدبەگو محەمەدڕەشیدبەگ ، هەردوکیان لە کۆکس بەسەر مولکی خۆیانەوە دانیشتوون .

(*) نەوەی شەوکەتبەگیش ئەمانەن : ئەندازیار سەرتیپ . دوو کچیش : پرشنگو ، شیرین .

حاجی ئیبراهیم بەگ بەرحەیاتە لە دەککە دانیشتوە ، کوڕێکی بچووکی هەیە ناوی عەبدولقادربەگەو ،ئیمڕۆ لە عومومی بەگزادەی کەیخوسرەوبەگی بەساڵ گەورەترەو ، پیاویکی زۆر چاکو موەففەق لەسەر طاعەتە • عەبدولقادربەگیش بەرحەیاتە ، ئەویش لە دەککە بەسەر مۆلکی خۆیەوە دانیشتوەو ، محەمەدبەگ لە پێش ژنهێناندا بەڕەحمەتچوە •

محەمەدعەلی بەگ ، کە خۆی بەڕەحمەت چوە سێ کوڕی زۆر چاکی بوو لە پاش خۆی ،لە ظەرفی ساڵێکدا لە تەئریخی هەزارو نۆصەدو هەژدەی میلادیدا، جەمیل بەگو ئەدهەم بەگو محەمەدبەگ لە بەینی سێ مانگدا ئەم سێ کوڕەی مردن •

جەمیل بەگ دوو کوڕی لە دوا بەجێماوە : جەمال بەگو ، ئەنوەربەگ •

ئەدهەم بەگ ئەولادی نەبوو •

محەمەدبەگ بەر لە ژنهێنان مردوەو ، ثەروەتێکی زۆر لە دوای محەمەدعەلی بەگ مایەوە • دووبەشی جەمال بەگ لەناوی داو ، بەشێکی بۆ ئەنوەربەگ ماوەتەوەو ، قادربەگ ـ ذاتاً ـ نووسیومانە بەبێ ئەولاد مردوە •

فەتاح بەگ کە بەڕەحمەت چوە لە تەئریخی هەزارو سێصەدو بیستوپێنجی هیجریدا شەش کوڕی لەدوا بەجێماوە : کەریم بەگ ، ڕەزابەگ ، محەمەدبەگ ، عەبدوڕەحمان بەگ(*)، ئەحمەدبەگ ، داود بەگو ، هەرشەشیان هان لە حەیاتدا • کەریم بەگ دوو کوڕی هەیە : محەمەدئەمین بەگو ، مصطەفابەگ • وە ڕەزابەگ چوار کوڕی هەیە : خالیدو ، مەحموودو ، عەلیو ، جەمیل •

وە محەمەدبەگ کوڕێکی هەیە ناوی سەعیدبەگە •

(*) عەبدوڕەحمان بەگ ئەم کوڕانەی لێ بەجێماوە : خوالێخۆشبوو صەلاح ، د . عەلی جاف ، عوسمان ، حەسەن . سێ کچیش : پەریخان ، نازەنین، ئەختەر .

عەبدوڕەحمان‌بەگ‌و ئەحمەدبەگ ژنیان هاوردوە ئەمما کوڕیان نیەو، داودبەگ ژنی نەهاوردوە •

بەگزادەی کەیخوسرەوبەگیی ، کە کوڕەزاو کوڕەزازای محەمەدپاشان ، ئەوانەیان کە ئیمڕۆ مەوجوودو بەرحەیاتن‌و لە قەضای ئەلەبجەو ، لیـوای سلێمانی‌و ، لیوای کەرکووك‌و ، قەزای خانەقیی دانیشتوون •• عیبارەتـــن لەمە کە لەسەرەوە نووسراوەو ، بەگزادەی بارام بەگیی پیاوی مەعلوومیان مصطەفابەگی عەبدوڵلاپاشاو ئەحمدبەگی محەمەدصاڵح‌بەگ ، کە ئیمڕۆ مەبعووثەو ، برایەکی هەیە ناوی عیززەت‌بەگەو ، عەلی‌بەگی ڕۆستەم‌بەگ‌و، تۆفیق‌بەگی قادربـەگ لە تـەك ئەمین‌بـەگی برایـا ••• ئەمـانە پیـاوە مەعلوومەکانی بەگزادەی بارام‌بەگین •

وە بەگزادەی وەڵەدبەگیی مەعلوومەکانیان ، محەمەدسەعیدبـەگ ، حەسەن‌بەگ ، عەلی‌بەگ ، ئەحمەدبەگی محەمەدبەگ‌و ، حسەین‌بەگی برای عـەلی‌بەگـە • وە نزیکـی چـل‌کەسێکـی تر وەکـوو کـوڕو کـوڕەزای یارئەحمەدبەگ‌و ، کوڕو کوڕەزای عەزیزبەگ ، حســەین‌بەگ‌و عەزیـز بەگی حەبیب‌بەگ ، ئەمانە مەوجوودن ، هـان لە نـاو جـاف‌و شارەزووردا لە قەزای ئەڵەبجە •

فەصڵی دوانزەهەم

بەحثی ئادابی جاف بۆ بەگزادەو رەئیسیان‌و ، ئەمانە بە چەند تەکلیف موکەللەف بوون ، کەبیدەن بە رەئیسی خۆیان :

تەکلیفی ئەووەڵ :(خەرج) بوە • ئەم خەرجە عیبارەت بوە لەمە کوللی ماڵێ لە عەشیرەتی جاف ـدانیشتوو و گەڕیاو ـ موکەللەف بوە لە بیست قرانەوە تا هەزار قران ، لە بیست قران کەمترو لە هەزار قران زیاتر نەبوە • ئەمە لە دەفتەرێکی ئەساسیی رەئیسانی جاف‌دا قەیدبوەو ، ئەمەیان داوە بە رەئیسی جاف • ئەم خەرجە بە صوورەتی قەطعیی نەفـەوتاوە • ئەگـــەر

ماڵێکی جافی مورادیی چوویێته خاکی ئێران ، چه له قەصری شیرین‌و ، چه زەهاوو ، چه هۆرێن‌و شێخان ، مەئموور چوه لێی‌سەنـدوەو ، لـه هـەر جێگەیەك له لیوای سلێمانی‌و لیوای کەرکووك ناو هەر عەشیرەتێ چووبن لێیان سەندوون • ئەگەر صاحێب‌ماڵێ بمردایه به ئیرثیی ئەو خەرجه ئەهاته سەر کوڕی بۆ گم‌نەبوونی ماڵی جاف‌و تەحصیلکردنی ئەم خەرجه ، چه بۆ گەڕیاو وه چه بۆ دانیشتوو ، نزیکی سی‌کەس مەعلووم کرابوو پێیان‌ئەوت: (سوریاش) ئەمانه خۆیان‌و باوك‌و باپیریان وەظیفەیان بوو ماڵیان له نـاو جاف‌دا بوو ، له وەقتی پایز ، که خەرج ئەسێنرا ، حازرئەبـوون‌و له تـەك کوڕەبەگزادەی جـاف‌و سـوارەی پشتمـاڵەدا تاقم‌ـتاقـم ئەچوون بـۆ خەرج‌سەندن •

له فیرقەکانی جاف نزیکی هەشت نۆ کەس نەبێ ، که محـەمەد پاشـا لەخـەرج عـەفووی کـردبوو ، ئـەوانیش موکەللـەف بوون بـەو خەرجه بیدەن ، سوارەی خوصووصیی عەمەڵەو ، پشتماڵەو ، صەدانیی‌و ، بەداخیی ، ئەمانه خاریج بوون له خەرج • جاف مەگەر رەئیسـی فیرقـەی صەداقەت وه خزمەتێکی زۆر چه له قەدیم کرابێ یا تازه ، ئەو رەئیسی فیرقه کردێتی به رەئیسی عوموومیی ئەو رەئیسی فیرقه له خەرج عەفوکـراوه • ئەم خەرجه بۆ رەئیس‌و بەگزاده ، له گەڕیاوو دانیشتوو ، عومومی ساڵی دوانزه هەزار لیرەی عوثمانیی زیاتر بوو •

تەکلیفی دوەم : ئەمه بوه پێیان وتوه (سوورانه) ئەمه رەئیسی عومووم نەی‌سەندوه ، حەواڵەی سوارەی پشتماڵه بوه ، هەرکـەس له گەڕیـاوو دانیشتوو ، ژنێکی له ناو خۆی‌دا یا به غەیری جاف بەشوو درابێ ، ئەگەر دەوڵەمەند بوایه ماینێ یا هێسرێ یا تفەنگێ ، له تفەنگی ئەو وەقتەو ، ئەگەر وەسەط بوایه گایەکی چاك‌و ، ئەگەر فەقیر بوایه بیست قرانی داوه • وه

ئەگەر پیاوێ لە جاف ژنێکی لە غەیری جاف بخواستایە سوورانەیان لێ نەئەسەندن •

تەکلیفی سێیەم : ئەمە بوە ئەگەر پیاوێکی جاف بکوژرایە لە ناو خۆیدا هەزار قران ، کە خوێنی جاری‌یەی عەشایرە ، سێصەد قران لەو پارەیە عایدی رەئیس بوە • ئەمما رەئیس نەیخواردوە عایدی سوارەی خوصووصیی بوە • ئەم خوێنە خوێنی پیاوی وەسەطی جاف بوە • ئەگەر رەئیسی فیرقەیێ خۆی یا کوڕی یا برای بکوژرایە تا صەد لیرەو مایـنو تفەنگیش لەگەڵ ژنێکا کە بۆ واریثی کوژراو مارە بکرێ •• لە طەرەفی قاتیلەوە دراوە • ئەمما بە ئەغلەب لەبەینا لەسەر ئەو خوێنە شەڕ واقیع بوە • رەئیس بە تەلاشێکی زۆر موصالەحەی پێکردوون •

تەکلیفی سێیەم : پێنجیەکی حوقووق بوە ، یەعنی ئەگەر کەسێ لە جاف شکاتی بکردایە لە یەکێکی تر بۆ صەد قران یا هەزار قران ، تا هەرچەند سوارەی خوصووصیی رەئیس ئەڕۆیی ، ئەوپارەیەی لە داوالێکراو ئەسەند بۆ داواکەر ،پێنجیەکی ئەو پارەیە حەقی سوارە بوەو ، ئەم پارەیە بێ‌سوئالو جواب نەئەسێنرا • قازیی لای رەئیس بوە ، موافیقی شەرع تەحصیل‌کراوە • ئەم هەموو سوارەی خوصووصی‌یە دایما خاڵیی نەبوە ، هیچ وەقتێ نەبوە دووصەد کەس شکاتکەر نەبێ ، دایما لە هاتوچۆدا بوونو ،کوللی ساڵێ حەوت هەزار لباد لە جاف سەنراوە ، وە هەشت هەزار حۆقەی سلێمانیی رۆن دراوە بە رەئیسی عموموو ئەو بەگزادانەی کە صاحێب ئێل بوون • تەکلیفی رۆنانەو لبادانە تا تەئریخی هەزارو دووصەدو نەوەدو پێنجی هیجریی دەوامی‌کرد •

وە رەسمی جەزاش بۆ رەئیس بوە • حەتتا خۆم لە فکرم دێ ، وە گەورە بووم ، عەشیرەتی تەرخانیی لە تەك روغزانی‌دا شەڕیان بوو ،

چوارپێنج کەس لە بەینا کوژرابوو ، بێخەبەری مەحموودپاشا موصالەحەیان کرد • مەحموودپاشا لەمە عاجز بوو • تەرخانیی جەریمە کرد ، سیصەد گاجووتو ، پەنجا ماینو ، پەنجا تفەنگی جەزا لێسەندن لە تەئریخی هەزارو دووصەدو پێنجی هیجریدا ، وەکوو نووسراوە ، بەگزادەکان ، چونکە بە عوموم بوون بە صاحێبی موڵكو طاپۆیەکی زۆر ، رەسمی رۆنانەو لبادیان لەسەر عەشرەتەکە لابرد • ئەمما خەرجو سوورانەو جەزاو پێنجیەکی حوقووق تا تەئریخی هەزارو سێصەدو بیستوشەشی هیجریی دەوامی کرد •

لە دوای ئینقیلابی عوثمانیی خەرج نەما ، جاف موکەللەف بوون بە ئەغنامی نەقدییو ، رەسمی پێنجیەکی حوقووقی شەخصیی لە زەمانی ریاسەتی منیشدا بۆ سوارە مابوو •

ئادابی جاف بۆ گەورەی خۆی لە گەڵ عەشیرەت چاکترە • ئەدەبیان دەرحەق بە گەورە زۆرە ، لە عوموومی جاف بیستو پێنج کەس حەقی دانیشتنی مەجلیسی رەئیسو بەعزێ لە بەگزادەی هەیە و ، عەشیرەتی تر بۆ گەورەیان وا نین • عوموومیان وەکوو یەك فەرقیان نیە •

رەئیسی ئاخریان کە خۆم بوومو لە تەئریخی نۆصەدو نۆزدەی میلادیدا بە ئەمرو تەشکیلاتی حوکوومەتی ئینگلیس بووم بە رەئیسی عوموومی جاف ، وە ئەو تەشکیلاتە تا هەزارو نۆصەدو بیستو پێنجی میلادیی دەوامی کردو ئیدارەم کردنو لەو تەئریخەوە تەشکیلاتەکە نەما • ئومێد ئەکەم کە دواکەوتوانم تەرزی ئیدارەم داخڵی صەحیفەی ئەم تەئریخە بکەنو ، ئومێدەکەم لە حەق لانەدەن ، چونکە زەمانی من زەمانی محەمەد پاشاو مەحموودپاشا نەبوو •

فەصڵی سیانزەهەم

بەحثی ئەو شەڕانەی جافەیە کە لەناو خۆیداو لە تەك غەیری جافا بوویانە :

لە تەئریخی هەزارو سێصەدو یەکی هیجری‌دا عەشیرەتی شاتریی‌و هاروونیی‌و کەماڵەیی‌و صەدانیی بە عوموومی دەرحەقی رۆغزادیی‌و تەرخانیی لە مەریوان‌دا ئیتتیفاقیان‌کرد لە ناحیەی پێنجوین ، وەقتی پایز کە بۆ شارەزوور ئەهاتن ، چوون بە گژ تەرخانیی‌و رۆغزادیی‌یا لە قەڵای خاو ، کە سێ سەعات لە پێنجوێنەوە دوورەو خاکی ئێرانە ، شەڕێکی زۆر خراپ‌و گەورەیان بوو ، لەو شەڕەدا صەدو پەنجا کەس لە شاتریی‌و باقیی فیرقەکانی تر کوژران ، رۆغزادیی‌و تەرخانیی مووەفەق هاتن نزیکی پانزە کەسیان لێ کوژرا • ئەم شەڕە لە ناو جاف مەشهوورە بە (شەڕی‌قەڵای خاو) •
ئەم شەڕو دوشمنایەتی‌یە دەوامی کرد تاکوو هەزارو سێصەدو دووی هیجریی ،لە وەقتی زوستان‌دا ،لە قەزای کفریی ئەم دەفعەیە غەیرەز میکایەلیی‌و عەمەڵەو پشتماڵە باقیی تری جافی قەزای کفریی لە تەك شاتریی‌دا لەشکریان راکێشا بۆ سەر رۆغزادیی‌و تەرخانیی لە گامەخەلا ، کە مەوقیعێکە لە کەوەڕێ ، بوو بە شەڕیان • چل کەسی تر لە لەشکری باقیی جاف کوژرا ، وە ئەم دەفعەیەش موەفەقی لە طەرەفی رۆغزادیی‌و تەرخانیوە بوو ، وە لە رۆغزادیی دە کەس کوژرا ، ئەمما پیاوی گەورەو ناوداریان • ئەم شەڕی دوەمە پێی ئەڵێن (شەڕی گامەخەڵ) •

شەڕی سێیەمیان لە شارەزوور بوو ، لە تەئریخی هەزارو سێصەدو نۆی هیجری‌دا لە پاش ئەم دوو شەڕە مەحموودپاشا موصالەحەی کردن‌و لە عەینی تەئریخی هەزارو سێصەدو نۆی هیجریدا تەرخانیی لە تەك رۆغزادی‌دا شەڕێکیان بوو پێنج شەش

کەس لە بەینیانا کوژرا • تەرخانیی لە رۆغزادیی جیابوونـەوە ، لـە تـەك شاتریی‌و باقیی جافدا بوون بەیەك ، وە چوونە سەر رۆغزادیی رۆغزادی‌یان تالان‌کرد • ئەمما کوژراو لە طەرەفەین سێ چوار کەس بوو • ئەم شەڕیشە پێی‌ئەڵێن (شەڕی داری‌قەلان) • لە پاش ئەم شەڕە شەڕی ناودارو مەعلووم نەبوە • تەرخانیی‌و رۆغزادیی بـوونەوە بەیـەك‌و موصالەحـەیان کـردو، شەڕنەمان تاکوو ئیمڕۆ دەوام ئەکات •

وە تەرخانیی‌و رۆغزادیی هەم لە تەك داودەدا حەوت شەڕیان بـوە ئەووەڵ‌و ئاخر لە داودە صەدوپەنجا کەس کوژراو لە روغزادیی‌و تەرخانیی سی کەس کوژرا ، تا تەئریخی هەزارو سێصەدو سی هیجریی دوشمنایەتی‌یان دەوامی کرد ، ئیستە دۆستن • لە حەق لانادەم داودە عەشیـرەتێکـی زۆر ئازاو بە ئیقدامن‌و ، لەشـەڕدا کـۆڵ نـادەن‌و موقابەلـەی رۆغـزادیـی‌و تەرخانی‌یان ئەکرد •

وە لە زەمانی ریاسەتی محەمەدپاشا لە تەك هەورامانی تەخت‌دا جاف شەڕی بوە • مەنشەئی ئەم شەڕە ئەمە بوە : بەگزادەیەکی وەڵەدبەگیی لـە طەرەفی حەیدەربەگی باپیری مەحموودخانی مـەریوانـەوە ئەکـوژرێ • حەیدەربەگ رائەکا بۆ ناو هەورامیی • عوموومی جاف لەشکر ئەبەنە سەر هەورامان‌و نزیکی صەد کەس لە هـەورامیی ئەکـوژن‌و ئەحمـەد بـەگی باسام‌بەگ کە رەئیسی هەورامی ئەبێ ئەکوژرێ • وە ئەم شەڕە مەشهوورە بە (شەڕی چەمی شامیان)و ، لە تەئریخی هەورامیی‌دا موفەصەلەن ئەم شەڕە نووسراوە ، چونکە لە حەوتصەدساڵ لەمـەوبـەرەوە هـەورامـی‌یەکـان تەئرێخێکی خوصووصیی خۆیان هەیەو ، ئیمڕۆش باقییە ، وە لە هەورامانی تەختە کە پێی ئەڵێن (پیرڕۆستەم) •

لەم نەوعانە زۆرە بینووسم لەبەر تووڵپێدان صەرفی نەظەرم لێ‌کردن‌و خاتیمەم بەم تەئریخەدا •

وصلى الله على سيدنا محمد واله وصحبه وسلم تسليما كثيرا

ئەگەرچی خاتیمەم بە تەئریخەکە داوە ئەمما کە بیرم کردەوە لە جافی ئێرانو جافی داخلی عیراق پێنج طایفەم داخل نەکردوەو ، چوار طایفەیان داخلی خاکی ئێرانەو ، یەکێکیان داخلی عێراقەو لە ژێرەوە عەدەدی ماڵ . عەدەدی سوارەو پیادەیان لەگەڵ ئیسمی گەورەی طیفەکەیانو ، جێگەی زووسانو هاوینیان موافیقی ئەم جەدوەلە یە[٢٠] .

جێگەی هاوین	جێگەی زستان	ئیسمی گەورە	عەدەدی پیادە	عەدەدی سوارە	عەدەدی ماڵ	ئیسمی طایفە
نیشوی وەشتی کرن	زەهاو	وەیس مراد	١٠٠	١٠٠	٤٠٠	گرێ گورپی و وردە گرێ گورپی
نەی لەك	زەهاو	سامراد سرلك	١٥٠	٦٠	٣٠٠	قەڵمان چەك
هەفتکانی و گلە زەرد	تەنگی حمام	کەریمی مرادخان	٤٠	٩٠	١٠٠	نەی لەکی لە جافی عێراق دانیشتوون
		کوێخا حەمە ئەمین و کوێخا عیدی جاسم و سایرە	٨٠٠	٣٠٠	٢٠٠٠	جافر بەشکە لە سوورطاش و سیدەر و شارستێن و ئەو ناوە دانیشتووە

(٢٠) بە داخەوە ئەم لا پەڕەی دوایی‌یە دڕاوە و بەشێکی لیستەکە تێدا چوە ، بۆیە وەك سەرەوە بە نیوەچڵیی نووسرا .

پاشبـەنـد

بەشی زۆری فۆرمەکانی ئەم کتێبە چاپ بووبوو ئەم هەواڵەم لە ژمـارە (۳۳۷)ی (۱۰)ی مانگی سـەفەری ۱۲۹۰ی‌ك [۱۸۷۳/٤/۹ی‌ز]ی ڕۆژ نامـەی (زەورا)دا دی دەربارەی کۆچی حەمەپاشای جاف بۆ ئێران‌و ، دەستێوەردانی حوکوومەتی عوثمانیی لە کاروباری تیرەکانی جافدا بۆ قازانجی خۆی ، جێگەی سوودو بایەخە، بۆیە لێرەدا بەکوردیی دەیخەینە روو .

ح ، ج

بەرگوێمان کەوتووە کەوا سەرەکەکانـی هەردوو تیرەی (شاتـری)و (هاروونی) لـە هۆزی جاف هـاتوون بۆ مەڵبـەندەکـانی حوکوومـەت بـۆ سوپاسگوزاریی تایبەتی بەرانبەر بەو یارمەتی‌و هەڵوێردنـەی لـە چاکـەی شاهانەوە پێ‌یان‌گەیشتووەو ، بینا لەسەر ئەوەی کـە داوایان کـردووە کـە لەمەولا ڕاستەوخۆ موراجەعەت بە حوکوومەت ئەکەن‌و با لەمەولا مامەڵە لەگەڵ ئەوانیش وەك مامەڵەی هەموو ڕەعیەتی‌تر بێ ، ئەم داوایەیان لەم‌بارەوە پەسەند کراوە . جا بۆئەوەی کاروباری ئەم دوو تیرەیەو دەربڕینـی خوسووسیـەتی خوێان‌و کۆکردنەوەی زەکاتی ئاژەڵیان بەئاگاداریی موتەسەڕڕیف‌و قایمقامەکانی ئەو شوێنانە بێ کـە ئەمانـەیان لێـن ، فەرمـانی پێویست نووسـراوە بـۆ موتەسەڕڕیفیەتی شارەزوورو سلێمانی‌و ، فەرمایش درا بە سەرەکەکانـی هەردوو تیرەو زانی‌یان کە شاهی مەزن چ یارمەتی‌و چاودێری‌یەکی کردوون‌و سوپـاسی ئـەم مامەڵەو بانگ‌کرانـەیان کرد کـە ڕاستەوخۆ موراجـەعەتی حوکوومەت بکەن‌و مامەڵەیان وەك خەڵکی‌تر لەگەڵ بکـرێ . لەکاتێکـدا کـە زەوی‌وزار بۆ نیشتەجێکردنی جاف بەخۆڕایی دەدرا ، سـەرەکەکانـی ئەم دوو تیرەیە گفتیان‌دا کە لە بەرانبەری ئەو زەوی‌وزارەدا پێ‌یان ئەسپێررێ ، شـتێ بە گەنجینەی دەوڵەت پێشکەش بکەن . ئەم حاڵەتانە بەشێکـن لە نیشانـەی دیارو ئاشکرای دادپەروەریی پیرۆزی شاهانە کە هەموو رەعیـەت‌و خەڵکـی خوای گرتۆتەوە . کاربەدەستی تایبەتی‌یش دانرا بۆ پێشاندانی ئەو شوێنانەی پێویستن بۆ کشتوکاڵ تێدا کردنی ئەم ناوبراوانـەو لـە چوارچێوی دانـی سەنەدی تاپۆدا بە هەرکەس بە ناوی خۆیەوە .

ناوەرۆك

بابەت	لاپەڕە

رقم الإيداع في دار الكتب والوثائق

ببغـداد ٢٩٤ لسنـة ١٩٩٥